

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΕΦΗΒΟΥ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ «Αφηγήσεις και εμπειρίες ασυνόδευτων ανηλίκων που διαβιούν στην
Αθήνα»

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΑΣΤΕΡ ΚΑΛΑΝΤΖΗ

A. M.: 217007

Ακαδ. έτος 2017-19

Η Τριμελής Επιτροπή:

Επόπτρια

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια: Φιλία Τσαρη

Μέλη Επιτροπής

Δρ-Κλινικής Ψυχολογίας, μέλος ΕΔΙΠ: Ντιάνα Χαρίλα

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια: Φωτεινή Πολυχρόνη

ΑΘΗΝΑ 2020

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που αποσκοπεί στην μελέτη των εμπειριών των ασυνόδευτων ανηλίκων που διαμένουν στην Αθήνα. Στόχος είναι η ανάδυση προσωπικών αφηγήσεων και νοηματοδοτήσεων, με έμφαση σε πηγές ανθεκτικότητας. Ο ρόλος της κουλτούρας λήφθηκε υπόψη στην διαμόρφωση της ταυτότητας των συμμετεχόντων. Για την προσέγγιση του τρέχοντος ερευνητικού θέματος, η ποιοτική μέθοδος στην έρευνα επιλέγεται ως η καταλληλότερη. Συγκεκριμένα, αξιοποιείται η μέθοδος photovoice που περιλαμβάνει την λήψη φωτογραφιών και τον αναστοχασμό των συμμετεχόντων πάνω σε αυτές σε συνδυασμό με τις ομάδες εστίασης και την ατομική ποιοτική προσέγγιση. Στην εργασία συγκαταλέγονται μία πιλοτική ατομική συνέντευξη και μία ομάδα εστίασης. Όλοι οι συμμετέχοντες διαμένουν σε δομή φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων στην Αττική. Η ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν πραγματοποιείται με την μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Τα ερευνητικά αποτελέσματα φανερώνουν την σύνθετη πραγματικότητα που βιώνουν οι ασυνόδευτοι στην Ελλάδα. Τα θέματα που θίγουν αφενός μέσα από τις φωτογραφίες, αφετέρου από τα λεγόμενά τους είναι, αρχικώς, εμπειρίες από την καθημερινότητα στην Ελλάδα. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες τονίζουν τη σημασία που έχουν για τους ίδιους τα αρχαιολογικά και κεντρικά σημεία της Αθήνας, τη σημασία των φίλων και το νόημα της φύσης. Επιπλέον, εκδηλώνεται η ανάγκη για συνδέσεις με την πατρίδα, μέσω ποικίλων πολιτισμικών αναφορών. Ακόμη, αναφέρονται σε ορισμένες δυσκολίες και μιλούν για τα ενδιαφέροντά τους. Τα μελλοντικά σχέδια αποτελούν, επίσης, ένα ουσιώδες ζήτημα που θίγουν οι συμμετέχοντες. Στα συμπεράσματα που διαμορφώνονται, επισημαίνεται ότι η μελέτη των ασυνόδευτων δύναται να εμπλουτιστεί, καθώς οι εμπειρίες τους εμπεριέχουν ποικίλες και σύνθετες διαστάσεις. Η ανάγκη για αποφάσεις και ρυθμίσεις εκ μέρους της πολιτείας προς το βέλτιστο συμφέρον των ασυνόδευτων παιδιών γίνεται φανερή.

Λέξεις κλειδιά: Ασυνόδευτοι ανήλικοι, εμπειρίες, κουλτούρα, ποιοτική έρευνα, photovoice, ανθεκτικότητα

Abstract

The current paper is part of a broader research program that aims to explore the experiences of unaccompanied minors who live in Athens. A main goal is to elicit personal narrations and meanings, with emphasis on resilience. The role of culture was taken into consideration in the identity formation of participants. Qualitative research approach was chosen to be the most appropriate for this subject. In particular, this paper applied photovoice methodology that allows participants to take photographs and reflect on them. In addition, focus groups and an individual qualitative interview were also used. All participants live in a shelter for unaccompanied minorities in Athens. Data analysis used thematic analysis method. Results showed that participants experience a complex everyday life. Through their narrations and the photographs they took, they refer to experiences from daily life in Greece. Particularly, they talk about the importance of ancient places and central locations of Athens, friends and nature. The need for connections with culture is also present. Furthermore, participants talk about some difficulties and their personal interests. Future plans and dreams are also being discussed. In conclusion, research on unaccompanied narrations and experiences can be enriched. Finally, state should make decisions and changes by taking into consideration the best interest of unaccompanied minors.

Key words: Unaccompanied minors, experiences, culture, qualitative research, photovoice, resilience

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην επόπτρια της παρούσας εργασίας και αναπληρώτρια καθηγήτρια Συμβουλευτικής Ψυχολογίας, κυρία Ίσαρη Φιλία, που φροντίζει να διατηρείται η επαφή μου με την ουσιαστική προσέγγιση της ανθρώπινης εμπειρίας.

Θα ήθελα, ακόμα, να ευχαριστήσω τους αγαπημένους μου ανθρώπους που με υποστήριξαν, μου προσέφεραν ανατροφοδότηση και υπήρξαν παρόντες, κατά την περίοδο εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	6
Μετακινούμενοι Πληθυσμοί: Ομάδες και Νομικές Διαστάσεις	6
Αίτια Μετακίνησης και Εμπειρίες Ασυνόδευτων Ανηλίκων.....	9
Επιπτώσεις στην Ψυχική Υγεία: Η Ανάδυση της Ανθεκτικότητας	12
Η Αξιοποίηση των Οπτικών Μεθόδων στην Έρευνα με Ασυνόδευτους και μη Ανήλικους και Πρόσφυγες	18
Ερευνητικοί Στόχοι και Ερωτήματα	23
Μέθοδος.....	24
Οι Ποιοτικές Μέθοδοι στην Έρευνα.....	24
Συμμετέχοντες.....	25
Μέσα Συλλογής Δεδομένων.....	26
Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων	32
Ανάλυση Δεδομένων.....	36
Δεοντολογία	38
Ευρήματα	41
Διαβίωση στην Ελλάδα (1 ^η Θεματική Ενότητα).....	41
Μελλοντικά Σχέδια / Όνειρα (2 ^η Θεματική Ενότητα)	53
Ανατροφοδότηση από τη Συμμετοχή στην Έρευνα (3 ^η Θεματική Ενότητα)	54
Αναστοχασμός	56
Συζήτηση.....	60
Περιορισμοί και Προτάσεις	64
Βιβλιογραφία	67
Παραρτήματα.....	80
Παράρτημα Α. Φόρμα Συγκατάθεσης Ερευνητή.....	81
Παράρτημα Β. Πίνακας Οριζόντιας Ανάλυσης	82
Παράρτημα Γ. Φωτογραφίες Συμμετεχόντων.....	84

Εισαγωγή

Η τρέχουσα διπλωματική εργασία μελετά τις αφηγήσεις των ασυνόδευτων ανηλίκων που διαβιούν στην Αθήνα εστιάζοντας στη διερεύνηση των εμπειριών, των απόψεων και των ονείρων τους. Η αναγκαιότητα της παρούσας εργασίας γίνεται φανερή καθότι δεν υπάρχουν αντίστοιχες ελληνικές μελέτες που να αφορούν στις αφηγήσεις και τις εμπειρίες των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι ο αριθμός των ασυνόδευτων παιδιών που καταφθάνουν στην χώρα μας αυξάνεται συνεχώς, γεγονός το οποίο κάνει αισθητή την σημαντικότητα της παρούσας εργασίας.

Σύμφωνα με επικαιροποιημένα στοιχεία από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης [ΕΚΚΑ], ο εκτιμώμενος αριθμός ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα είναι 5.389 εκ των οποίων 92,7% είναι αγόρια, 7,3% κορίτσια και 8,8% κάτω από την ηλικία των 14 ετών. Στα ποσοστά με βάση την εθνικότητα, το 21% προέρχεται από το Πακιστάν, 43% από το Αφγανιστάν, 12% από τη Συρία και από άλλες χώρες το υπόλοιπο 24% (ΕΚΚΑ, 2020).

Περίπου τα μισά παιδιά από όσα έφτασαν στην Ευρώπη το 2018 ήταν ασυνόδευτα. Τον υψηλότερο αριθμό φαίνεται να συγκεντρώνει η Ιταλία με 83% και ακολουθεί η Ισπανία με 81%. Η Ελλάδα βρίσκεται τέταρτη με ένα ποσοστό 17% (Unicef, 2019). Από τους 5.389 ασυνόδευτους ανήλικους που φιλοξενεί η Ελλάδα, οι 4.331 βρίσκονται σε μακροχρόνια ή προσωρινή φιλοξενία, σε ανοιχτά κέντρα φιλοξενίας, safe zones και ξενοδοχεία. Ο υπόλοιπος αριθμός ζει σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης, όπως παραδείγματος χάρη σε καταλήψεις και σε αστεγία (ΕΚΚΑ, 2020).

Στις ευρωπαϊκές χώρες οι πληθυσμοί που κρίνονται ως πιο πιθανοί να λάβουν άσυλο, σε συνάρτηση με το βαθμό ανάγκης προστασίας, χρονικής περιόδου και δυσμενών συνθηκών, προέρχονται από τη Συρία (92%), την Ερυθραία (85%), τη Σομαλία (65%), το Ιράκ (64%), το Αφγανιστάν (61%). Αντίθετα, χαμηλά ποσοστά παρουσιάζουν οι πληθυσμοί από τη Ρωσία (17%), το Κόσσοβο (5%) και τη Σερβία (2%) (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion [ESPON], 2015).

Μετακινούμενοι Πληθυσμοί: Ομάδες και Νομικές Διαστάσεις

Ορισμοί. Είναι σημαντικό να αναφερθούν οι βασικοί ορισμοί που έχουν δοθεί, αρχικά για τους ασυνόδευτους ανήλικους και έπειτα για τους μετακινούμενους

πληθυσμούς εν γένει, συντελώντας στην καλύτερη κατανόηση του νομικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται.

Στη διεθνή βιβλιογραφία ο όρος *ασυνόδευτοι ανήλικοι* απαντάται ως *unaccompanied minors* ή *unaccompanied children* και αφορά σε όλα τα παιδιά μέχρι την ηλικία των 18 τα οποία έχουν αποχωριστεί και τους δύο γονείς, ενώ παράλληλα δεν υπάρχει κάποιος άλλος ενήλικας ορισμένος από τον νόμο ή από άλλο θεσμό που να έχει την ευθύνη παροχής φροντίδας (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 1997; 1994). Γίνεται διαφοροποίηση από τον όρο *separated children* ο οποίος χρησιμοποιείται όταν γίνεται αναφορά σε παιδιά ή και εφήβους που έχουν αποχωριστεί μεν τους γονείς τους ή τους νόμιμους κηδεμόνες τους, συνοδεύονται δε από κάποιο ενήλικο μέλος της ευρύτερης οικογένειάς τους (Save the Children, 2018).

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (World Health Organization [WHO], 2020), ο *αιτών άσυλο* είναι το άτομο που αιτείται διεθνούς προστασίας. Σε χώρες στις οποίες επικρατούν εξατομικευμένες διαδικασίες, ως αιτών άσυλο θεωρείται εκείνος του οποίου το αίτημα δεν έχει πλήρως εξετασθεί από την χώρα στην οποία έχει υποβάλει το σχετικό αίτημα. Όλοι όσοι αιτούνται άσυλο δεν αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες, αλλά όλοι οι πρόσφυγες ήταν αρχικώς αιτούντες άσυλο (WHO, 2020).

Η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών (UNHCR, 1951) ορίζει τον *πρόσφυγα* ως κάθε πρόσωπο, το οποίο:

Με δικαιολογημένο φόβο διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων βρίσκεται εκτός της χώρας την ιθαγένεια της οποίας έχει και δεν δύναται ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να απολαύσει της προστασίας της χώρας αυτής ή χωρίς να έχει κάποια ιθαγένεια και ευρισκόμενος συνεπεία παρόμοιων γεγονότων εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής του, δεν δύναται ή συνεπεία του φόβου δίωξης δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν (σ. 14).

Το φαινόμενο της εξαναγκασμένης μετακίνησης αποτελεί μία εξαιρετικά κρίσιμη συνθήκη που βιώνει τα τελευταία χρόνια η ανθρωπότητα. Χιλιάδες άνθρωποι εγκαταλείπουν καθημερινά την πατρίδα τους αναζητώντας καταφύγιο σε δυτικές χώρες, μακριά από απειλητικές για τη ζωή τους καταστάσεις οι οποίες επικρατούν στην χώρα καταγωγής τους, όπως ο πόλεμος, η βία, η φτώχεια.

Σύμφωνα με στοιχεία της Έπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR, 2019), συνολικά, υπάρχουν τρεις ομάδες εκτοπισμένων ανθρώπων παγκοσμίως. Η πρώτη αφορά τους πρόσφυγες, οι οποίοι ανέρχονται στα 25,9 εκατομμύρια το 2018. Την δεύτερη ομάδα αποτελούν οι αιτούντες άσυλο, οι οποίοι έχοντας μετεγκατασταθεί σε άλλη χώρα αιτούνται διεθνή προστασία, αναμένοντας την έγκριση του αιτήματός τους. Στα τέλη του 2018 οι αιτούντες άσυλο ανήλθαν στα 3,5 εκατομμύρια (UNHCR, 2019). Το ήδη υψηλό αυτό ποσοστό αυξάνεται χρόνο με το χρόνο, με τον ακριβή αριθμό να είναι ενδεχομένως μεγαλύτερος από αυτόν που δείχνουν οι στατιστικές (Çelikaksoy & Wadensjö, 2016). Τελευταία ομάδα και μεγαλύτερη, είναι οι εσωτερικά εκτοπισμένοι, άνθρωποι δηλαδή που έχουν διωχθεί και ζουν σε άλλες περιοχές εντός της χώρας καταγωγής τους. Επιπλέον, έχει καταγραφεί ότι το 80% των προσφύγων ζουν σε χώρες γειτονικές με τις χώρες καταγωγής τους (UNHCR, 2019).

Σύμφωνα με τις Βαθάκου & Καζάκου (2019), το 37% των ανθρώπων που έρχονται σε χώρες της Ευρώπης αποτελούν ανήλικους με τις οικογένειές τους ή και χωρίς. Οι χώρες από τις οποίες προέρχονται τα παιδιά είναι κυρίως το Πακιστάν, το Αφγανιστάν, η Συρία και άλλες χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Είτε αιτούνται άσυλο είτε επιθυμούν να επανενωθούν με άλλα μέλη της οικογένειάς τους που βρίσκονται σε μέρη της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, τα ασυνόδευτα παιδιά βιώνουν περιόδους μακράς αναμονής, καθώς οι νομικές διαδικασίες συνήθως είναι αρκετά χρονοβόρες (Βαθάκου & Καζάκου, 2019).

Πολιτικές και πρακτικές. Στην Ευρώπη, σύμφωνα με τη *Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*¹, οι πρακτικές και οι κατευθυντήριες γραμμές που ενδέχεται να επηρεάσουν νομοθετικές, κυβερνητικές και άλλες δράσεις, πλαισιώνονται από τη *Διακήρυξη Καλών Πρακτικών*² με βάση την *Αρχή του Βέλτιστου Συμφέροντος του Παιδιού*³ (Çelikaksoy & Wadensjö, 2016).

Αναλυτικότερα οι πρακτικές που ακολουθούνται για τα ασυνόδευτα παιδιά διέπονται από τις εξής αρχές (Separated Children in Europe Programme, 2004):

- 1) Το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, ως κύρια προτεραιότητα.
- 2) Καμία διάκριση κατά τη φροντίδα και την τήρηση των δικαιωμάτων τους, ως

¹ Αγγλικός όρος: *United Nations Convention on the Rights of the Child (1989)*

² Αγγλικός όρος: *Statement of Good Practice (2004)*

³ Αγγλικός όρος: *Best Interest of the Child*

ανήλικα παιδιά.

- 3) Οι επιθυμίες τους λαμβάνονται υπόψη και διέπουν τη λήψη αποφάσεων για αυτά, με την προοπτική να διασφαλιστεί η συμμετοχή τους, ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά τους.
- 4) Διατήρηση και σεβασμός της πολιτισμικής τους ταυτότητας και της μητρικής τους γλώσσας. Οι παροχές φροντίδας, υγείας και εκπαίδευσης κινούνται σε αυτόν τον γνώμονα και προστατεύουν τα παιδιά από διακρίσεις.
- 5) Ανάθεση εκπαιδευμένων διερμηνέων σε συνεντεύξεις ή άλλες νομικές διαδικασίες.
- 6) Εμπιστευτικότητα. Οι πληροφορίες που μοιράζονται τα παιδιά με τις υπηρεσίες πρόνοιας πρέπει να διαφυλάσσονται για την προστασία τους.
- 7) Παροχή πληροφοριών σχετικά με τα δικαιώματά τους, τις υπηρεσίες, τη διαδικασία ασύλου, τον εντοπισμό της οικογένειάς τους και την κατάσταση της χώρας τους.
- 8) Συνεργασία διαφορετικών κυβερνητικών δομών, οργανώσεων και ειδικών για τη συνολική κάλυψη των αναγκών και την τήρηση δικαιωμάτων των ασυνόδευτων.
- 9) Εκπαίδευση προσωπικού σχετικά με τις ανάγκες και τα δικαιώματα των παιδιών. Αντίστοιχη εκπαίδευση σε αστυνομικό προσωπικό φύλαξης συνόρων που να ανταποκρίνεται κατάλληλα στις ανάγκες των παιδιών.
- 10) Η λήψη αποφάσεων οφείλει να έχει ως γνώμονα την μακροπρόθεσμη κάλυψη αναγκών.
- 11) Όλες οι αποφάσεις να λαμβάνονται την κατάλληλη στιγμή σε συνάρτηση με την χρονική αντίληψη του παιδιού.

Αίτια Μετακίνησης και Εμπειρίες Ασυνόδευτων Ανηλίκων

Η ομάδα των ασυνόδευτων ανηλίκων παρουσιάζει ετερογένεια όσον αφορά στα αίτια μετακίνησης, στην εθνικότητα, στη θρησκεία, στο πολιτισμικό υπόβαθρο (Horgan & Ní Raghallaigh, 2017). Η βιβλιογραφία έχει δείξει ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στις εμπειρίες πριν την μετακίνηση, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και μετά το ταξίδι, συνθέτουν το παζλ των βιωμάτων των μετακινούμενων πληθυσμών. Συγκεκριμένα για τους ασυνόδευτους ανήλικους, ποικίλες ποιοτικές έρευνες έχουν μελετήσει την εμπειρία αυτών των βιωμάτων (Horgan & Ní Raghallaigh, 2017; Nardone & Correa-Velez, 2015; Correa-Velez, Nardone & Knoetze, 2014; Mounge,

2010; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010; Hopkins & Hill, 2008; Thomas, Thomas, Nafees & Bhugra, 2004).

Τα γεγονότα που συνδέονται με εμπειρίες πριν την μετακίνηση εμπεριέχουν συχνά την έκθεση σε τραύμα, φτώχεια, απώλεια, την έλλειψη ευκαιριών, την ύπαρξη πολιτικών συγκρούσεων και πολέμου, τις καταδιώξεις εξαιτίας πολιτικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων (Vervliet, Vanobbergen, Broekaert & Derluyn, 2015; Nardone & Correa-Velez, 2015; Wernesjö, 2012; Hopkins & Hill, 2008; Thomas et al., 2004). Σύμφωνα με μία ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε με ασυνόδευτους ανήλικους που κατέφθαναν στην Αυστραλία, μεταξύ άλλων μελετήθηκαν οι λόγοι εγκατάλειψης της χώρας καταγωγής, οι οποίοι διακρίθηκαν σε αίτια με κίνητρο την αυτοπροστασία και σε άλλα αίτια (Correa-Velez, Nardone et al., 2014). Η διάκριση λόγω της εθνικότητας ή της θρησκείας, η καταδίωξη, η απειλή για τη ζωή και τα βασανιστήρια συνετέλεσαν τα αίτια που οδηγούσαν στην αναζήτηση διεθνούς προστασίας λόγω αδυναμίας παραμονής στη χώρα προέλευσης. Επιπρόσθετα, οι συμμετέχοντες ανέφεραν άλλα αίτια, όπως η αναζήτηση ασφάλειας, ευκαιριών εκπαίδευσης και εργασίας, αλλά και συνθηκών γενικότερης ευημερίας, ελευθερίας, μακριά από γενικευμένες συνθήκες βίας, με απώτερο στόχο μια ειρηνική ζωή. Μολαταύτα, πέρα από οδυνηρές, οι ασυνόδευτοι δύναται να φέρνουν και ευχάριστες αναμνήσεις από τη ζωή στην πατρίδα, όπως η σύνδεση με αγαπημένους ανθρώπους, με την οικογένεια και την παρέα των φίλων (Ní Raghallaigh, *ό.α.* στην Ní Raghallaigh, 2018).

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, ο κίνδυνος για εκμετάλλευση, κακοποίηση (Mounge, 2010), η διαβίωση σε δυσμενείς συνθήκες, καθώς και η έκθεση σε αντίξοα γεγονότα, όπως είναι το αβέβαιο ταξίδι πάνω σε μία βάρκα (Vervliet et al., 2015; Mounge, 2010), μπορούν να αποτελέσουν κάποιες από τις κρίσιμες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα ασυνόδευτα παιδιά κατά την μετακίνησή τους. Επίσης, οι ασυνόδευτοι ενδέχεται να γίνουν μάρτυρες θανάτων άλλων ανθρώπων με τους οποίους συνταξιδεύουν (Ní Raghallaigh, 2018). Ακόμη, κατά την μετακίνησή τους, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι μπορεί να έρθουν σε επαφή με καινούριες χώρες, γλώσσες, ήθη και έθιμα, γεγονός το οποίο τους οδηγεί να ξεκινήσουν τις πρώτες προσπάθειες για δημιουργία δεσμών με νέους ανθρώπους και νέα περιβάλλοντα (Kohli, 2011).

Φτάνοντας στη χώρα υποδοχής άλλες προκλήσεις εμφανίζονται. Οι νομικές διαδικασίες για την αίτηση χορήγησης ασύλου συνδέονται με παρατεταμένες περιόδους αναμονής και αβεβαιότητας οι οποίες οδηγούν στην εμφάνιση στρες και

άγχους. Το άγχος αυτό εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους στη συμπεριφορά των παιδιών, όπως βία και αυτοτραυματισμοί (Nikolaidis, Ntinapogias & Stavrou, 2017; Çelikaksoy & Wadensjö, 2016), δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις των ασυνόδευτων, αφενός με μέλη της οικογένειας, αφετέρου με ανθρώπους από το νέο περιβάλλον, δυσκολίες που αφορούν στην μάθηση, στην βελτίωση των ψυχολογικών επιπτώσεων, στην ανάπτυξη της ταυτότητάς τους, αλλά και στα μελλοντικά τους σχέδια (Ní Raghallaigh, 2018). Επιπλέον, οι προκλήσεις που σχετίζονται με την ένταξη των ασυνόδευτων σε έναν νέο και διαφορετικό πολιτισμό είναι φανερές. Ταυτόχρονα, έρχονται αντιμέτωποι με θέματα που σχετίζονται με την εφηβεία, όπως είναι η διαμόρφωση της ταυτότητας, οι φιλίες, η κοινωνικοποίηση (Ní Raghallaigh, 2018).

Συνεπώς, όλες αυτές οι αλλαγές συνιστούν αυξημένες απαιτήσεις τις οποίες ο ασυνόδευτος καλείται να διαχειριστεί. Παράλληλα, μία ολόκληρη γραφειοκρατία υφίσταται που υποστηρίζει την διαβίωση ενός ασυνόδευτου παιδιού στην χώρα υποδοχής, με την οποία ο ίδιος οφείλει αφενός να εξοικειωθεί, αφετέρου να συμφιλωθεί ειδικά όταν οι συνθήκες που αφορούν στην τοποθέτησή του σε μία δομή φιλοξενίας δεν ανταποκρίνονται πάντα στις ανάγκες του (Horgan & Ní Raghallaigh, 2017).

Τα συναισθήματα εκείνη την περίοδο δύναται μεν να είναι θετικά, καθώς τα ασυνόδευτα παιδιά έχουν ξεφύγει από ανασφαλείς και επικίνδυνες καταστάσεις, ενίοτε είναι όμως και αρνητικά, αφού αναλογιζόμενοι την οικογένειά τους αισθάνονται ενοχές που την άφησαν πίσω (Christiansen & Foighel, ό.α. στην Ní Raghallaigh, 2018), αλλά και μία αίσθηση υποχρέωσης ότι θα πρέπει να συνεισφέρουν άμεσα σε εκείνους (Vervliet et al., 2015). Η αίσθηση της απώλειας των αγαπημένων ανθρώπων (Betancourt et al., 2015), είτε βρίσκονται εν ζωή είτε όχι, είναι για τα ασυνόδευτα παιδιά ακόμη μία καθημερινή πραγματικότητα. Τα παιδιά που έρχονται συνοδευόμενα από την οικογένειά τους λαμβάνουν προστασία, συναισθηματική ασφάλεια και υποστήριξη από τους γονείς τους, κάτι το οποίο στερούνται τα ασυνόδευτα (Betancourt et al., 2015). Αμφότεροι, ωστόσο οι ανήλικοι δεν παύουν να ονειρεύονται «την επανένωση με τα οικογενειακά μέλη, τους φίλους, αλλά και με την κουλτούρα την οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν» (Ní Raghallaigh, 2018, σ. 7).

Επιπτώσεις στην Ψυχική Υγεία: Η Ανάδυση της Ανθεκτικότητας

Όλες οι προαναφερόμενες φάσεις της πορείας των ασυνόδευτων παιδιών εγείρουν ποικίλες προκλήσεις που οδηγούν στην δημιουργία αρνητικών συνεπειών στην ψυχική τους υγεία.

Δεδομένου των στρεσογόνων και τραυματικών εμπειριών που έχουν συσσωρεύσει, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι που φτάνουν σε μία χώρα υποδοχής εκδηλώνουν συναισθηματικές και συμπεριφορικές δυσκολίες, συνιστώντας μία συνθήκη ψυχικής ευαλωτότητας και υψηλού κινδύνου (van Os, Kalverboer, Zijlstra, Post & Knorth, 2016; Reed, Fazel, Jones, Panter-Brick & Stein, 2012). Η ίδια η συνθήκη του να είναι ένα παιδί ασυνόδευτο συνιστά παράγοντα κινδύνου, όπως επίσης συνιστά η έκθεση σε βία, ο θάνατος ενός γονέα και η συνοχή της οικογένειας του παιδιού (Tol, Song & Jordans, 2013; Reed et al., 2012; Pumariega & Rothe, 2010). Έχει καταγραφεί ότι οι ανήλικοι πρόσφυγες που έχουν εκτεθεί σε τραυματικές εμπειρίες αντιμετωπίζουν κατάθλιψη, μετατραυματικό στρες, άγχος, προβλήματα συμπεριφοράς και εκδηλώνουν ψυχοσωματικά συμπτώματα (Vervliet, et al., 2015; Jensen, Fjermestad, Granly & Wilhelmsen, 2013; Zwi, Garfield & Loretta, 2002).

Ο όρος *ευαλωτότητα* έχει δοθεί προκειμένου να περιγράψει την ευαίσθητη ψυχική συνθήκη στην οποία βρίσκεται εξ ορισμού ένα ασυνόδευτο παιδί, εφόσον ταξιδεύει σε νεαρή ηλικία σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν συνοδεύεται από τον γονέα του ή από κάποιον άλλο κοντινό ενήλικα που να προσφέρει φροντίδα και προστασία (Derluyn & Vervliet, 2012). Επιπρόσθετα, ο τρόπος με τον οποίο επηρεάζουν οι αντιξοότητες το άτομο είναι σημαντικός για τη σύνθεση της εικόνας της ευαλωτότητας. Κατά τον Papadopoulou (2010), η ευαλωτότητα είναι μία δυναμική διαδικασία που εξαρτάται τόσο από το πλαίσιο, εννοώντας τις συνθήκες και το χωροχρόνο, όσο και από τις σχέσεις με άλλους ανθρώπους, υπηρεσίες κλπ. Δέχεται όμως επιρροή και από τα αρνητικά βιώματα της χώρας προέλευσης του ατόμου, όπως και από τις συνθήκες που επικρατούν στις χώρες υποδοχής.

Κατά την άφιξη των ανήλικων σε μία νέα χώρα, καθώς τα περισσότερα παιδιά δεν διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα, διενεργούνται εξετάσεις με στόχο να προσδιοριστεί η ηλικία τους. Μολαταύτα, φαίνεται πως οι εξετάσεις αυτές δεν είναι πάντα αξιόπιστες γεγονός που οδηγεί στην κακομεταχείριση των παιδιών από τις αρμόδιες αρχές (Hjern, Brendler-Lindqvist & Norredam, 2012). Μετέπειτα περιορισμοί και εμπόδια που προκύπτουν σε επίπεδο προστασίας και πρόσβασης σε

υπηρεσίες παροχής φροντίδας, σε συνδυασμό με το νεαρό της ηλικίας, θέτουν τους ασυνόδευτους ανήλικους σε κίνδυνο εκμετάλλευσης και παράνομης διακίνησης, ακόμα και αν βρίσκονται κάτω από την επίβλεψη των αρχών της χώρας υποδοχής (Çelikaksoy & Wadensjö, 2016; Bhabha, 2004). Ένας άλλος παράγοντας που φαίνεται να επιδρά στην ψυχοκοινωνική ένταξη των παιδιών είναι η διάκριση που υφίστανται εις βάρος τους (Çelikaksoy & Wadensjö, 2016; Reed et al., 2012).

Μπροστά, όμως, στις απώλειες και στα προγενέστερα δύσκολα βιώματα οι ασυνόδευτοι φαίνεται να εμφανίζουν μία σειρά από συμπεριφορές που αντανακλούν την *ανθεκτικότητά* τους (Smyth, Shannon, & Dolan, 2015; Denon & Akesson, 2013; Kohli, 2006). Γίνεται αντιληπτό ότι τα ασυνόδευτα παιδιά διαθέτουν μηχανισμούς μέσω των οποίων καταφέρνουν να υπομένουν τις τραυματικές εμπειρίες ζωής, βεβαίως κάποια σε μεγαλύτερο βαθμό από κάποια άλλα (Masten & Narayan, 2012). Ορισμένοι παράγοντες στους οποίους αποδίδεται η ανθεκτικότητα είναι η νοημοσύνη, οι δεξιότητες συναισθηματικής ρύθμισης και αντιμετώπισης προβλημάτων, παράγοντες που εκλαμβάνονται ως δυναμική διαδικασία και όχι τόσο ως μεμονωμένα ατομικά γνωρίσματα (Betancourt & Khan, 2008). Η ανθεκτικότητα αντανακλάται στις προσπάθειες των παιδιών να «γίνουν προστάτες της προσωπικής τους επιτυχίας χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις τους» (Kohli, 2011, σ. 315).

Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο (2019), η ανθεκτικότητα αποτελείται από πέντε βασικά συστατικά. Αρχικά, εμπεριέχει την έννοια της σταθερότητας που συνεπάγεται την ικανότητα του ατόμου να διατηρεί τις θετικές ιδιότητες που προϋπήρχαν σε εκείνον πριν από την έκθεση σε ένα αντίξοο γεγονός. Ακολουθεί η ευελιξία, εννοώντας ότι το άτομο επιστρέφει γρήγορα και αποτελεσματικά στην προηγούμενη ισορροπία του. Έπειτα, ενυπάρχει η έννοια της αντοχής που δηλώνει ότι το άτομο καταφέρνει να αντέχει καταστάσεις που τον αποσταθεροποιούν και που προέρχονται από την έκθεση σε αντίξοες εμπειρίες. Επιπλέον, εντοπίζεται η ευκαμψία κατά την οποία το άτομο επιδεικνύει ευκολία στην προσαρμογή του σε νέες περιβαλλοντικές συνθήκες. Τέλος, η διεργασία του μετασχηματισμού που αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να βρίσκει νέους τρόπους ώστε να ανταπεξέρχεται στις νέες πραγματικότητες (Παπαδόπουλος, 2019). Γίνεται, επομένως φανερό ότι η ανθεκτικότητα αφορά σε μία εσωτερική διεργασία του ατόμου. Συνεπώς, μπορεί να εξελιχθεί, να αναπτυχθεί και να καλλιεργηθεί μέσω της κατάλληλης υποστήριξης (Wright, Masten & Narayan, 2013).

Τα παιδιά που φτάνουν σε έναν νέο τόπο κατευθύνονται προς τρία μονοπάτια, την αναζήτηση ασφάλειας, την ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν, καθώς και την θέληση να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τις προκλήσεις των καινούριων συνθηκών και να εξελιχθούν, όπως παραδείγματος χάρη στον εκπαιδευτικό τομέα (Kohli, ό.α. στον Kohli, 2011). Οι Rousseau, Said, Gagné & Bibeau (1998) έχουν, επίσης, υποστηρίξει ότι προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την ανθεκτικότητα που παρουσιάζουν τα ασυνόδευτα παιδιά χρειάζεται να απομακρύνουμε το ενδιαφέρον μας από τη μελέτη μόνο των ατομικών χαρακτηριστικών και να εστιάσουμε στην κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο εμφανίζεται η ανθεκτικότητα. Συνεπώς, μπορεί να διαπιστωθεί ότι σε ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργούνται ασφαλείς σχέσεις, καλλιεργείται η εμπιστοσύνη και τα παιδιά εξελίσσονται, όπως είναι το σχολείο, ένας ξενώνας ή ο προσφυγικός καταυλισμός όπου διαμένουν τα παιδιά, μπορεί να συνεισφέρει πολύτιμα στην προαγωγή της ψυχικής τους ανθεκτικότητας (Rousseau et al., 1998).

Αξίζει να αναφερθεί ότι μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, επικρατεί μία οπτική παθολογικοποίησης της εμπειρίας των μετακινούμενων πληθυσμών με την εστίαση στις ψυχιατρικές διαγνώσεις, η οποία στην ουσία δεν προσφέρει στην κατανόηση της σύνθετης πραγματικότητας που έχουν βιώσει. Εξάλλου, όπως έχει υποστηριχθεί, οι ψυχιατρικές διαγνώσεις και οι ψυχοθεραπευτικές παρεμβάσεις που εφαρμόζονται δεν φαίνεται να αποτελούν την μοναδική λύση στην αντιμετώπιση των δυσκολιών τους (Papadopoulos, 2007).

Μέσα από την πολυετή εμπειρία και μελέτη των ασυνόδευτων ανηλίκων, προσφύγων και μετακινούμενων πληθυσμών, εν γένει, γίνεται αντιληπτό ότι η ανθεκτικότητα και η ευαλωτότητα συνυπάρχουν (Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Ένα άτομο μπορεί να εξελίξει την ανθεκτικότητά του, ενώ ταυτόχρονα να βρίσκεται μέσα σε αντίξοες συνθήκες που προκαλούν ψυχικό πόνο και ευαλωτότητα (Παπαδόπουλος, 2015).

Συνεπώς, η κατανόηση της εμπειρίας των ασυνόδευτων ανηλίκων φαίνεται να ενέχει ποικίλες προκλήσεις και να απαιτεί μία πιο σύνθετη προσέγγιση. Σε μία ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ιρλανδία από τους Muireann Ní Raghallaigh και Robbie Gilligan, εντοπίστηκαν έξι στρατηγικές που οι ασυνόδευτοι ανήλικοι χρησιμοποιούν προκειμένου να ανταπεξέρχονται στις αναδυόμενες δυσκολίες (Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Η πρώτη ήταν η στρατηγική της διατήρησης της συνέχειας με την οποία περιγράφεται η ανάγκη και επιθυμία των

παιδιών να αναζητούν στοιχεία από την κουλτούρας τους στο νέο περιβάλλον, με σκοπό να διαφυλάξουν μία αίσθηση οικείου που με τη σειρά της συνεισφέρει στην διατήρηση μίας συνέχειας στην αντίληψη σχετικά με τον εαυτό. Για τους συμμετέχοντες της συγκεκριμένης έρευνας η θρησκεία και η πίστη στο θεό λειτουργούσαν διευκολυντικά ως προς την παραπάνω διεργασία. Έπειτα, εντοπίστηκε η προσαρμογή μέσω της μάθησης και της αλλαγής. Τα παιδιά μαθαίνοντας νέες συμπεριφορές και κάνοντας αλλαγές κατάφερναν να αντιμετωπίζουν τα εμπόδια που συναντούσαν στην νέα χώρα, ενισχύοντας την πολιτισμική τους ταυτότητα, έννοια η οποία θα αποσαφηνιστεί και παρακάτω. Η επόμενη στρατηγική που προέκυψε ήταν η υιοθέτηση μίας θετικής ματιάς απέναντι στα πράγματα, μέσω της οποίας εστίαζαν στις θετικές αλλαγές της τρέχουσας συνθήκης τους και έκαναν όνειρα για το μέλλον. Ακολούθησε η αποφυγή συζητήσεων που σχετίζονται με το δύσκολο παρελθόν και η καταπίεση των συναισθημάτων, στρατηγική που φάνηκε ότι λειτούργησε σε έναν βαθμό προστατευτικά για τους ασυνόδετους, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό πλαίσιο που έχει να κάνει με τον βαθμό της αυτοαποκάλυψης και του μοιράσματος των συναισθημάτων. Επίσης, οι διάφορες δραστηριότητες, όπως το σχολείο, αποσπούσαν την προσοχή τους από το να αναλογίζονται από τη μια τα δύσκολα προηγούμενα βιώματα, από την άλλη την αγωνία τους για το μέλλον. Επιπρόσθετα, μία στρατηγική ήταν το να δρουν και να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ανεξάρτητους. Τέλος, μία σημαντική στρατηγική που εμφανίστηκε ήταν η επιφυλακτικότητα, η έλλειψη εμπιστοσύνης, σύμφωνα με την οποία τα ασυνόδευτα παιδιά αυτοπροστατεύονταν από τον ψυχικό πόνο και την προδοσία, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη προς τον εαυτό (Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010).

Ο ρόλος του επιπολιτισμού και της ενσωμάτωσης. Πριν ακολουθήσουν οι ορισμοί και οι σχετικές προσεγγίσεις, αξίζει να τονιστεί πως η έννοια της ενσωμάτωσης πρόκειται για μια δυναμική διεργασία και ο τρόπος που την αντιλαμβάνονται οι εμπλεκόμενες ομάδες, μεταβάλλεται ανάλογα με τον μεταναστευτικό πληθυσμό, τη χώρα που τον υποδέχεται, την πολιτισμική διαφορά τους και τη χρονική στιγμή που συμβαίνει (Murphy, 2013; Olwig, 2011). Σύμφωνα με τον UNHCR (2002) ως ενσωμάτωση ορίζεται:

Η δυναμική και πολυεπίπεδη αμφίδρομη διεργασία, που απαιτεί προσπάθειες από όλες τις εμπλεκόμενες ομάδες. Από την πλευρά

των προσφύγων απαιτεί μια ετοιμότητα να προσαρμοστούν στο τρόπο ζωής της χώρας φιλοξενίας, χωρίς να πρέπει να αποποιηθούν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Από την πλευρά των χωρών υποδοχής απαιτεί οι κοινότητες να ανταποκρίνονται και να επιδεικνύουν θέληση κατά την υποδοχή των προσφύγων και από τους θεσμούς να καλύψουν τις ανάγκες ενός ποικιλόμορφου πληθυσμού (σ. 27).

Η ενσωμάτωση είναι μέρος της διαδικασίας του *επιπολιτισμού*. Υπάρχουν δύο βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για τον επιπολιτισμό. Για τη φύση και τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, κρίνεται κατάλληλο το αναλυτικό πλαίσιο του John Berry. Η θεωρία του για τον επιπολιτισμό εντοπίζεται στον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας και περιλαμβάνει το σύνολο των φάσεων που οδηγούν στη μόνιμη ένταξη του μεταναστευτικού πληθυσμού στην κοινωνία (Berry 1997; Berry, Kim, Minde & Mok, 1987). Σύμφωνα με τον Berry «ως επιπολιτισμό ορίζουμε το σύνολο φαινομένων, που προκύπτουν μέσα από τη συνεχόμενη προσωπική επαφή, ομάδων και ατόμων διαφορετικού πολιτισμικού υπόβαθρου, με επακόλουθες αλλαγές των αρχικών πολιτισμικών μοτίβων της μιας ή και των δύο ομάδων» (Berry, 1997, σ. 7). Η θεωρία του Berry (1997), πλαισιώνεται από δύο άξονες. Αυτόν της διατήρησης των πολιτισμικών στοιχείων των εμπλεκόμενων ομάδων και αυτόν της συμμετοχής των μεταναστών στο νέο κοινωνικό σύνολο. Με βάση τα παραπάνω χαράσσονται τέσσερες στρατηγικές επιπολιτισμού. Η πρώτη αφορά στην πλήρη αφομοίωση του μεταναστευτικού πληθυσμού στο κοινωνικό σύνολο που τον υποδέχεται και στην αποποίηση της πολιτισμικής του ταυτότητας. Η δεύτερη περιλαμβάνει την κοινωνική ενσωμάτωση, όπου συνδυάζονται η διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων με τη συμμετοχή στη νέα κοινότητα. Η τρίτη είναι ο διαχωρισμός, κατά τον οποίο υπάρχει διατήρηση, αλλά όχι συμμετοχή. Τέλος, η περιθωριοποίηση που αποκλείει και την διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας και τη συμμετοχή (Berry, 1997).

Κατά τις διεργασίες του επιπολιτισμού, οι επείγουσες και ραγδαίες αλλαγές που απαιτούνται από τους εμπλεκόμενους, σε συνδυασμό με την έλλειψη κοινωνικής στήριξης μπορεί να οδηγήσουν σε επιπολιτισμικό στρες καθώς και στην εμφάνιση ψυχικών διαταραχών. Η κοινωνική ενσωμάτωση κρίνεται ως η πιο θετική για την ψυχική υγεία του ατόμου (Berry, 1997).

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία του επιπολιτισμού των μετανα-

στευτικών ομάδων, ποικίλουν από προσωπικές εμπειρίες πριν την έλευση τους στη νέα χώρα προορισμού, το γένος και την ηλικία των ατόμων, τις διακρίσεις και τις προκαταλήψεις που ενδεχομένως υποστούν, το βαθμό κοινωνικής υποστήριξης για την κάλυψη των αναγκών τους, καθώς και την πολιτισμική απόσταση μεταξύ των δύο ομάδων (Berry, 1997).

Το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο έρχεται να συνδεθεί με τους ασυνόδετους ανήλικους από τους Sam & Orpedal, ό.α. στον Sprain (2007), με το μοντέλο της επιπολιτισμικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με αυτό, τα ασυνόδευτα παιδιά, ελλείπει γονικής παρουσίας, μέσα από την κοινωνική υποστήριξη και ιδιαίτερα από το σχολείο, αποκτούν τα εφόδια και τη γνώση, ώστε να αναπτύξουν την ευχέρεια και την ικανότητα συμμετοχής σε δύο πολιτισμικά υπόβαθρα, και επακόλουθα την αίσθηση του ανήκειν (Orpedal, 2006). Τα ίδια τα ασυνόδευτα παιδιά φαίνεται να επιθυμούν να προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον, διατηρώντας ωστόσο συνδέσεις με τον πολιτισμό τους (Sleijpen, Boeije, Kleber & Mooren, 2016). Αυτό σηματοδοτεί τη διαμόρφωση μιας νέας *πολιτισμικής ταυτότητας*, που περιλαμβάνει την υιοθέτηση πεποιθήσεων, πρακτικών και συνηθειών από την νέα κοινωνία (Jensen, 2003).

Σύμφωνα με τον Erikson (1968), η διαδικασία αυτή της εκμάθησης νέων συστημάτων αξιών, μαζί με την ανάπτυξη προσωπικών σχέσεων, παίζουν καίριο ρόλο στο σχηματισμό της ταυτότητας του εφήβου. Επιπλέον προϋποθέτει την δυνατότητα του εφήβου, να επιλέξει τα πολιτισμικά στοιχεία που θα κρατήσει, εδραιώνοντας τον ανεξάρτητο ρόλο του μέσα στην κοινωνία (Erikson, 1968; 1950). Οι πολιτισμικές αυτές συνδέσεις και ο βαθμός επικοινωνίας των ασυνόδευτων με την πατρίδα τους, κατά τη διαδικασία προσαρμογής, λειτουργούν προστατευτικά και συμβάλλουν στη συνοχή του εαυτού (Berry, 2001).

Η διαδικασία της ενσωμάτωσης αναφορικά με τους ασυνόδετους διακρίνεται σε πέντε κομβικά στάδια (Kohli, 2011). Η εγκλιμάτιση, που περιλαμβάνει τη συνειδητοποίηση της νέας πραγματικότητας. Η προσαρμογή, κατά την οποία τα ασυνόδευτα παιδιά έρχονται σε επαφή και μαθαίνουν τη νέα γλώσσα και τα έθιμα του νέου τόπου, διασφαλίζοντας μια πιο ομαλή καθημερινότητα. Ακολουθούν η συμμετοχή στην κοινωνία, που με την πάροδο του χρόνου εξασφαλίζει σημαντικές φιλικές σχέσεις, η αφομοίωση μέσα από σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα που μπορούν να δώσουν στα παιδιά εφόδια για να επιτύχουν και τέλος, η ανταπόδοση των ασυνόδευτων ανηλίκων που, εφόσον παραμείνουν στη χώρα υποδοχής, μπορούν να συνεισφέρουν στο νέο κοινωνικό σύνολο (Kohli, 2011).

Η Αξιοποίηση των Οπτικών Μεθόδων στην Έρευνα με Ασυνόδευτους και μη Ανήλικους και Πρόσφυγες

Η μελέτη γύρω από την κατανόηση των πολύπλοκων βιωμάτων των μετακινούμενων πληθυσμών έχει απασχολήσει σημαντικά την ερευνητική κοινότητα τα τελευταία χρόνια. Ιδιαίτερα όσον αφορά στην ομάδα των ασυνόδευτων ανηλίκων, έχει γίνει αξιολογη προσπάθεια μέσω της αξιοποίησης διαφόρων ερευνητικών μεθόδων των οποίων η χρήση εμπλουτίζει την ερευνητική διαδικασία και δίνει πολύτιμα αποτελέσματα, εστιασμένα στην προσωπική ματιά των συμμετεχόντων. Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένες ποιοτικές έρευνες που έχουν αξιοποιήσει κυρίως τη μέθοδο photovoice, καθώς και άλλες οπτικές μεθόδους έρευνας.

Υπάρχουν αξιολογικές έρευνες που έχουν αξιοποιήσει τη μέθοδο photovoice προκειμένου να μελετήσουν τις εμπειρίες που φέρνουν τα παιδιά που φτάνουν σε μία δυτική χώρα αναζητώντας προστασία και ένα καλύτερο μέλλον. Η μέθοδος αυτή ενδείκνυται για ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, καθώς τους δίνει τη φωνή ώστε να μοιραστούν και να γνωστοποιήσουν βιώματα, απόψεις, συναισθήματα θέτοντάς τους στο επίκεντρο της έρευνας (Wang & Burris, 1997). Η φωτογραφία για τα παιδιά λειτουργεί ως διευκολυντής για την ανάπτυξη εμπιστοσύνης και δέσμευσης απέναντι στη διαδικασία (White, Bushin, Carpena-Méndez & Ní Laoire, 2010). Ανοίγει, επομένως το δρόμο για την ανάπτυξη συζήτησης μεταξύ συμμετεχόντων και ερευνητών.

Μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε με ασυνόδευτα ανήλικα σε προσφυγικό καταυλισμό στην Ταϊλάνδη, χρησιμοποίησε τη μέθοδο photovoice για να απεικονίσει τις εντυπώσεις και τον τρόπο που βίωναν τα παιδιά την εξαναγκασμένη εγκατάλειψη της πατρίδας τους, την Μιανμάρ, λόγω των επισφαλών συνθηκών ζωής εξαιτίας των ένοπλων συγκρούσεων, των στρατιωτικών επεμβάσεων και των πολιτικών αναταράξεων (Oh, 2011). Τα παιδιά ανέδειξαν μέσα από τις φωτογραφίες τους τέσσερις θεματικές οι οποίες συνδυάζουν εμπειρίες από τη ζωή τους στην Μιανμάρ με τη διαβίωσή τους στον προσφυγικό καταυλισμό. Το πρώτο θέμα που προκύπτει έχει τίτλο *ρύζι, εσωτερικός εκτοπισμός και εξασφάλιση τροφής*, συμπεριλαμβάνοντας την στέρση του φαγητού, συγκεκριμένα του ρυζιού, κατά την προσπάθειά τους να φυγαδευτούν από τις εφόδους του εχθρού στα χωριά τους, συνδέοντάς το με την εξασφάλιση ρυζιού στον προσφυγικό καταυλισμό. Έπειτα, αναδεικνύεται το θέμα *παντόφλες, εσωτερικός εκτοπισμός και φτώχεια*, που είχε να κάνει με την ανάμνηση

του πόνου και της δυσφορίας όταν χρειάστηκε να τρέξουν στη ζούγκλα ξυπόλυτοι προκειμένου να ξεφύγουν από τον εχθρό, συνδυάζοντας το, επίσης, με τη φτώχεια. Το επόμενο θέμα, *μπανάνες και σχολείο*, αφενός υπογράμμισε την ιδιαίτερη σημασία που έχει η εκπαίδευση για τα παιδιά, αφετέρου πρόβαλλε αφηγήσεις που είχαν να κάνουν με την πώληση της μπανάνας στην Μιανμάρ προκειμένου να συνεισφέρουν τα ίδια τα παιδιά οικονομικά στην εκπαίδευσή τους. Τέλος, αναδύθηκε η θεματική που αφορούσε στις σχέσεις με πρόσωπα με τίτλο *caneball⁴ και φίλια*, όπου τονίζεται η σύνδεση ανάμεσα στο παιχνίδι και στη δημιουργία στενών δεσμών φιλίας μεταξύ τους, κάτι το οποίο φαίνεται να λειτουργεί βοηθητικά και προστατευτικά μπροστά στο γεγονός της απομάκρυνσης από την οικογένειά τους. Εκτός από διασκεδαστικό, το παιχνίδι παρουσιάζεται ως ένα τρόπος να διαμορφωθούν και να εγκαθιδρυθούν πιο βαθιές φιλίες (Oh, 2011).

Μία άλλη μελέτη συγκεντρώνει τις εμπειρίες προσφυγόπουλων ανηλίκων που μετεγκαταστάθηκαν στην Αμερική, κάνοντας χρήση της φωτογραφίας. Ο λόγος για τις McBrien & Day (2012), οι οποίες εντόπισαν έξι θεματικές κατηγορίες στα αποτελέσματά τους. Η πρώτη, η *οικογένεια*, συγκέντρωνε μνήμες, αφηγήσεις οικογενειακών στιγμών, αλλά και λύπη για τον αποχωρισμό των συμμετεχόντων από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, είτε επειδή έχουν παραμείνει πίσω, είτε λόγω θανάτου τους μέσα σε συνθήκες βίας. Η επόμενη θεματική ανέδειξε τους *φίλους* ως κύριο άξονα για την αναφορά στην καθημερινότητά τους, όπως είναι το σχολείο και οι διάφορες δραστηριότητες που έκαναν. Επίσης, εντοπίστηκαν συναισθήματα ευγνωμοσύνης και λύπης, για την πραγματοποίηση νέων φιλιών και την νοσταλγία των παλιών, αντίστοιχα. Στη συνέχεια, προέκυψε η θεματική *πολιτισμοί*, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν όλες οι αναφορές των παιδιών πάνω σε θέματα κουλτούρας. Τα παιδιά μίλησαν για τις διαφορές ανάμεσα στην Αμερική και στην χώρα καταγωγής τους γύρω από τα θέματα της ελευθερίας, της εκπαίδευσης και γενικά του τρόπου ζωής, αναφερόμενοι, επίσης, στους κινδύνους από τους οποίους γλύτωσαν. Στην *εκπαίδευση*, την επόμενη κατηγορία που προέκυψε οι συμμετέχοντες μοιράστηκαν εμπειρίες που είχαν να κάνουν με την εκπαίδευσή τους στην πατρίδα τους, τις εκπαιδευτικές συνθήκες στη νέα πατρίδα, αλλά και μελλοντικές προσδοκίες. Το σχολείο φάνηκε να συνδέεται έντονα με την ανάπτυξη νέων σχέσεων φιλίας. Ακόμη, πολλές φωτογραφίες απαθανάτιζαν σχολικούς χώρους, αλλά και ομαδικές

⁴ Εθνικό άθλημα της Μιανμάρ. Ενδιαφέρον έχει ότι πρόκειται για ένα μη ανταγωνιστικό άθλημα που όλοι οι παίκτες παίζουν μαζί ως ομάδα (Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Chinlone#cite_note-1)

δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο σχολείο, όπως σχολικές εκδηλώσεις. Ακολούθησε η κατηγορία με τίτλο *αναστοχασμός πάνω στις αλλαγές της ζωής τους*, όπου τα παιδιά εξέφρασαν τις διαπιστώσεις τους πάνω στις αλλαγές που έχουν βιώσει, συμπεριλαμβανομένων των προκλήσεων που αφορούσαν στη διάκριση εις βάρος τους, καθώς και της πεποίθησής τους ότι θα υπάρξει βελτίωση της ζωής τους μέσα από τις νέες εκπαιδευτικές δυνατότητες που τους δίνονται. Οι φωτογραφίες που τράβηξαν προκειμένου να παρουσιάσουν αυτές τις σκέψεις απεικόνιζαν κυρίως στοιχεία της φύσης όπως, γέφυρες, λίμνες, μονοπάτια, δέντρα, λουλούδια, αλλά και φωτογραφίες από το σχολείο, ενώ παράλληλα έκαναν χρήση μεταφορών για να μιλήσουν για τις ζωές τους. Τέλος, σχηματίστηκε η θεματική *ελπίδα/προσδοκία* στην οποία συγκεντρώθηκαν οι αναφορές σε μελλοντικά όνειρα και σχέδια των παιδιών, μία θεματική που έδωσε χώρο στις αφηγήσεις ελπίδας (McBrien & Day, 2012).

Η ελπίδα φαίνεται να έχει απασχολήσει την ερευνητική κοινότητα που μελετά τις εμπειρίες των ανηλίκων προσφύγων. Μία ερευνητική μελέτη που πραγματοποιήθηκε με παιδιά πρόσφυγες στον Καναδά, συνδύασε την χρήση του photovoice με την θεωρία για την ελπίδα και την οικολογική θεωρία του Bronfenbrenner, με στόχο να συνεισφέρει στην καλύτερη κατανόηση της έκφρασης της ελπίδας στα παιδιά και τις αντιλήψεις τους γύρω από αυτή (Yohani, 2008). Η έρευνα αποτελούσε ένα πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης ενός μη κυβερνητικού οργανισμού που στόχευε να ανοίξει το δρόμο προς την ουσιαστικότερη αλληλεπίδραση των παιδιών με τους γονείς τους αλλά και με το προσωπικό του οργανισμού, προάγοντας μία περισσότερο παιδοκεντρική και εστιασμένη στην ελπίδα προσέγγιση. Τα παιδιά τράβηξαν φωτογραφίες χώρων όπως το σχολείο, τα πάρκα, η γειτονιά, προβάλλοντας έτσι ότι τα μέρη στα οποία βρίσκουν την ελπίδα είναι αρκετά. Επιπλέον, μίλησαν σε συνεντεύξεις για τις φωτογραφίες τους και ακολούθησε θεματική ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκε, σύμφωνα με την επιθυμία των παιδιών, ένα πάπλωμα όπου πάνω του είχαν τοποθετηθεί οι φωτογραφίες τους, με σκοπό να κοινοποιηθεί η ελπίδα και να την μοιραστούν με τους υπόλοιπους πρόσφυγες και μετανάστες της κοινότητάς τους. Η εν λόγω έρευνα αποσκοπούσε, εν τέλει, στο να συνεισφέρει στην ευαισθητοποίηση γύρω από τις εμπειρίες και το βίωμα του προσφυγικού πληθυσμού, στην ενδυνάμωση της κοινότητας των προσφύγων, να ενισχύσει την ύπαρξη ασφαλών και υποστηρικτικών περιβαλλόντων για τα παιδιά στην νέα χώρα, καθώς και να διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ παιδιών, γονέων και προσωπικού (Yohani, 2008).

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας δείχνει, όπως έχει αναφερθεί ήδη, ότι η χρήση του photovoice με προσφυγικό πληθυσμό παιδιών και νέων χρησιμοποιείται ως ένα εργαλείο μέσω του οποίου τα παιδιά εκδηλώνουν τις αντιλήψεις και τα συναισθήματά τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η μελέτη των Green & Kloos (2009) σε ένα προσφυγικό καταυλισμό στην Ουγκάντα. Οι ερευνητές με τη μέθοδο photovoice εστίασαν στην απεικόνιση της καθημερινής ζωής των παιδιών, στην ομαδική συζήτηση των συμμετεχόντων από την οποία προέκυψαν οι νοηματοδοτήσεις των φωτογραφιών τους και συνεπακόλουθα της εμπειρίας τους, ενώ ταυτόχρονα η διαδικασία της συμμετοχής στην έρευνα έδωσε έμφαση στην ευημερία των συμμετεχόντων τόσο στο ατομικό όσο και στο επίπεδο της κοινότητας (Green & Kloos, 2009).

Στη βιβλιογραφία απαντώνται και άλλες μέθοδοι που αξιοποιούν την τέχνη για την μελέτη της εμπειρίας των ασυνόδευτων και μη ανήλικων. Για παράδειγμα, μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ιρλανδία, είχε στόχο να μελετήσει την εμπειρία της μετεγκατάστασης παιδιών μεταναστών στην νέα πραγματικότητα της Ιρλανδίας, δίνοντας έμφαση σε μία μεθοδολογία περισσότερο παιδοκεντρική όπου τα υπό μελέτη θέματα δεν είχαν προκαθοριστεί από τους ερευνητές, αλλά τα ίδια τα παιδιά πρόβαλλαν τα θέματα που ήταν σημαντικά για εκείνα (White et al., 2010). Οι ερευνητές, εισήγαγαν στη μέθοδό τους τη φωτογραφία και τη ζωγραφική, με σκοπό να δώσουν στα παιδιά τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα και να αναδείξουν αυτά που έχουν σημασία για τα ίδια. Όσον αφορά τη ζωγραφική, πέρα από το ίδιο το έργο που δημιουργούσαν και τη συζήτηση που ακολούθησε, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στις αφηγήσεις των παιδιών κατά τη διάρκεια της διαδικασίας παραγωγής της ζωγραφιάς τους, δίνοντας πολύτιμο υλικό για την κατανόηση της εμπειρίας των παιδιών. Στην προκειμένη έρευνα, οι οπτικές μέθοδοι που εφαρμόστηκαν έδωσαν τον κατάλληλο χώρο ώστε να θίξουν ζητήματα σχετικά με την μετανάστευση, την ένταξη, την ταυτότητα και την πολυπολιτισμικότητα, συμβάλλοντας στην καλύτερη κατανόηση αυτής της σύνθετης εμπειρίας (White et al. 2010).

Μία άλλη έρευνα, θέλησε να μελετήσει την ευεξία στα παιδιά πρόσφυγες που διέμεναν σε προσφυγικό καταυλισμό στην Ταϊλάνδη χρησιμοποιώντας τη ζωγραφική (Thoresen, Fielding, Gillieatt & Thoresen, 2017). Όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές, η ζωγραφική ενδυναμώνει τα παιδιά, καθώς αποτελεί ένα δημιουργικό και ασφαλές μέσο να εκφράσουν τα προσφυγόπουλα τα βιώματα και τις εμπειρίες τους με αμεσότητα. Ύστερα από τις ζωγραφίες, ακολούθησαν συνεντεύξεις με τα παιδιά τα

οποία αναστοχάζονταν πάνω στις ζωγραφιές τους, δίνοντας τη δυνατότητα στους ερευνητές να κατανοήσουν τις ιστορίες τους μέσα από την προσωπική ματιά των ίδιων των παιδιών. Μερικά από τα ζητήματα που ανέδειξαν τα παιδιά ήταν η ανάγκη τους για εκπαίδευση και ελευθερία, η επιθυμία να είναι ικανά να προσφέρουν βοήθεια σε άλλους ανθρώπους, αλλά και οι βασικές ανάγκες όπως το φαγητό, η ένδυση, η κάλυψη θεμάτων υγείας. Επιπλέον, μερικά παιδιά περιέγραψαν γενικά την ανάγκη τους για μία καλύτερη ζωή, αναφέροντας έννοιες όπως η ευτυχία, οι φίλοι και η οικογένεια, η έκφραση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, η μετεγκατάσταση, τα σχέδια για τη ζωή, η ταυτότητα, ο χώρος για να παίζουν, το φαγητό, το σπίτι, καθώς και το να έχουν τη δυνατότητα να μεγαλώσουν, να ταξιδέψουν και να ζήσουν μία ζωή χωρίς φόβο και χωρίς ρατσισμό (Thoresen et al., 2017).

Μία άλλη μελέτη που χρησιμοποίησε τη ζωγραφική αφορούσε στην κατανόηση των αντιλήψεων των παιδιών προσφύγων από το Ιράκ σχετικά με την ειρήνη και τον πόλεμο (Jabbar & Betawi, 2018). Όπως προέκυψε από τα ευρήματα της έρευνας, τα παιδιά συνέδεσαν την ειρήνη με τη θρησκεία, την ευχαρίστηση και τη γαλήνη, αλλά και ως το μέρος εκείνο όπου απουσιάζει ο θάνατος, η καταστροφή, οι ISIS. Όσον αφορά στον πόλεμο, οι ζωγραφιές των παιδιών ανέδειξαν δύο θεματικές κατηγορίες. Πρώτον, ο πόλεμος ως δραστηριότητα και σύγκρουση, περιγράφοντας για παράδειγμα το κάψιμο των σπιτιών και των εκκλησιών. Δεύτερον, ο πόλεμος ορίστηκε μέσα από αναφορές σε αντικείμενα που σχετίζονται με τον πόλεμο, για παράδειγμα τα όπλα και τα άρματα μάχης. Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα ήταν το γεγονός ότι τα παιδιά φαίνεται να κατανοούν από πολύ νωρίς την έννοια του πολέμου σε σχέση με την έννοια της ειρήνης. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε ότι τα παιδιά κάτω των 5 ετών ήταν ικανά να αντιληφθούν και να απεικονίσουν τον πόλεμο, ενώ δυσκολεύονταν να προσδιορίσουν την έννοια της ειρήνης (Jabbar & Betawi, 2018).

Σε μία έρευνα που έλαβε χώρα σε δύο κέντρα διαμονής για ασυνόδευτα ανήλικα στην νοτιο-ανατολική Ασία, σε απόρρητη τοποθεσία, συμπεριέλαβε παιδιά πρόσφυγες που είχαν στρατιωτικοποιηθεί με στόχο να μελετήσει τις ελπίδες τους για το μέλλον (Miles, 2000). Παρά τα αντίξοα και σκληρά βιώματα στα οποία είχαν εκτεθεί τα παιδιά, μέσα από τις ζωγραφιές τους αναδείχθηκαν τα μελλοντικά τους όνειρα, οι σκέψεις και οι απόψεις τους. Στα αποτελέσματα προέκυψαν τρεις θεματικές ενότητες. Η πρώτη αφορούσε τις φωτογραφίες που σχετίζονταν με τον εαυτό, όπως παραδείγματος χάρη αφηγήσεις από την περίοδο που τα παιδιά ήταν στρατιώτες, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν τον εαυτό τους στο μέλλον, για

παράδειγμα ως δάσκαλο, ιεροκήρυκα κ.λ.π. Η δεύτερη θεματική συμπεριελάμβανε τις φωτογραφίες σχετικά με την δομή στην οποία διαβιούσαν, απεικονίζοντας τις απόψεις τους γύρω από αυτό. Η επόμενη θεματική περιείχε τις φωτογραφίες που είχαν να κάνουν με τη χώρα τους και σε αυτές απεικονίστηκαν κάποιες από τις τραυματικές μνήμες που τα παιδιά κουβαλούσαν μαζί τους (Miles, 2000).

Ερευνητικοί Στόχοι και Ερωτήματα

Στόχος της παρούσας εργασίας ήταν η διερεύνηση των προσωπικών αφηγήσεων αναφορικά με βιώματα και εμπειρίες των ασυνόδευτων ανηλίκων που ζουν στην Ελλάδα. Το επίκεντρο, επομένως, αποτέλεσαν οι ίδιοι οι ασυνόδευτοι, οι αφηγήσεις τους σχετικά με το πώς βιώνουν την πραγματικότητά τους και η προσέγγιση αυτής της πραγματικότητας μέσα από την μοναδική οπτική τους σκοπιά. Ακόμα, σκοπός της εργασίας ήταν να εστιάσει στις δυνάμεις που επιστρατεύουν τα ασυνόδευτα παιδιά καταφθάνοντας σε μία νέα χώρα, τα νοήματα που προσδίδουν στα βιώματά τους, παλιά και νέα, στρέφοντας την προσοχή στην ανάδυση της ανθεκτικότητας. Ακολουθώντας, η ανίχνευση του τρόπου που ενυπάρχουν και προβάλλονται, μέσα από τις αφηγήσεις των παιδιών, στοιχεία κουλτούρας και πολιτισμού, απασχόλησε την εν λόγω εργασία. Επιπλέον, η διερεύνηση των ονείρων και σχεδίων που κάνουν για το μέλλον συμπεριλήφθηκαν στους ερευνητικούς σκοπούς. Τέλος, μέσω της χρήσης της μεθόδου photovoice η εργασία είχε ως στόχο να γνωστοποιήσει τα ζητήματα που απασχολούν τους ασυνόδευτους ανήλικους στον ερευνητικό πληθυσμό, όπως και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Συνεπώς, τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα εξής:

1. Ποιες είναι οι εντυπώσεις των ασυνόδευτων ανηλίκων από τη ζωή τους στην Ελλάδα;
2. Ποιες είναι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τόσο σε επίπεδο αναπτυξιακού σταδίου όσο και σε πρακτικό καθημερινό επίπεδο;
3. Πως κυλά η καθημερινότητα των ασυνόδευτων ανηλίκων;
4. Με ποιον τρόπο διατηρείται η σύνδεση με την πατρίδα;
5. Ποιες είναι οι πηγές ανθεκτικότητάς τους;
6. Ποια είναι τα όνειρα / σχέδιά τους για το μέλλον;

Μέθοδος

Η τρέχουσα διπλωματική εργασία μελετά τις αφηγήσεις των ασυνόδευτων ανηλίκων που διαβιούν στην Αθήνα διερευνώντας τις απόψεις, τις εμπειρίες και τα όνειρά τους. Παρακάτω, θα αναλυθεί η ποιοτική προσέγγιση που υιοθετήθηκε.

Οι Ποιοτικές Μέθοδοι στην Έρευνα

Ο Ιωσηφίδης (2008) αναφέρει ότι «οι ποιοτικές μέθοδοι εφαρμόζονται σε ερευνητικά εγχειρήματα και προσεγγίσεις που έχουν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση των νοημάτων και των αναπαραστάσεων που αποδίδουν τα υποκείμενα σε κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες» (σ. 21). Όπως τονίζει και η Willig (2001), η σημασία που δίνουν οι ποιοτικοί ερευνητές είναι στο προσωπικό νόημα που δίνουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες και όχι σε μία *a priori* κρίση του ερευνητή. Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας εστιάζουν στην κατανόηση της ανθρώπινης εμπειρίας και πραγματικότητας, όπως την αντιλαμβάνονται τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας, δίνοντας έμφαση στη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα του καθενός (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Παρόλο που η επιλογή της μεθοδολογίας που θα χρησιμοποιηθεί σε μία έρευνα καθορίζεται από τα ερευνητικά ερωτήματα, η σχέση είναι αμφίδρομη, δηλαδή τα ερευνητικά ερωτήματα οδηγούν στη μεθοδολογία και αντίστροφα (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Ο ποιοτικός ερευνητής δίνει επίσης σημασία στο κοινωνικό – πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο (Ιωσηφίδης, 2008). Η ποιοτική έρευνα θεωρείται –ημική, αφού ενδιαφέρεται για μία εκ των έσω κατανόηση ενός πολιτισμού ή μίας κοινωνικής ομάδας, υπογραμμίζοντας τη μοναδικότητά του (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Η εμπλοκή του ερευνητή στην ποιοτική έρευνα είναι άμεση και ενεργή, ενώ στην προσπάθειά του να αλληλοεπιδράσει με τον συμμετέχοντα, εστιάζει στην κατανόηση της βιωμένης εμπειρίας του, στα νοήματα και στις αναπαραστάσεις του (Ιωσηφίδης, 2008), κατέχοντας ίση και όχι προνομιακή θέση απέναντί του (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Η μελέτη των φαινομένων και συμπεριφορών λαμβάνει χώρα στο φυσικό περιβάλλον του συμμετέχοντα όπου αυτά διαδραματίζονται, στην προσπάθεια να ληφθεί υπόψη και το πλαίσιο με το οποίο το υπό μελέτη φαινόμενο είναι συνδεδεμένο. Επιπλέον ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι ευέλικτος και ανοικτός, ενώ κατά τη διάρκεια της έρευνας προσαρμόζεται συνεχώς υπό το πρίσμα νέων, απροσδόκητων ευρημάτων (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Η ποιοτική έρευνα, επομένως, αποτελεί μία ολιστική μεθοδολογική προσέγγιση η οποία αποπειράται να απαντήσει στα ερωτήματα *τι και πώς*, ώστε να αναδείξει την ποικιλομορφία στην αντίληψη, στην κατανόηση, στο βίωμα συνθηκών και εμπειριών (Ιωσηφίδης, 2008).

Οι συνήθεις μέθοδοι και τεχνικές που εφαρμόζονται σε μία ποιοτική έρευνα είναι η παρατήρηση, οι ομάδες εστίασης, η εθνογραφία και άλλες, ενώ τα πιο γνωστά μέσα συλλογής δεδομένων είναι η συνέντευξη, η παρατήρηση, αλλά και η χρήση οπτικών μέσων, όπως η φωτογραφία και η ζωγραφική (Ιωσηφίδης, 2008; Berg, 2001; Wang & Burris, 1997).

Η ποιοτική ερευνητική προσέγγιση προσέφερε τη δυνατότητα να διερευνηθούν στην τρέχουσα εργασία τα μοναδικά βιώματα και οι εμπειρίες των ασυνόδευτων παιδιών. Η ανάδυση των ιστοριών των ασυνόδευτων σχετικά με τις βιωμένες εμπειρίες τους, τα συναισθήματα, τις πεποιθήσεις και τοποθετήσεις τους, τις δυνάμεις και τις δυσκολίες τους δύναται να πλαισιωθούν με κατάλληλο τρόπο με την χρήση ποιοτικών μεθόδων, που εστιάζουν στην ανάδειξη της φωνής των συμμετεχόντων (Horgan & Ní Raghallaigh, 2017).

Συμμετέχοντες

Η εν λόγω εργασία αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος μελέτης των αφηγήσεων και εμπειριών των ασυνόδευτων ανήλικων ατόμων στη χώρα μας. Έτσι, οι συμμετέχοντες που θα παρουσιαστούν στο χωρίο αυτό είναι τρία από τα παιδιά που, μαζί με άλλα, έλαβαν μέρος στο εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα. Όλοι οι συμμετέχοντες διέμεναν σε κέντρο φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλικών στην Αθήνα, όπου για λόγους εμπιστευτικότητας και απορρήτου δεν αναφέρονται περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτό.

Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη μέθοδο της *σκόπιμης δειγματοληψίας*. Στη σκόπιμη δειγματοληψία οι συμμετέχοντες επιλέγονται ώστε να εξυπηρετούν τους σκοπούς της έρευνας, δηλαδή επιλέγονται συμμετέχοντες οι οποίοι να πληρούν κάποιο ή κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Ιωσηφίδης, 2008), εν προκειμένω την ιδιότητα του ασυνόδευτου ανήλικου.

Συγκεκριμένα, το δείγμα προέκυψε μέσω της συνεργασίας που σύναψε ο φορέας που είναι υπεύθυνος για την οργάνωση και λειτουργία της δομής φιλοξενίας με το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, συγκεκριμένα το Εργαστήριο Ποιοτικής Έρευνας στην Ψυχολογία και την Ψυχική Υγεία, του Τμήματος

Ψυχολογίας και ο Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, του Τμήματος Φιλολογίας, με πρόσωπα αναφοράς δύο επόπτριες καθηγήτριες.

Στο ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα στο οποίο ανήκει και η παρούσα εργασία συμμετείχαν διάφοροι συμμετέχοντες με ποικίλα πολιτισμικά υπόβαθρα. Συνολικά, τους συμμετέχοντες της παρούσας εργασίας αποτέλεσαν τρεις άρρενες. Τα δύο από τα παιδιά, ο Shakil και ο Majet,⁵ συμμετείχαν στην ομάδα εστίασης και είχαν καταγωγή από το Μπαγκλαντές. Ο τρίτος συμμετέχοντας, ο X., προήλθε από την πιλοτική συνέντευξη με καταγωγή από το Ιράν. Οι ηλικίες των παιδιών ήταν από 16 έως 18.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Στη τρέχουσα διπλωματική εργασία για τη συλλογή των δεδομένων αξιοποιήθηκε η μέθοδος *photovoice*, οι ομάδες εστίασης και η ατομική ποιοτική συνέντευξη.

Η μέθοδος *photovoice*. Η μέθοδος *photovoice* συμπεριλαμβάνεται στον χώρο της συμμετοχικής έρευνας (Wang, 1999). Αποτελεί μία σχετικά πρόσφατη ποιοτική ερευνητική μέθοδο που εντοπίζεται στην επιτόπια έρευνα, καθώς και στον ευρύτερο χώρο της κοινωνικής δράσης (Green & Kloos, 2009). Το *photovoice* κάνει χρήση συμμετοχικών μεθόδων έρευνας προκειμένου να ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να αφηγηθούν την καθημερινότητά τους (Foster-Fishman, Nowell, Deacon, Nievar & McCann, 2005). Πιο συγκεκριμένα, η προσοχή στρέφεται στις αφηγήσεις του ίδιου του συμμετέχοντα στον οποίο δίνεται η δυνατότητα, παίρνοντας μία κάμερα στα χέρια του, να φωτογραφίσει την πραγματικότητά του και να μιλήσει για αυτή, δίνοντάς της το νόημα που αισθάνεται και επιθυμεί. Έτσι, με την χρήση της μεθόδου *photovoice*, δίνεται η έμφαση στην ανάδειξη του προσωπικού βιώματος των συμμετεχόντων σε αντιδιαστολή με την υπερίσχυση της κυρίαρχης κοινωνικής αφήγησης (Rappaport, 1995). Για αυτό το λόγο, χρησιμοποιείται κυρίως σε έρευνες που περιλαμβάνουν ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, με στόχο τη συνεισφορά στην κοινωνική αλλαγή, την θεμελίωση μιας προσέγγισης ενδυνάμωσης, αλλά και την συν-κατασκευή πραγματικότητων και την ουσιαστικότερη κατανόηση της ανθρώπινης εμπειρίας (Wang & Burris, 1997). Οι φωτογραφίες που τραβούν οι συμμετέχοντες έχουν σκοπό να αποτελέσουν την φωνή που προάγει τον διάλογο, αναδεικνύει

⁵ Τα ονόματα αυτά αποτελούν ψευδώνυμα, τα οποία διάλεξαν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες.

κοινωνικά ζητήματα, ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να αναστοχαστούν ενώ παράλληλα, πληροφορεί την κοινότητα για σημαντικά θέματα, επηρεάζοντας τις συχνές τακτικές και πολιτικές που εφαρμόζονται (Wang & Burris, 1997).

Το photovoice δημιουργήθηκε από τις Caroline Wang και Mary Ann Burris, το 1994. Αρχικά, ονομαζόταν φωτονουβέλα και ο όρος μετεξελίχθηκε σε photovoice. Κατά τους δημιουργούς του, το photovoice προέρχεται από τρεις χώρους, της εκπαίδευσης, της φεμινιστικής προσέγγισης και της φωτογραφίας στο χώρο του ντοκιμαντέρ. Η πρώτη έρευνα που χρησιμοποίησε τη μέθοδο αφορούσε στην αναπαραγωγική υγεία γυναικών σε επαρχιακή πόλη της Κίνας, τραβώντας φωτογραφίες που απεικόνιζαν τις συνθήκες υγείας και εργασίας στην καθημερινή τους ζωή (Wang, Burris & Xiang, 1996). Η μέθοδος αυτή δίνει την ευκαιρία σε ανθρώπους που ενώ μπορεί να προέρχονται από μη ισχυρές κοινωνικές ομάδες, συνεισφέρουν σε αλλαγές που θα βελτιώσουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζουν. Καθώς, όπως αναφέρουν οι Wang & Burris (1997), είναι εύκολο κανείς να μάθει να χρησιμοποιεί μία φωτογραφική μηχανή, άνθρωποι όπως γυναίκες, αγρότες, παιδιά, άνθρωποι με προβλήματα υγείας, που ζουν στο περιθώριο, άνθρωποι που δεν έχουν λάβει εκπαίδευση ή δεν κατέχουν χρήματα ή υψηλή κοινωνική θέση και που υπό άλλες συνθήκες δεν θα είχαν την ευκαιρία να ακουστούν, μπορούν στην πραγματικότητα να γίνουν οι καταλύτες της αλλαγής στην κοινότητα όπου ζουν. Από την θέση του παθητικού υποκειμένου του οποίου η ύπαρξη υφίσταται με σκοπό να ανταποκρίνεται και να ανταπεξέρχεται στις προσδοκίες των άλλων, δύναται να προχωρήσουν στη θέση του ενεργού, ενδυναμωμένου ατόμου (Wang & Burris, 1997).

Υπάρχει, επιπλέον, το *photo-elicitation*, μέθοδος που είναι κατά κύριο λόγο παρόμοια με αυτή του photovoice, με τη διαφορά ότι οι φωτογραφίες έχουν τραβηχτεί από τους ερευνητές και δίνονται έτοιμες στους συνεντευξιζόμενους, αν και πολλές φορές οι δύο μέθοδοι συμπληρώνουν η μία την άλλη (Epstein, Stevens, McKeever & Baruchel, 2006). Το photo-elicitation χρησιμοποιείται κυρίως στο χώρο της εθνογραφικής και κοινωνικής έρευνας (Harper, 2002). Στην έρευνα με παιδιά, όπως και το photovoice, επισημαίνεται ως μία κατάλληλη μέθοδος, διευκολύνοντας την έναρξη των συνεντεύξεων και συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός κλίματος ασφάλειας και άνεσης ώστε να μοιραστούν τα παιδιά τις σκέψεις και τις απόψεις τους (Collier, 1987). Επιπρόσθετα, όπως αναφέρει και ο Harper (2002), οι οπτικές πληροφορίες εντοπίζονται σε σημεία του ανθρώπινου εγκεφάλου που είναι εξελικτικά παλαιότερα σε αντίθεση με εκείνα τα οποία είναι υπεύθυνα για την επεξεργασία των

λεκτικών πληροφοριών, επομένως οι φωτογραφίες απευθύνονται σε ένα βαθύτερο επίπεδο της ανθρώπινης συνείδησης.

Η διαδικασία εφαρμογής του photovoice ακολουθεί εννέα βήματα (Wang, 2006; Wang & Burris, 1997). Αρχικά, ως κοινό - στόχος στο οποίο θα απευθυνθεί η έρευνα επιλέγονται οι άνθρωποι που βρίσκονται σε κρίσιμες θέσεις, ώστε να προάγουν αλλαγές πάνω στις εκάστοτε πολιτικές που εφαρμόζονται. Δεύτερον, γίνεται η επιλογή της ομάδας των συμμετεχόντων. Τρίτον, παρουσιάζεται στους συμμετέχοντες η μεθοδολογία του photovoice και γίνεται συζήτηση σχετικά με την φωτογραφική μηχανή, με ζητήματα εξουσίας και δεοντολογίας. Τέταρτον, τακτοποιείται το θέμα της συγκατάθεσης. Πέμπτον, ορίζονται τα θέματα που θα αφορούν τις φωτογραφίες που θα τραβηχτούν. Έκτον, διανέμονται οι κάμερες στους συμμετέχοντες και τους εξηγείται ο τρόπος χρησιμοποίησής τους. Έβδομον, δίνεται χρόνος στους συμμετέχοντες να πάρουν τις φωτογραφίες. Όγδοον, σχεδιάζονται ατομικές ή ομαδικές συναντήσεις προκειμένου να συζητηθούν οι θεματικές που προέκυψαν από τις φωτογραφίες. Τέλος, μαζί με τους συμμετέχοντες οι ερευνητές συναποφασίζουν με ποιον τρόπο θα μοιραστούν τις φωτογραφίες με την κοινότητα ώστε να γίνουν φανερές στους αρμόδιους ανθρώπους / φορείς μεταρρυθμίσεων.

Οι ομάδες εστίασης. Οι ομάδες εστίασης αποτελούν είδος ομαδικών συνεντεύξεων, κατά τις οποίες αντλούνται ποιοτικά δεδομένα, σχετικά με τις αξίες, τις συμπεριφορές και τις επιλοκές που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων (Barbour, ό.α. στην Rania, 2017). Το συγκεκριμένο μεθοδολογικό εργαλείο που τις τελευταίες δεκαετίες έχει χρησιμοποιηθεί σε ομάδες με μεταναστευτικό πληθυσμό (Rania, 2017), χαρακτηρίζεται πρωτίστως από την ερμηνεία της «δυναμικής των ομάδων» ως πηγή πληροφοριών (Ιωσηφίδης, 2008).

Ο ερευνητής καλείται, ορίζοντας με σαφήνεια ένα συγκεκριμένο θέμα, να αναλύσει και να κατανοήσει, τις αντιδράσεις και τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων γύρω από αυτό (Krueger, ό.α. στην Rania, 2017). Μέσα από την κατανόηση διάφορων παραγόντων που αφορούν στα δημογραφικά χαρακτηριστικά και στο βαθμό ομοιογένειας της ομάδας, ο ερευνητής διασφαλίζει την απόδοση της ομάδας εστίασης (Ιωσηφίδης, 2008). Επιπρόσθετα, ο ερευνητής δύναται να κάνει χρήση ποικίλων μέσων, από οπτικά, ήτοι ταινίες, φωτογραφίες, μέχρι προφορικά ή γραπτά, παραδείγματος χάρη, ερωταπαντήσεις, συμπληρώματα φράσεων (Rania, 2017), ως ερεθίσματα για να ξεδιπλωθούν προσωπικές εμπειρίες, συνήθειες, κίνητρα

και προσδοκίες που νοηματοδοτούνται και κατανοούνται πιο αποτελεσματικά στο πλαίσιο της ομαδικής συζήτησης (Morgan, ό.α. στην Rania, 2017).

Οι ομάδες εστίασης ήδη χρησιμοποιούνται από τη δεκαετία του 1940, σε μια προσπάθεια να δοθεί έμφαση στις απόψεις των ερωτώμενων. Παρά τις επικοινωνιακές και γλωσσικές δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν, καθώς και την πιθανή αδυναμία του συγκεκριμένου μεθοδολογικού εργαλείου να αναλύσει τις ευρύτερες πτυχές του θέματος της έρευνας (Ισαρη & Πούρκος, 2015), οι ομάδες εστίασης αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για μεταναστευτικούς πληθυσμούς, καθώς έρχονται στην επιφάνεια προβλήματα και εμπειρίες, που ενδεχομένως θα χάνονταν στα πλαίσια μια ατομικής συνέντευξης (Rania, 2017).

Δεδομένου ότι η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διερεύνηση εμπειριών, βιωμάτων, συνηθειών ενός ποικιλόμορφου πληθυσμού αναφορικά με την κουλτούρα, αξιοποιώντας την φωτογραφία, η χρήση της ομάδας εστίασης αποτέλεσε το κατάλληλο μεθοδολογικό εργαλείο. Επιπλέον, οι ομάδες εστίασης ενδείκνυται και για την εφαρμογή τους σε ομάδες με εφήβους και παιδιά, καθώς έχει φανεί ότι είναι αποτελεσματικές στην μελέτη των απόψεών τους (Kennedy, Kools, & Krueger, 2001).

Ατομική ποιοτική συνέντευξη. Ο Ιωσηφίδης (2008) επισημαίνει ότι η συνέντευξη είναι η πιο γνωστή μέθοδος συλλογής δεδομένων. Ως εργαλείο στην έρευνα, μπορεί να πάρει πιο αυστηρή μορφή, να είναι συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο, μέσω τηλεφώνου κ.τ.λ. Αναφορικά με τη χρήση της συνέντευξης στην ποιοτική έρευνα, χρησιμοποιείται κυρίως η συνέντευξη σε βάθος. Συγκεκριμένα, ο ερευνητής μέσω των ερωτήσεών του κατευθύνει τον συνεντευξιαζόμενο στα βασικά υπό μελέτη θέματα, δίνοντάς του τη δυνατότητα να αναπτύξει ελεύθερα και σε βάθος τις σκέψεις και τις απόψεις του, με στόχο την παραγωγή πλούσιων δεδομένων που αφορούν σε εμπειρίες και νοήματα. Για την διεξαγωγή μίας συνέντευξης σε βάθος απαιτείται να διαθέτει ο ερευνητής καλές επικοινωνιακές δεξιότητες και ατομικά χαρακτηριστικά προκειμένου να δημιουργήσει ένα θετικό και ευχάριστο κλίμα προς τον συνεντευξιαζόμενο (Ιωσηφίδης, 2008).

Οι ποιοτικές συνεντεύξεις διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες, την ημι-δομημένη, την μη δομημένη και την πλήρως δομημένη συνέντευξη (Ισαρη & Πούρκος, 2015; Ιωσηφίδης, 2008). Στην παρούσα έρευνα, έγινε χρήση της ημι-δομημένης συνέντευξης, η οποία περιλαμβάνει ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων και

αποτελεί οδηγό για τα θέματα που θα συζητηθούν στη συνέντευξη. Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης χαρακτηρίζεται από την ευελιξία στην προσθαφαίρεση των ερωτήσεων, καθώς και στην εμβάθυνση του μελετητή σε θέματα ανάλογα με τους συμμετέχοντες (Ιωσηφίδης, 2008).

Η μη δομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από ευρείες θεματικές όπου οι συμμετέχοντες τοποθετούνται ελεύθερα χωρίς προκαθορισμένες ερωτήσεις. Τέλος, η πλήρως δομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από πλήρως δομημένες ερωτήσεις και συνεπώς δε χρησιμοποιείται σχεδόν ποτέ σε ποιοτική έρευνα (Ισαρη & Πούρκος, 2015; Ιωσηφίδης, 2008).

Σχεδιάζοντας μία ποιοτική, σε βάθος συνέντευξη, λαμβάνεται υπόψη η μορφή των ερωτήσεων. Υπάρχουν πολλά είδη ερωτήσεων, όπως οι κλειστές, οι ανοιχτές, οι μικτές, οι περιγραφικές, οι ερωτήσεις γνώμης κ.τ.λ. (Ιωσηφίδης, 2008). Στην τρέχουσα εργασία αξιοποιήθηκαν οι ανοικτές ερωτήσεις, με τις οποίες ο ερωτώμενος μπορεί να εκφράσει ελεύθερα και χωρίς προκαθορισμούς τις σκέψεις και απόψεις του (Ιωσηφίδης, 2008).

Η ποιοτική ημι-δομημένη συνέντευξη με τη χρήση ανοικτών ερωτήσεων προσφέρει ευελιξία στον ερευνητή ώστε να τροποποιήσει το περιεχόμενο ή τη σειρά των ερωτήσεων ανάλογα με τον συνεντευξιαζόμενο. Επιπλέον, δίνει τη δυνατότητα για εστίαση σε ορισμένα θέματα. Ακόμα, δίνεται η επιλογή για τροποποίηση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση εφόσον κριθεί απαραίτητο (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Στην παρούσα εργασία, κρίθηκε κατάλληλη η αξιοποίηση της συνέντευξης σε βάθος, εφόσον μελετώνται εμπειρίες και αντιλήψεις, καθώς επιτρέπει την σε βάθος άντληση πληροφοριών για πολύπλοκα βιώματα και απόψεις (Ιωσηφίδης, 2008). Επιπλέον, μέσω της συνέντευξης παρέχεται η δυνατότητα στον ερευνητή να μελετήσει την αντίληψη της πραγματικότητας του συνεντευξιαζόμενου μέσα από την προσωπική του ματιά (Ιωσηφίδης, 2008), κάτι το οποίο ήταν απόλυτα ταιριαστό με τους ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας εργασίας.

Μερικά από τα μειονεκτήματα της μεθόδου της συνέντευξης είναι ο μεγάλος χρόνος που απαιτείται τόσο για τον σχεδιασμό της όσο και για την διεξαγωγή της, αλλά και η κυριαρχία της υποκειμενικότητας η οποία δύναται να δημιουργήσει προβλήματα αξιοπιστίας σχετικά με τα ερευνητικά αποτελέσματα (Ιωσηφίδης, 2008). Εντούτοις, η ποιοτική συνέντευξη «αποτελεί μια ενδιαφέρουσα, δημιουργική και συχνά συναρπαστική μέθοδο παραγωγής ερευνητικών δεδομένων, η οποία δίνει τη

δυνατότητα πρόσβασης στην πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, εμπειρίας και δραστηριότητας» (Ισαρη & Πούρκος, 2015, σ. 99).

Επιτόπια έρευνα - εθνογραφία. Τόσο η εφαρμογή της μεθόδου photovoice, όσο και η χρήση της ομάδας εστίασης, καθώς και της ατομικής ποιοτικής συνέντευξης έλαβαν χώρα στο κέντρο φιλοξενίας όπου διέμεναν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι συμμετέχοντες. Κατ' επέκταση, η ταυτότητα της παρούσας εργασίας διαθέτει χαρακτηριστικά και από τις εθνογραφικές ερευνητικές μεθόδους, όπου συνήθως χρησιμοποιείται η παρατήρηση για την καλύτερη κατανόηση της ζωής και των εμπειριών ενός πληθυσμού (Miller, Hengst & Wang, 2003). Οι εθνογραφικές μέθοδοι, εάν και προέρχονται από τον χώρο της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας έχουν εφαρμοστεί εκτενώς και στον χώρο της ψυχολογίας. Με το ενδιαφέρον να στρέφεται στην μελέτη των νοημάτων, οι εθνογραφικές μέθοδοι έχουν εφαρμοστεί κυρίως στο χώρο της διαπολιτισμικής ψυχολογίας, εφόσον αποδέχονται ότι τα νοήματα προκύπτουν από τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας και του πολιτισμού εντός του οποίου ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων εντάσσεται.

Σύμφωνα με τις Miller et al. (2003) υπάρχουν τέσσερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις εθνογραφικές προσεγγίσεις στην έρευνα. Το πρώτο χαρακτηριστικό αφορά στην φύση της συλλογής των δεδομένων η οποία απαιτεί δέσμευση από την πλευρά του ερευνητή. Προκειμένου ο ερευνητής να αποκτήσει βαθύτερη κατανόηση των παραγόμενων νοημάτων των συμμετεχόντων, είναι απαραίτητο να οικειοποιηθεί την κοινότητα, τον χώρο στον οποίο ζουν και κινούνται. Στην παρούσα έρευνα, αυτό πραγματοποιήθηκε με την επίσκεψη στη δομή όπου φιλοξενούνται οι συμμετέχοντες, την παρατήρηση των στοιχείων που συνέθεταν τη συνολική διαρρύθμιση και διακόσμηση του εσωτερικού και εξωτερικού του κτιρίου, συνυπολογίζοντας το ρόλο που διαδραματίζει η τοποθεσία της δομής στην καθημερινότητά τους.

Η εγγενής πολυπολιτισμική διάσταση των ερευνητών αποτελεί το δεύτερο χαρακτηριστικό των εθνογραφικών μεθόδων. Οι ερευνητές οφείλουν, εν προκειμένω, να συνυπολογίζουν ότι το πολιτισμικό υπόβαθρό τους ενδέχεται να επηρεάσει τον τρόπο πρόσληψης των εκφραζόμενων νοημάτων των συμμετεχόντων, που με τη σειρά τους καθορίζονται από το δικό τους πολιτισμικό πλαίσιο. Στην συγκεκριμένη έρευνα και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο του αναστοχασμού περιγράφονται ορισμένες προσωπικές τοποθετήσεις σχετικά με το ζήτημα αυτό.

Ένα επόμενο θέμα αφορά αυτό του μικροσκοπικού και ταυτόχρονα ολιστικού χαρακτήρα της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Με άλλα λόγια, η εφαρμογή εθνογραφικών προσεγγίσεων στην έρευνα προϋποθέτει την συλλογή, αφενός λεπτομερειών στην εκδηλωμένη συμπεριφορά και στις πράξεις των συμμετεχόντων, αφετέρου την αναγωγή όλων αυτών σε ένα ευρύτερο πλαίσιο με σκοπό την πληρέστερη κατανόηση των συμπεριφορών των συμμετεχόντων, συμπεριλαμβανομένης της πολιτισμικής συνιστώσας.

Τέλος, σημαντικό χαρακτηριστικό των εθνογραφικών μεθόδων αποτελεί η δυνατότητα που παρέχουν στον ερευνητή να είναι ευέλικτος κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας στην προσθήκη νέων ή στην αφαίρεση μεθόδων συλλογής δεδομένων, στην τροποποίηση των αρχικών ερευνητικών ερωτημάτων και, εν γένει, στην διαφοροποίηση στοιχείων της ερευνητικής διαδικασίας ενόψει νέων αναγκών και απαιτήσεων. Κάτι τέτοιο, κρίθηκε απαραίτητο στην παρούσα έρευνα, όταν απρόβλεπτα γεγονότα βίας έλαβαν χώρα στη δομή και καθυστέρησαν την ερευνητική διαδικασία, αλλά και όταν διαπιστώθηκε η διαρροή και η κινητικότητα στο δείγμα, με αποτέλεσμα να προκύψουν αλλαγές στην μεθοδολογία και στον ερευνητική διαδικασία (Miller et al., 2003).

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η διαδικασία συλλογής δεδομένων σχεδιάστηκε αρχικά ώστε να αποτελείται από τέσσερις κυρίως φάσεις. Στην πορεία ωστόσο, η διαδικασία υπέστη αρκετές τροποποιήσεις που οφείλονταν αφενός σε απρόσμενα συμβάντα που έλαβαν χώρα στη δομή φιλοξενίας, αφετέρου στην μεγάλη διαρροή του δείγματος καθ' όλη τη διάρκεια των ερευνητικών φάσεων.

Την έναρξη της έρευνας σηματοδότησε η συνάντηση γνωριμίας μεταξύ της ερευνητικής ομάδας και των εργαζομένων της δομής φιλοξενίας. Κατά τη διάρκεια της εν λόγω συνάντησης παρουσιάστηκαν το θέμα και οι στόχοι της έρευνας, ενώ έγινε αναφορά στις διαδικασίες και στις μεθόδους που επρόκειτο να εφαρμοστούν. Σε ένα πρώτο επίπεδο τέθηκαν οι χρόνοι και συζητήθηκε ένα αρχικό χρονοδιάγραμμα. Επιπρόσθετα, με τη συμβολή του προσωπικού της δομής, συζητήθηκαν ιδέες για το πώς μπορούν να διαμορφωθούν οι ομάδες εστίασης, τέθηκαν θέματα σχετικά με τη διαθεσιμότητα και τους χρόνους, τόσο των παιδιών όσο και του προσωπικού που επρόκειτο να εμπλακεί στην έρευνα που ήταν οι

διερμηνείς και η εκπαιδευτικός. Τέλος, επισημάνθηκαν ζητήματα σχετικά με το απόρρητο, καθώς και τη συγκατάθεση.

Προτού παρουσιαστούν τα ερευνητικά στάδια, αξίζει να υπογραμμιστεί η πολύτιμη βοήθεια της εκπαιδευτικού της δομής, η οποία ανέλαβε το συντονισμό των συναντήσεων, την ανατροφοδότηση από την συμμετοχή των παιδιών, την παρακίνηση και ενίσχυση της συμμετοχικότητας των παιδιών, συνεισφέροντας σημαντικά στην συνολική διεξαγωγή της έρευνας. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει και στην πολύτιμη συνδρομή των διερμηνέων σε όλα τα ερευνητικά στάδια.

Η πρώτη φάση ξεκίνησε με την παρουσίαση της έρευνας στους συμμετέχοντες. Τα παιδιά ήταν χωρισμένα σε ομάδες με βάση τη γλώσσα ομιλίας τους, γεγονός το οποίο λειτούργησε διευκολυντικά στην ομαλή και αποτελεσματική επικοινωνία των πληροφοριών σχετικά με τους σκοπούς και τις διαδικασίες της έρευνας. Στο ευρύ ερευνητικό πρόγραμμα στο οποίο εντάσσεται η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκαν τρεις ομάδες παρουσίασης, όπου συμμετείχαν παιδιά με γλώσσες ομιλίας τα φαρσί, τα αραβικά, τα ουρντού και τα μπάγκλα.

Συνακόλουθα, στις ομάδες παρουσίασης της έρευνας συμμετείχαν δύο ερευνήτριες, ο διερμηνέας, η εκπαιδευτικός της δομής, καθώς και συνεργάτης επαγγελματίας φωτογράφος ο οποίος ανέλαβε, κατά το επόμενο ερευνητικό στάδιο, να διεξάγει σεμινάριο φωτογραφίας απευθυνόμενο στους συμμετέχοντες. Στην τρέχουσα φάση, τα παιδιά διατύπωσαν τις πρώτες εντυπώσεις τους σχετικά με την έρευνα. Επιπλέον, ορίστηκαν οι θεματικοί άξονες γύρω από τους οποίους θα φωτογραφίσουν. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να φωτογραφίσουν *πράγματα που να έχουν νόημα για τους ίδιους, πράγματα από την καθημερινότητά τους, πράγματα που να απεικονίζουν τις εντυπώσεις τους από την Ελλάδα, πράγματα που να θέλουν να μοιραστούν για την πατρίδα τους, καθώς και τα όνειρά τους για το μέλλον.* Σε επόμενη φάση, με τη βοήθεια του φωτογράφου καλούνταν να επιλέξουν τις δέκα καλύτερες για αυτούς. Τέλος, ενημερώθηκαν αναλυτικά σχετικά με τις ερευνητικές φάσεις, αλλά και για το δικαίωμά τους να αποχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν. Οι συναντήσεις είχαν διάρκεια περίπου μία ώρα.

Κατά το δεύτερο μεγάλο στάδιο της έρευνας, πραγματοποιήθηκε το σεμινάριο φωτογραφίας το οποίο σχεδίασε και υλοποίησε ο επαγγελματίας φωτογράφος. Οι ομάδες των συμμετεχόντων διατήρησαν επίσης τη δομή τους με βάση τη γλώσσα ομιλίας, όπως έγινε και στην πρώτη ερευνητική φάση. Οι συναντήσεις είχαν διάρκεια περίπου μία με μιάμιση ώρα. Συμμετείχαν οι ερευνήτριες, ο διερμηνέας και η

εκπαιδευτικός της δομής. Στο σεμινάριο, τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα να μάθουν σημαντικές πληροφορίες αναφορικά με την φωτογραφία, τις τεχνικές της φωτογράφισης, να έρθουν δηλαδή σε επαφή με το θεωρητικό υπόβαθρο της φωτογραφίας με ένα ευχάριστο, εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό τρόπο. Επιπλέον, δόθηκαν τεχνικές οδηγίες σχετικά με τη λήψη των φωτογραφιών και ενημερώθηκαν σχετικά με σημαντικούς κώδικες δεοντολογίας. Σχεδιάστηκε ακόμη το μελλοντικό πλάνο που αφορούσε στα επόμενα βήματα τα οποία ήταν η φάση της λήψης των φωτογραφιών και η επιλογή των δέκα τελικών φωτογραφιών με την βοήθεια του φωτογράφου. Τέλος, χορηγήθηκαν στα παιδιά οι φωτογραφικές μηχανές οι οποίες επιστρέφονταν μετά τη λήψη, ώστε να δοθούν στην επόμενη ομάδα παιδιών. Το κάθε παιδί ωστόσο κρατούσε την κάρτα μνήμης του με όλες τις φωτογραφίες που είχε τραβήξει.

Στη συνέχεια, ακολούθησε το διάστημα κατά το οποίο τα παιδιά τράβηξαν τις φωτογραφίες τους. Για την κάθε ομάδα παιδιών, δόθηκε το διάστημα της μία εβδομάδας για να φωτογραφίσουν και έπειτα λάμβανε χώρα η συνάντηση με τον φωτογράφο για την επιλογή των δέκα τελικών φωτογραφιών. Συγκεκριμένα, στην συνάντηση της ομάδας των ουρντόφωνων παιδιών, όπου συμμετείχαν και οι συμμετέχοντες της ομάδας εστίασης, δύο από τους εφήβους δεν προσήλθαν και δεν είχαν τραβήξει φωτογραφίες. Δύο άλλα παιδιά μοιράστηκαν μία φωτογραφική μηχανή και τράβηξαν συνολικά 9 φωτογραφίες, ένας εκ των οποίων δεν είχε παρευρεθεί στην πρώτη συνάντηση όπου έγινε η παρουσίαση της έρευνας και το σεμινάριο φωτογραφίας. Ο Shakil και ο Majet είχαν τραβήξει έκαστος 9 φωτογραφίες. Τέλος, ένας ακόμα έφηβος παρευρέθηκε αλλά δεν έφερε φωτογραφίες. Υπήρξε, συνεπώς, έντονη κινητικότητα και διαρροή του δείγματος μεταβαίνοντας από την μία ερευνητική φάση στην άλλη.

Κατά τη διάρκεια των προαναφερόμενων ερευνητικών σταδίων, συνέβησαν ορισμένα αναπάντεχα περιστατικά, τα οποία εμπόδισαν την ομαλή διεξαγωγή της έρευνας. Μάλιστα, ο κίνδυνος διακοπής της έρευνας επ' αόριστον έγινε φανερός. Ο λόγος ήταν η νέα πραγματικότητα στις συνθήκες της δομής φιλοξενίας, όπως διαμορφώθηκε με τον ερχομό νέων ωφελούμενων στο κτίριο. Μέσα σε λίγο διάστημα από την άφιξή τους έλαβαν χώρα περιστατικά βίας μεταξύ παλαιών και νέων ωφελούμενων. Λόγω της κατάστασης αυτής, η οποία επέφερε και αρκετές δυσκολίες στη μετέπειτα καθημερινότητα της δομής, η διαδικασία συλλογής των δεδομένων τροποποιούνταν συνεχώς μπροστά στα νέα δεδομένα που κάθε φορά

προέκυπταν. Οι χρόνοι και το χρονοδιάγραμμα που είχε εξ αρχής οριστεί επιδέχτηκε συνεχόμενες αλλαγές, με την ερευνητική διαδικασία να προσαρμόζεται αναλόγως. Στην ποιοτική μεθοδολογία, όταν συμβαίνουν αλληπάλληλες αλλαγές και προστίθενται νέα δεδομένα στην έρευνα, επιδεικνύεται και η ανάλογη ευελιξία, όπως εξάλλου έχει ήδη αναφερθεί και παραπάνω. Το γεγονός, επίσης, ότι η τρέχουσα έρευνα αξιολογεί την μέθοδο της εθνογραφίας, εμπεριέχει και το ενδεχόμενο ύπαρξης νέων δεδομένων. Επομένως, μπροστά στις νέες συνθήκες που παρουσιάζονταν, η ερευνητική διαδικασία φάνηκε ευέλικτη και έτοιμη να αναπροσαρμοστεί, με σκοπό να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα.

Επιπρόσθετα, έντονη κινητικότητα παρατηρήθηκε ανάμεσα στο δείγμα του συνολικού ερευνητικού προγράμματος. Για παράδειγμα, κάποια από τα παιδιά που είχαν λάβει μέρος στις αρχικές ενημερωτικές ομάδες δεν προσήλθαν στις επόμενες ομάδες με τον φωτογράφο και αντιστρόφως. Μέχρι και την τελευταία στιγμή, στις ομάδες εστίασης, υπήρχαν ανατροπές. Κατανοώντας την φύση των δυσκολιών του δείγματος, αλλά και του πλαισίου, ο ερευνητικός σχεδιασμός προσαρμόστηκε κατάλληλα, σύμφωνα με τις αρχές και τη φύση της ποιοτικής μεθοδολογίας.

Φτάνοντας στο τελευταίο στάδιο της έρευνας, τις ομάδες εστίασης, διενεργήθηκαν με λιγότερο δείγμα από εκείνο με το οποίο αρχικά είχε ξεκινήσει η έρευνα, λόγω των προαναφερόμενων αιτιών. Επίσης, η πιλοτική συνέντευξη διεξήχθη εκτός προγραμματισμού, καθότι ο έφηβος που συμμετείχε, ενημερώθηκε εκτάκτως ότι το αίτημά του για οικογενειακή επανένωση εγκρίθηκε και δεν θα βρισκόταν στην Ελλάδα την προκαθορισμένη ημερομηνία της ομάδας εστίασης με τους φαρσόφωνους συμμετέχοντες.

Όσον αφορά την ομάδα εστίασης, το συντονισμό της ανέλαβε η επόπτρια καθηγήτρια από το Τμήμα Ψυχολογίας, ενώ η συγγραφέας του τρέχοντος δοκιμίου αποτέλεσε την παρατηρήτρια η οποία κατέγραφε τις σημειώσεις από τα διαμειβόμενα.

Σημαντική, ακόμα, τροποποίηση στην ερευνητική διαδικασία ήταν η εισαγωγή νέων ποιοτικών μεθόδων, πέραν της μεθόδου photovoice. Εκτός, λοιπόν, από τις φωτογραφίες που είχαν τραβήξει τα παιδιά, υπήρχαν και έτοιμες φωτογραφίες από τις οποίες μπορούσαν να διαλέξουν και να μιλήσουν πάνω σε αυτές. Εισήχθη, δηλαδή και η μέθοδος του photo-elicitation. Επιπλέον, ενώ είχε γίνει η τελική επιλογή των δέκα προτιμώμενων φωτογραφιών για τον κάθε συμμετέχοντα, στην ομάδα εστίασης συμπεριλήφθηκαν δύο για τον κάθε συμμετέχοντα. Αντικείμενα με στόχο να

πραγματοποιηθούν ice breaking ασκήσεις υπήρχαν, επίσης, στον χώρο προκειμένου να διευκολυνθεί το ξεκίνημα της ομαδικής συζήτησης. Οι ερωτήσεις που έγιναν στους συμμετέχοντες ήταν *1.Μίλησέ μου λίγο για αυτή τη φωτογραφία. Τι βλέπεις εδώ / τι συμβαίνει σε αυτή τη φωτογραφία; 2.Πώς σχετίζεται με τη ζωή σου; 3.Βλέποντας αυτή τη φωτογραφία τι σε κάνει να νιώθεις καλά ή τι σε ανησυχεί; 4.Πώς πιστεύεις ότι αυτό μπορεί να αλλάξει; (στην περίπτωση της δυσκολίας). 5.Ποια είναι τα πράγματα που σου δίνουν δύναμη; 6.Αν θα δίνατε μία συμβουλή σε παιδιά που έρχονται στην Ελλάδα ποια θα ήταν; 7.Ποια είναι τα όνειρα / σχέδιά σου για το μέλλον; 8.Πώς σου φάνηκε η συμμετοχή σου / ποια ήταν η εμπειρία σου σε αυτό το πρόγραμμα;* Η σειρά των ερωτήσεων διαφοροποιήθηκε, ενώ συγκεκριμένα στην ομάδα εστίασης εισήχθησαν και άλλες ερωτήσεις που προέκυπταν από την ροή της συζήτησης. Η πιλοτική συνέντευξη διήρκεσε μία ώρα, το ίδιο και η ομάδα εστίασης. Και οι δύο συνεντεύξεις έγιναν στα αγγλικά και μαγνητοσκοπήθηκαν.

Ανάλυση Δεδομένων

Τα δεδομένα που προέκυψαν, λεκτικά και οπτικά, ήταν αποτέλεσμα της παραπάνω διαδικασίας. Συγκεκριμένα, αναλύονται δεδομένα από μία ομάδα εστίασης και μία ατομική πιλοτική συνέντευξη. Τα οπτικά δεδομένα αποτέλεσαν συνολικά 16 φωτογραφίες. Όλα τα παραπάνω δεδομένα αναλύθηκαν με τη μέθοδο της *θεματικής ανάλυσης*. «Η θεματική ανάλυση είναι μια εύχρηστη μέθοδος η οποία χρησιμοποιείται ευρέως στην ποιοτική έρευνα» (Ισαρη & Πούρκος, 2015, σ.116). Αφορά στην ανεύρεση και τον προσδιορισμό επαναλαμβανόμενων νοημάτων, δηλαδή θεμάτων μέσα στα δεδομένα (Braun & Clark, 2006). Πρόκειται για μία ευέλικτη μέθοδο ανάλυσης, καθώς δεν προϋποθέτει την επαγωγή σε συγκεκριμένες επιστημολογικές θεωρήσεις, παρά διαθέτει μία ελευθερία ως προς το θεωρητικό υπόβαθρό της, προσφέροντας τη δυνατότητα στον ποιοτικό ερευνητή να εισάγει τις θεωρητικές διαστάσεις που επιθυμεί με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς και τα αναδυόμενα δεδομένα (Wilig, 2008; Ισαρη & Πούρκος, 2015). Εν προκειμένω, καθότι μελετώνται αφηγήσεις και εμπειρίες, διακρίνεται μία περισσότερο φαινομενολογική σκοπιά στην ανάλυση των δεδομένων.

Στην παρούσα εργασία, ακολουθήθηκαν τα έξι στάδια της θεματικής ανάλυσης όπως παρουσιάζονται από τους Braun & Clarke (2006):

1. Εξοικείωση με τα δεδομένα

2. Κωδικοποίηση
3. Αναζήτηση θεμάτων
4. Επανεξέταση θεμάτων
5. Ορισμός και ονομασία θεμάτων
6. Έκθεση δεδομένων - συγγραφή ευρημάτων

Για την ανάλυση των οπτικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η *πολυκειμενική θεματική ανάλυση*, η οποία αποτελεί μία από τις διάφορες εκδοχές της θεματικής ανάλυσης. Κατά την Gleeson (2011) τα βήματα που ακολουθούνται είναι τα εξής:

1. Προσεκτική παρατήρηση των φωτογραφιών και καταγραφή των θεμάτων που αναδύονται τα οποία αποτελούν τα «πρώτο-θέματα».
2. Σημείωση των συναισθημάτων που προκαλούνται από την παρατήρηση των φωτογραφιών.
3. Συγκέντρωση του υλικού στο οποίο εμφανίζεται παραπάνω από μία φορά το «πρώτο-θέμα» και καταγραφή ορισμού του «πρώτο-θέματος».
4. Σταδιακός εντοπισμός θεμάτων, μέσω της ενδελεχούς επεξεργασίας και ελέγχου των «πρώτο-θεμάτων».
5. Έλεγχος θεμάτων μέχρι να μην αποκαλύπτονται νέα ξεχωριστά θέματα, σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα.
6. Εξέταση για τον έλεγχο διακριτών στοιχείων ανάμεσα στα θέματα, με σκοπό να προκύψει η διαφοροποίηση ανάμεσα στις φωτογραφίες.
7. Εξέταση θεμάτων και πιθανότητα ομαδοποίησής τους με στόχο να προκύψουν θέματα ανώτερης τάξης.
8. Προσδιορισμός θεμάτων ανώτερης τάξης και επανέλεγχος των λοιπών θεμάτων σε σχέση με αυτό.
9. Αναζήτηση των θεμάτων που απαντούν καλύτερα στα ερευνητικά ερωτήματα για την συμπερίληψη στην τελική έκθεση.

Τέλος, σύμφωνα με την Gleeson (2011) τα οπτικά δεδομένα αποκτούν λεκτικές ετικέτες, από τις γραπτές περιγραφές που δίνονται για τον προσδιορισμό θεμάτων. Ενώ οι λεκτικές ετικέτες είναι εξυπηρετικές όταν αφορά σε ένα δείγμα που συνδυάζει λεκτικό και οπτικό υλικό, το ίδιο το οπτικό υλικό δεν απεικονίζεται οπτικά με εικόνες που αποτυπώνουν το κάθε θέμα, γεγονός το οποίο αποτελεί περιορισμό της εν λόγω μεθόδου (Gleeson, 2011).

Έπειτα από τη μεμονωμένη ανάλυση των λεκτικών και στη συνέχεια των οπτικών δεδομένων, ακολούθησε η οριζόντια κωδικοποίηση και ανάλυση (Ισαρη &

Πούρκος, 2015) που αφορούσε όλα τα δεδομένα μαζί, δηλαδή την ομάδα εστίασης, την ατομική πιλοτική συνέντευξη και τις 16 φωτογραφίες. Με αυτό τον τρόπο προέκυψε ένα συνεκτικό περιεχόμενο λεκτικών και οπτικών δεδομένων τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους. Τα λεκτικά δεδομένα εμπλούτιζαν τα οπτικά και όλα μαζί έδωσαν το υλικό που συγκέντρωσε τις αφηγήσεις και τις εμπειρίες των ασυνόδευτων ανηλίκων συμμετεχόντων. Παρά το περιορισμένο μέγεθος του δείγματος, το περιεχόμενο που αναδύθηκε ήταν αρκετά πλούσιο σε νοηματοδοτήσεις και βιώματα και παρουσιάζεται στην αμέσως επόμενη ενότητα.

Δεοντολογία

Σημαντικό κομμάτι του ερευνητικού σχεδιασμού αποτελεί το ζήτημα της δεοντολογίας, με άλλα λόγια το σύνολο των κανόνων που καθορίζουν τις σχέσεις του ερευνητή με τους συμμετέχοντες και τους λοιπούς που εμπλέκονται στην έρευνα (Hopf, 2004). Στην παρούσα εργασία, τα θέματα δεοντολογίας που τηρήθηκαν ήταν αφενός η διασφάλιση της ανωνυμίας και των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων, αφετέρου η λήψη της συναίνεσής τους για την συμμετοχή τους στη έρευνα, η αξιοποίηση και δημοσίευση των ερευνητικών ευρημάτων, καθώς και η προστασία τους από οποιαδήποτε μορφή βλάβης, είτε σωματική είτε ψυχική (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Ιδιαίτερα κατά τη διενέργεια έρευνας με ανήλικα άτομα είναι απαραίτητο τα ζητήματα της συγκατάθεσης, της πρόσβασης, της ιδιωτικότητας και του απορρήτου που προκύπτουν να αντιμετωπίζονται με έναν τρόπο που να υπολογίζεται η ανάγκη εξισορρόπησης της σχέσης ανάμεσα στον ερευνητή και στα παιδιά συμμετέχοντες, ανισότητα που οφείλεται, κυρίως, στον παράγοντα της ηλικίας (Mauthner, 1997). Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητο να δίνεται έμφαση στην αναστοχαστικότητα, στην ταχύτητα ανταπόκρισης, καθώς και στην υιοθέτηση ανοιχτών ερευνητικών στόχων και μεθόδων, ούτως ώστε να επιτρέπεται στο παιδί να καθοδηγεί την ερευνητική διαδικασία, μιλώντας ελεύθερα για εκείνα που το ίδιο θεωρεί σημαντικά, για τις σκέψεις και τις αντιλήψεις του (Farquhar, ό.α. στον Mauthner, 1997). Η μέθοδος photovoice που εφαρμόστηκε στην παρούσα έρευνα, καθώς ανήκει στην οικογένεια των συμμετοχικών ερευνητικών μεθόδων, συνέβαλε στην μείωση των ανισοτήτων και της εξουσίας ανάμεσα στους ερευνητές και στους συμμετέχοντες. Αντιθέτως, οι

συμμετέχοντες αντιμετωπίστηκαν ως ίσοι εμπλεκόμενοι στη διαδικασία της δημιουργίας και παραγωγής ερευνητικών δεδομένων (Dodgson, 2019).

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω διαστάσεις, κατά τη διάρκεια των ενημερωτικών συναντήσεων με τις ομάδες των παιδιών, αφού πληροφορήθηκαν για την ερευνητική διαδικασία και τους στόχους, υπογραμμίστηκε το δικαίωμά τους στην ελεύθερη συμμετοχή και αποχώρηση από την έρευνα, σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Επιπλέον, λήφθηκε υπόψη η ερευνητική προσέγγιση και ο τρόπος επικοινωνίας που υιοθετήθηκε με τους συμμετέχοντες ώστε να ανταποκρίνεται όσο το δυνατό καταλληλότερα στο αναπτυξιακό τους στάδιο και στην μοναδικότητα του κάθε παιδιού καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας (Καλλινικάκη, 2010). Η στάση, επίσης, των ερευνητών απέναντι στα παιδιά διακρινόταν από ισοτιμία, πολιτισμική ευαισθησία και σεβασμό (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Η μεθοδολογία της έρευνας, καθώς απευθυνόταν σε ανήλικους συμμετέχοντες που μιλούν για εμπειρίες και βιώματα, αναγνώρισε τις διαστάσεις της διαφορετικότητας, της ατομικότητας και της μοναδικότητας (Greene & Hogan, 2005).

Παράλληλα, το ζήτημα της ανωνυμίας τέθηκε εξ αρχής με το να δοθούν ψευδώνυμα στους συμμετέχοντες, καθώς και να προστατευτεί η ταυτότητα του υπεύθυνου φορέα που λειτουργεί την δομή φιλοξενίας (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Η τήρηση του απορρήτου και η προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων διασφαλίστηκε από σχετικό έντυπο το οποίο υπέγραψαν οι ερευνήτριες του παρόντος ερευνητικού προγράμματος⁶. Επίσης, οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να ενημερωθούν ότι μετά το πέρας της έρευνας η ερευνητική ομάδα πρόκειται να διοργανώσει μία έκθεση φωτογραφίας με τα έργα των συμμετεχόντων και λήφθηκε η συγκατάθεσή τους για την συμπερίληψη των φωτογραφιών τους στην έκθεση.

Όσον αφορά την μέριμνα για την αποφυγή βλάβης και κινδύνου, το ζήτημα αυτό αντιμετωπίστηκε μέσω των κατάλληλων ερευνητικών μεθόδων που ενδυναμώνουν το παιδί συμμετέχοντα, αλλά και λαμβάνουν υπόψη τα δικαιώματά του (Freeman & Mathison, 2009). Όπως υποστηρίζει η Traianou (2014), ο ποιοτικός ερευνητής οφείλει να βρίσκεται σε εγρήγορση με σκοπό να αναπροσαρμόζει τα ζητήματα δεοντολογίας κάθε φορά που αναπάντεχα γεγονότα προκύπτουν. Σε αυτή την γραμμή κινήθηκε και η παρούσα έρευνα, όταν έλαβαν χώρα τα ξαφνικά περιστατικά βίας στη

⁶ Βλ. Παράρτημα Α.

δομή φιλοξενίας και χρειάστηκε να τροποποιηθούν αρκετές διαδικασίες στον ερευνητικό σχεδιασμό, συμπεριλαμβανομένης και της δεοντολογίας.

Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των σεμιναρίων φωτογραφίας δόθηκαν στους συμμετέχοντες ορισμένες προφορικές οδηγίες ώστε να τηρούνται οι αρχές της δεοντολογίας. Αρχικά, ο φωτογράφος ενημέρωσε τα παιδιά ότι δεν επιτρέπεται να φωτογραφίζουν πρόσωπα, εκτός εάν επιδεχθούν κατάλληλη επεξεργασία με σκοπό να μην αποκαλύπτεται η ταυτότητα των εικονιζόμενων ατόμων. Επιπλέον, τόνισε ότι είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη το ενδεχόμενο να παραβιάζεται με οποιοδήποτε τρόπο η ελευθερία ή η ιδιωτικότητα του απεικονιζόμενου ατόμου πριν από τη λήψη μίας φωτογραφίας. Ακόμη, οι συμμετέχοντες διέθεταν ο καθένας την ατομική κάρτα μνήμης του, ούτως ώστε να διασφαλίσουν την ιδιοκτησία των φωτογραφιών τους.

Τέλος, η αναστοχαστική τοποθέτηση της ερευνήτριας που θα ακολουθήσει παρακάτω, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικούς παράγοντες που συνεισέφεραν στην διασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των παραγομένων αποτελεσμάτων της έρευνας (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Ευρήματα

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η συνολική θεματική ανάλυση όλων των δεδομένων, λεκτικών και οπτικών, που προέκυψαν από την ομάδα εστίασης καθώς και την πιλοτική ατομική συνέντευξη και αφορούν στις αφηγήσεις και στις εμπειρίες των ασυνόδευτων ανήλικων συμμετεχόντων. Ακολουθεί η ανάλυση όλων των δεδομένων με παράθεση των πιο αντιπροσωπευτικών δεδομένων από τις λεκτικές αναφορές, αλλά και από τις φωτογραφίες που επέλεξαν τα παιδιά να σχολιάσουν.

Μέσα από την ανάλυση προέκυψαν τρεις θεματικές ενότητες. Η πρώτη με τίτλο *A. Διαβίωση στην Ελλάδα, B. Μελλοντικά Σχέδια / Όνειρα, Γ. Ανατροφοδότηση από τη συμμετοχή στην έρευνα*. Η κάθε μία θεματική συμπεριλαμβάνει υποενότητες οι οποίες θα παρουσιαστούν αναλυτικά παρακάτω⁷.

Διαβίωση στην Ελλάδα (1^η Θεματική Ενότητα)

Στην παρούσα θεματική ενότητα εντοπίζονται οι αναφορές των συμμετεχόντων που σχετίζονται με τις εντυπώσεις τους σχετικά με τη ζωή στην Αθήνα, αναδεικνύοντας τις σημαντικές για εκείνους διαστάσεις της καθημερινότητας και πραγματικότητάς τους. Μέσα σε αυτή την θεματική ενσωματώνονται οι πηγές ανθεκτικότητας των παιδιών, τα σημεία της πόλης που έχουν ξεχωρίσει, η αξία της φύσης και των αγαπημένων προσώπων, και, γενικότερα, οι νοηματοδοτήσεις που κάνουν ζώντας και λειτουργώντας στην πόλη της Αθήνας. Αναπόσπαστο κομμάτι της παρούσας ενότητας είναι οι συνδέσεις που έκαναν οι συμμετέχοντες με την πατρίδα τους και οι αναφορές σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Εν γένει, τα στοιχεία που διαμορφώνουν το περιεχόμενο της τρέχουσας θεματικής ενότητας αποτελούν τα νοήματα και οι απόψεις των παιδιών, αλλά και οι προβληματισμοί τους και τα πράγματα που έχουν σημασία για τους ίδιους στην καθημερινή ζωή.

Ανάλυση θεματικής ενότητας. Η θεματική ανάλυση παρήγαγε έξι υποενότητες που αφορούν στη ζωή των ασυνόδευτων παιδιών στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην πόλη της Αθήνας: A.1 Αρχαιολογικοί χώροι -μνημεία / Κεντρικά σημεία πόλης, A.2. Φίλοι, A.3. Φύση, A.4. Προσωπικά ενδιαφέροντα / Δραστηριότητες, A.5. Δυσκολίες / Προβληματισμοί, A.6. Πολιτισμικές αναφορές. Η κάθε μία υποενότητα

⁷ Για τον πίνακα της οριζόντιας ανάλυσης βλ. Παράρτημα Β.
Για όλες τις φωτογραφίες των συμμετεχόντων βλ. Παράρτημα Γ.

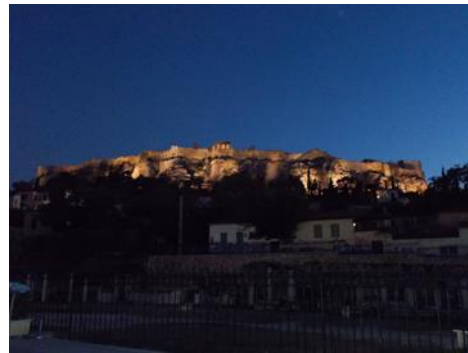
συμπεριλαμβάνει αντίστοιχα δικές τις υποενότητες οι οποίες θα παρουσιαστούν αναλυτικά στη συνέχεια.

Αρχαιολογικοί χώροι -μνημεία / Κεντρικά σημεία πόλης. Η παρούσα θεματική υποενότητα συγκεντρώνει όλες τις αναφορές από το λεκτικό και φωτογραφικό υλικό των παιδιών για τα ιστορικά μέρη και μνημεία της Αθήνας, όπου τους αρέσει να βρίσκονται. Ο καθένας προσδίδει τα δικά του νοήματα για τους αρχαιολογικούς χώρους γενικότερα, ενώ υπάρχουν και σημεία σύγκλισης στις αφηγήσεις τους. Το ίδιο ισχύει και για ορισμένα κεντρικά σημεία της πόλης που συμπεριλαμβάνονται στην υποενότητα αυτή.

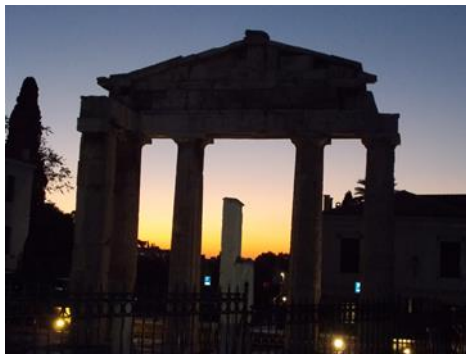
Αισθητικό κάλλος.

(α)

(β)

(γ)

(δ)

(ε)

Το σύνολο των συμμετεχόντων αναγνωρίζει ότι τα αρχαιολογικά μέρη και μνημεία είναι όμορφα, διαθέτουν αισθητικό κάλλος. Ο Χ. λέει για τις φωτογραφίες του *«είναι ένα ωραίο μέρος και μου αρέσει»* (α, ε). Παρόμοια, ο Shakil, προτιμά να βρίσκεται στο Μοναστηράκι και μιλά για την ιστορία πίσω από τις φωτογραφίες που τράβηξε (β, γ) *«πήγα στο Μοναστηράκι και σκέφτηκα ότι έχει ωραία θεά»*, ενώ σχολιάζει για το σπίτι του Σωκράτη *«Μου αρέσει το σπίτι του Σωκράτη... Είναι πολύ ωραίο μέρος»* και συνεχίζει λέγοντας *«Νομίζω πως εδώ μερικά μέρη είναι σκοτεινά και το σπίτι του Σωκράτη έχει κάποια λάμψη, φωτισμό, έχει ωραία θεά»*. Δίνει επίσης τον εξής τίτλο στη φωτογραφία του *«A piece of gold mined in the dark»* (β). Στα αισθητικά προτερήματα των ιστορικών / κεντρικών τοποθεσιών αναφέρεται και ο Majet *«απλά μου άρεσε αυτή η θεά»* δίνοντας τίτλο στη φωτογραφία του *«Ένα όμορφο μέρος στο Μοναστηράκι»* (δ).

Ακόμη, σε ορισμένες φωτογραφίες των παιδιών συνδυάστηκε το κάλλος που προβάλλουν οι αρχαιολογικές τοποθεσίες και τα κεντρικά μέρη της πόλης σε συνδυασμό με φυσικά στοιχεία, γεγονός το οποίο οδήγησε στην παραγωγή φωτογραφιών με όμορφο αισθητικά αποτέλεσμα (κάτω α, β, γ).

(α)

(β)

(γ)

Ανάμνηση πατρίδας. Πέρα από την ομορφιά που διαθέτουν, τα αρχαιολογικά μέρη και μνημεία αποτελούν και αφορμές που πυροδοτούν αναμνήσεις από την πατρίδα. Συγκεκριμένα, ο Shakil λέει για το Μοναστηράκι *«Είναι ένα ιστορικό μέρος. Όσο ήμουν μαθητής στη χώρα μου είχαμε ένα βιβλίο ιστορίας γράφαμε πολλά σχετικά με τον Σωκράτη»* και συνεχίζει *«Εκείνη την περίοδο ήταν στην πραγματικότητα σαν ένα όνειρο το πού βρίσκεται ο Σωκράτης, ποιο είναι το σπίτι του, όλα αυτά και δεν μπορούσα να το πιστέψω. Αλλά τώρα βλέπω το σπίτι του, την περιοχή που βρίσκεται το σπίτι και όλα. Είναι σαν να το διάβαζα και είναι το ίδιο πράγμα».*

Θετικά συναισθήματα. Για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, το να βρίσκονται σε ιστορικά μέρη της Αθήνας, κοιτάζοντας τα μνημεία αποτελεί πηγή θετικών συναισθημάτων. Ο Χ. αναφέρει ότι το συναίσθημά του σχετικά με την Ακρόπολη είναι *«τέλειο»* και νιώθει *«χαρά και χαλάρωση»*. Επιπλέον, το στοιχείο του αρχαίου και του παλιού που συνδέεται με την Ακρόπολη του προκαλεί θετικά συναισθήματα *«μου αρέσουν τα παλιά πράγματα, μέρη ή ένα τηλέφωνο»* και *«όταν τα βλέπω νιώθω ωραία»*. Ο Shakil, επίσης, όταν αναφέρεται στο σπίτι του Σωκράτη εκφράζει το συναίσθημα της περηφάνειας *«βασικά είμαι περήφανος για τον εαυτό μου»*.

Ανάμνηση όμορφων στιγμών με οικογένεια. Σε αυτή την υποενοότητα εντάσσεται η ανάμνηση μίας όμορφης στιγμής μεταξύ του Χ. και του πατέρα του ενώ βρισκόταν μαζί του στο κεντρικότερο σημείο της πόλης *«Είναι το Σύνταγμα. Εκείνη την ημέρα ήμασταν σε αυτό το μέρος με τον πατέρα μου, καθόμασταν εκεί, κάναμε πλάκα. Όταν*

πηγαίνω εκεί μου θυμίζει που καθόμασταν εκεί», «Νιώθω ωραία. Περάσαμε καλά» (α,β).

(α)

(β)

Φίλοι. Η υποεπνότητα αυτή αναφέρεται στη σημασία των φίλων στη ζωή των συμμετεχόντων. Οι φιλικές σχέσεις είναι αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνικής ζωής των παιδιών. Τα φιλικά πρόσωπα αποτελούν συναισθηματικό στήριγμα και πηγή δύναμης για τους συμμετέχοντες. Φαίνεται, ακόμη, πως είναι απαραίτητοι σύντροφοι με τους οποίους μοιράζονται την καθημερινότητά τους.

Πηγή υποστήριξης. Ο Shakil υπογραμμίζει το ευρύ δίκτυο των φίλων που έχει στην Ελλάδα, δηλώνοντας την αξία του ανήκειν «έχω πολλούς φίλους εδώ» και αλλού «Ναι κάθε μέρα [στηρίζουμε ο ένας τον άλλο]» και «Εδώ [στην δομή] έχει πολλούς ανθρώπους από το Μπαγκλαντές. Εδώ έχω πιο πολλούς φίλους», ενώ τονίζει την στενή σχέση με το φίλο του, τον Majet λέγοντας «Ο Majet δεν είναι φίλος μου, είναι ο μικρός μου αδερφός». Αντίστοιχα, ο Majet εκφράζει την αξία των φίλων ως πηγή στήριξης και δύναμης στις δύσκολες στιγμές. Διαφαίνεται επίσης ότι οι φίλοι διευκολύνουν και τη διαδικασία της ενσωμάτωσης «καμιά φορά αναστατώνομαι και όταν νιώθω έτσι βγαίνω έξω με φίλους» και συνεχίζει «διαφόρων ηλικιών ανθρώπους από το Μπαγκλαντές που μου δίνουν πιο πολλές ιδέες σχετικά με την Ελλάδα και τον τρόπο ζωής εδώ».

Φύση. Μία άλλη σημαντική θεματική υποεπνότητα της ζωής στην Αθήνα είναι αυτή της φύσης. Η φύση ξεπρόβαλλε στις φωτογραφίες των παιδιών, τις οποίες υποστήριξαν και με λεκτικές περιγραφές. Φαίνεται πως τα φυσικά στοιχεία και τοπία πυροδοτούν αναμνήσεις και συνδέσεις με την πατρίδα.

Ανάμνηση πατρίδας.

(α)

Ο Χ. μοιράζεται «Υπάρχει θάλασσα, είναι όπως στη χώρα μου. Υπάρχουν κάποιοι λόφοι» και «απλά μου θυμίζει την πατρίδα μου» (α). Στη συνέχεια αναφέρεται στα λουλούδια.

(β)

(γ)

«Τα λουλούδια σε αυτό το δρόμο. Στην πατρίδα μου. Είδα αυτό το δέντρο με τα λουλούδια. Επίσης μου θυμίζει την πατρίδα μου» (β). Στην επόμενη φωτογραφία τα πολύχρωμα εκθέματα ενός ανθοπωλείου γίνονται η αφορμή να θυμηθεί την παλιά του ζωή, πίσω στην πατρίδα «Ήμουν σε αυτή τη δουλειά για 7 μέρες στην πατρίδα μου. Δούλευα σε ένα ανθοπωλείο για μια εβδομάδα» (γ).

Μερικές από τις αναφορές των παιδιών που τους έφεραν μνήμες από την πατρίδα αποτέλεσαν και τα δέντρα.

(δ)

(ε)

Για την πρώτη φωτογραφία ο Χ. περιγράφει *«Στην πατρίδα μου έχουμε αυτό το δέντρο. Κάθε μέρα ήθελα να πηγαίνω εκεί να κάθομαι πάνω στο δέντρο»* (δ). Η επόμενη φωτογραφία (ε) προήλθε από τις έτοιμες φωτογραφίες που όπως έχει προαναφερθεί υπήρχαν διαθέσιμες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Έτσι, ο Shakil την διαλέγει και εξηγεί *«βρίσκω μία ομοιότητα σε αυτήν με τη θέα του Μπαγκλαντές»* και συνεχίζει *«επειδή στη χώρα μου υπάρχουν πολλοί δρόμοι κοντά τους πολλά δέντρα και επίσης αυτή η θέα μοιάζει με αυτές της πατρίδας μου»*.

Προσωπικά ενδιαφέροντα / Δραστηριότητες. Σε αυτή την υποενότητα συγκεντρώνονται οι αναφορές των συμμετεχόντων σχετικά με διάφορα ενδιαφέροντα που έχουν, καθώς και σχετικά με αγαπημένες δραστηριότητες. Λόγω του περιορισμένου αριθμού του δείγματος της παρούσας εργασίας δεν προκύπτει ομαδοποίηση σχετικά με τα παραπάνω, επομένως η παρουσίαση των ενδιαφερόντων και των δραστηριοτήτων θα γίνει σύμφωνα με τις αναφορές του κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά.

Ο Shakil μιλά με ενθουσιασμό για τα πράγματα που τον ενδιαφέρουν. Από τις αφηγήσεις του γύρω από τα αρχαιολογικά αξιοθέατα της Αθήνας, όπως παρουσιάστηκε και παραπάνω, προκύπτει το ενδιαφέρον του γύρω από τη φιλοσοφία και την ιστορία *«μου αρέσει να διαβάζω μία ιστορία»*. Στη συνέχεια αναφέρει *«βασικά εμένα μου αρέσει να βάφω και κυρίως το βάψιμο των κτιρίων»* προτίμηση την οποία συνδέει και με μελλοντικό όνειρο και θα παρουσιαστεί παρακάτω στην αντίστοιχη ενότητα. Ακολούθως, ο Shakil δηλώνει την προτίμησή του προς τις ξένες γλώσσες. Για τα ελληνικά λέει *«ξέρεις μου αρέσει η ελληνική γλώσσα»* παρουσιάζοντας ως γενικό στόχο του την μάθηση για όσο καιρό θα βρίσκεται στην Ελλάδα *«ενδιαφέρομαι απλώς να μάθω στην Ελλάδα»*, *«πριν αφήσω την Ελλάδα θέλω να μάθω*

ελληνικά», ενώ κινητοποιείται στο να αναζητήσει βοήθεια «Είπα στη δασκάλα μου ότι θέλω να μάθω ελληνικά πώς μπορώ να το κάνω; Και εκείνη είπε εάν μάθεις τα πάντα στο σχολείο αυτά θα σου μάθουν τη γλώσσα, μπορείς να μάθεις την ελληνική γλώσσα πιο εύκολα. Εγώ είπα οκ κανένα πρόβλημα». Σχετικά με τις υπόλοιπες γλώσσες που γνωρίζει θυμάται και την πατρίδα «Πρώτη φορά που πήγα στο σχολείο... εκείνη την περίοδο έμαθα αγγλικά» και «Αλλά ο πατέρας μου είπε ότι μπορώ να πάω σε σχολείο της κυβέρνησης, αυτά τα σχολεία είναι πολύ κοντά στο σπίτι μου. Μπορείς να πας μου είπε αλλά είπα όχι θέλω να πάω στο αγγλικό σχολείο, το βρετανικό. Οπότε ο πατέρας μου με έστειλε σε βρετανικό σχολείο» συνεχίζοντας «Μετά ξεκίνησα εδώ [στην Ελλάδα] και ολοκλήρωσα το 8ο επίπεδο. Και αυτό τελείωσε και θα πάω σε άλλο σχολείο για να μάθω και άλλο», επιδεικνύοντας και έναν ζήλο για την μάθηση των ξένων γλωσσών. Παρόμοια, αναφέρει «ξέρεις, όταν ήμουν στη χώρα μου, αγαπούσα τις ινδικές ταινίες» και συνεχίζει «Και είδα πολλές ταινίες και άκουσα ιστορίες, ήθελα να μάθω την ινδική γλώσσα. Μπορώ να μιλήσω επιπλέον από τα μπάγκλα», «Ξέρω ινδικά, εδώ γνωρίζω πολλά παιδιά από το Πακιστάν μπορώ να μιλήσω μαζί τους ουρντού», «ήμουν στην Τουρκία ένα χρόνο και μπορώ να μιλήσω τουρκικά», «Επίσης, ξέρω κ λίγα αζέρικα... Μόνο ένα μήνα ήμουν εκεί, στο Αζερμπαϊτζαν. Εάν ζούσα εκεί ένα χρόνο ή πέντε - έξι μήνες μπορεί να μάθαινα τα αζέρικα».

Όσον αφορά στον Majet ο ίδιος λέει «Μου αρέσει να ταξιδεύω σε καινούργια μέρη. Τρελαίνομαι για την μουσική και τα τραγούδια». Μάλιστα, χρησιμοποιεί το κινητό του προκειμένου να μοιραστεί με τη συνεντεύκτρια την αγαπημένη του μουσική «μουσική από το Μπαγκλαντές» με στίχο «Ω πατρίδα μου κοιμάμαι πάνω σου».

Για τον Χ. μία από τις αγαπημένες του δραστηριότητες φάνηκε να είναι οι βόλτες με τους φίλους σε όμορφα μέρη. Έτσι, οι φίλοι συντροφεύουν σε στιγμές χαλάρωσης σε ένα όμορφο σημείο της πόλης «Εκείνη τη νύχτα ήμασταν έξω με κάποιους φίλους καθόμασταν εκεί [μπροστά από την Ακρόπολη]. Αυτή η φωτογραφία μου θυμίζει εκείνο το βράδυ» και συνεχίζει «Απλά καθόμασταν και συζητούσαμε για τη ζωή μας» (Χ.) (α).

(α)

Με αφορμή μία άλλη φωτογραφία ο Χ. μιλάει σχετικά με την παρέα των φίλων του κατά τον ίδιο τρόπο.

(β)

«Επίσης εκείνο το βράδυ ήμουν έξω με τους φίλους μου. Πήγαμε στην πόλη και έβγαλα αυτή τη φωτογραφία. Μου θυμίζει εκείνο το βράδυ με τους φίλους μου» (β). Φαίνεται πως για τον Χ. η παρέα των φίλων συνοδεύει την καθημερινότητά του και μαζί κάνουν πράγματα.

(γ)

«Με τους φίλους μου μερικές φορές πήγαινα εκεί. Πήγαινα να κάτσω...» (γ)

(δ)

«Εκείνη την ημέρα πήγαμε για κολύμπι» (δ). Επιπλέον, μία απασχόλησή του είναι η κομμωτική, την οποία επιθυμεί να εξασκήσει στο μέλλον και επαγγελματικά «Κάποιες φορές δουλεύω και εδώ [ως κουρέας]».

Δυσκολίες / Προβληματισμοί. Η ζωή στην Αθήνα, ωστόσο, ενέχει και ορισμένες δυσκολίες. Στην θεματική αυτή υποενότητα τα παιδιά από την ομάδα εστίασης αναφέρθηκαν σε μερικές από τις δύσκολες καταστάσεις και συναισθήματα με τα οποία έχουν έρθει αντιμέτωποι στην καθημερινότητά τους. Το υλικό προήλθε μόνο από λεκτικές αναφορές.

Αρνητικές εντυπώσεις. Δεδομένου ότι η δομή φιλοξενίας στην οποία διαβιούν τα παιδιά βρίσκεται κοντά στην περιοχή της Ομόνοιας, καθιστά από μόνη της μία δύσκολη καθημερινή συνθήκη «Στην Αθήνα πιστεύω ότι ζούμε σε κακό μέρος. Αυτή η περιοχή.. Έχω βρεθεί στον Πειραιά, στα Πετράλωνα, σε διάφορες περιοχές. Όλα τα μέρη είναι ωραία, αλλά αυτή η Ομόνοια είναι...», «έχει πολλούς χρήστες ναρκωτικών, εγκληματίες επίσης στους δρόμους». Στη συνέχεια ο Shakil σχολιάζει την εύκολη προσβασιμότητα σε ναρκωτικές ουσίες και αλκοόλ «εδώ πολύ εύκολα οι άνθρωποι μπορούν να κάνουν ναρκωτικά, να πιούν», «στην Ελλάδα βλέπω κάθε μαγαζί έχει ποτά είναι πολύ εύκολο να βρουν οι άνθρωποι», «εδώ όλοι οι άνθρωποι μπορούν, εάν εγώ θέλω μπορώ να αγοράσω ποτά, μπορώ να πάρω από το δρόμο ναρκωτικά, οτιδήποτε, είναι πολύ εύκολο».

Αρνητικές εμπειρίες / συναισθήματα. Ο Shakil μοιράζεται την εμπειρία της φυλάκισης, μία πολύ δύσκολη ανάμνηση για τον ίδιο «Ήταν πολύ δύσκολη εμπειρία. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την φυλακή. Ήμουν δύο ορόφους κάτω», «Ήμουν μόνος. Πώς είναι αυτό το σπίτι, εκεί δεν είχε ούτε κρεβάτι ούτε καρέκλες μόνο πάτωμα και κοιμόμουν σε αυτό 21 μέρες. Θα το θυμάμαι αυτό», «Τώρα είμαι καλά μα όταν σκέφτομαι το παρελθόν μου, τις 21 μέρες ταράζομαι», «Στη φυλακή κάθε μέρα... βασικά δεν είχα κινητό, ούτε λεφτά μόνο ένα ρολόι. Δεν μπορούσα να δω την γλιαχτίδα. Εάν είναι μέρα ή νύχτα δεν μπορούσα να καταλάβω. Κάποιες φορές

ξάπλωνα την μέρα, μάλλον την μέρα. Τρεις η ώρα ξάπλωνα και ζυπνούσα στις έξι. Δεν ήξερα, δεν μπορούσα να θυμηθώ εάν είναι μέρα ή νύχτα. Αυτό είναι πολύ δύσκολο ξέρεις», «χάνω το μυαλό μου, όταν έβγαινα έξω από τη φυλακή, σαν να είμαι ζώο», «Σκεφτόμουν ότι όλοι έχουν τις δουλειές τους και εγώ είμαι στη φυλακή. Ξέρεις ήταν πολύ δύσκολο για μένα», «Είναι η μεγαλύτερη εμπειρία για μένα».

Σύνδεση με πατρίδα / Αντιπροτάσεις / Τρόποι αντιμετώπισης. Επισημαίνοντας τις δύσκολες καθημερινές καταστάσεις, δίνεται στον Shakil η αφορμή να θυμηθεί τις συνθήκες στη δική του χώρα σχετικά με την καταπολέμηση της χρήσης ναρκωτικών και κατανάλωσης αλκοόλ «...στη χώρα μας δεν έχουμε την άδεια να πίνουμε, να κάνουμε ναρκωτικά. Είναι πολύ σκληρά στη χώρα μας», «Στη χώρα μας είναι πολύ πολύ δύσκολα. Δεν έχουμε άδεια να πιούμε ή οτιδήποτε. Εάν η αστυνομία σε πιάσει με ποτά ή ναρκωτικά μπορεί να μείνεις στη φυλακή μπορεί και 10 χρόνια, 15 χρόνια» και να προτείνει ορισμένες λύσεις για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο «Ναι αλλά τώρα είμαι πολύ προσεκτικός. Δεν θέλω να βγαίνω έξω την νύχτα», «Εάν η κυβέρνηση είχε κάνει τα κατάλληλα βήματα, σκληρά βήματα για τους ανθρώπους που πίνουν ή κάνουν ναρκωτικά πιστεύω ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να δράσουν σε σχέση με τα ναρκωτικά, την κατανάλωση ποτού», «Εάν η κυβέρνηση αναλάμβανε σοβαρές δράσεις οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να πίνουν ή να κάνουν ναρκωτικά», «Οι κυβερνήσεις πρέπει να κάνουν κάποια βήματα όπως ποιοι τύποι ανθρώπων μπορούν να πιούν. Να το εξακριβώσουν», «Να ελέγχονται οι άνθρωποι».

Όσον αφορά στην δύσκολη εμπειρία της φυλακής κατά την περίοδο άφιξης στην Ελλάδα, ο Shakil κάνει για πρώτη και μοναδική φορά αναφορά στη θρησκεία «απλά προσευχήσου για εμένα» ως μέσο που απαλύνει το ψυχικό τραύμα και δίνει κουράγιο και προοπτική «θέλω να ζήσω με την οικογένειά μου, τα αδέρφια μου, τις αδερφές μου, τα ξαδέρφια μου». Φαίνεται, ακόμη, ότι επιδεικνύοντας δύναμη και θάρρος κατάφερε να ανταπεξέλθει στις δύσκολες στιγμές που πέρασε, καθώς και να προστατεύσει την οικογένειά του, φροντίζοντας να μην μάθει για τις δυσκολίες του, γεγονός το οποίο συνέβαλλε στο να καταβάλλει ακόμη περισσότερο ψυχικό σθένος «ξέρεις ήμουν στη φυλακή 21 μέρες και δεν το είπα στη μητέρα μου ότι είμαι στη φυλακή. Μετά από δυο-τρεις μέρες ζήτησα το κινητό μου. Είπανε εδώ δεν επιτρέπουμε. Και έκλαψα για αυτό. Και μετά... ξέρεις δεν είναι όλοι οι αστυνομικοί καλοί ούτε κακοί. Μερικοί αστυνομικοί είναι καλοί και μου έδωσαν και μου είπαν για 10 λεπτά για 15 λεπτά μπορείς να μιλήσεις. Και κάλεσα τη μαμά μου και της έδειξα ότι είμαι πολύ

χαρούμενος, κανένα πρόβλημα, σε βιντεοκλήση. Και επίσης είπα 'τόρα είμαι στο σπίτι μου, κανένα πρόβλημα'. Η μητέρα μου είναι ευαίσθητος άνθρωπος, ξέρεις, και αν της έλεγα ότι είμαι στη φυλακή μπορεί να ήταν πολύ...»

Άλλες δυσκολίες. Σε αυτό το σημείο καταγράφονται δύο ακόμα δυσκολίες που προέκυψαν από την ομάδα εστίασης. Το χαμηλό κίνητρο μαθησιακών υποχρεώσεων ήταν το πρώτο «*Βαριέμαι πολύ να μελετάω κάτι*», «*βαριέμαι πολύ το σχολείο, το διάβασμα*», προερχόμενη από τον Shakil. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι το σχολείο είχε ξεκινήσει πρόσφατα και ο Shakil δεν είχε προλάβει να πάει παρά μόλις μία μέρα. Στη συνέχεια, ο Majet εντοπίζει τη δική του δυσκολία που έχει να κάνει με την ελληνική γλώσσα «*Είναι πολύ πράγμα*» λέγοντας όμως «*αλλά πάω στο σχολείο και η δασκάλα εξηγεί πώς να μάθω την ελληνική γλώσσα*».

Ευρύτεροι κοινωνικοί προβληματισμοί. Η τελευταία υποενότητα περιλαμβάνει τις απόψεις του Shakil γύρω από την ανακύκλωση «*Βασικά πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό πράγμα η ανακύκλωση. Πρέπει να κρατάμε και να χρησιμοποιούμε άλλα πράγματα όπως χαρτιά, πλαστικό, γυαλιά. Πρέπει να τα βάζουμε στον σωστό κάδο. Θα ήταν επίσης καλό για την κοινωνία μας, για το περιβάλλον*».

Πολιτισμικές αναφορές. Η παρούσα θεματική υποενότητα συγκεντρώνει τα δεδομένα που έχουν αναφορές στο πολιτισμικό υπόβαθρο και αφορούν είτε σε γλωσσικά στοιχεία είτε σε συνήθειες προερχόμενες από την χώρα καταγωγής των παιδιών, όπως και καλλιτεχνικές αναφορές από την κουλτούρα τους. Επίσης, παρατίθενται ορισμένες άλλες συνδέσεις με την πατρίδα που προέκυψαν από τις φωτογραφίες.

Γλωσσικές αναφορές. «*Shakil σημαίνει στη χώρα μας ηλιαχτίδα*» (Shakil). Ο Χ. που κατάγεται από το Ιράν, αναφέρει επίσης λέξεις στη γλώσσα του, παραδείγματος χάρη για να ονοματίσει ένα λουλούδι «*αυτό το λέμε 'flowertshe'*» ή την χελώνα «*τη λέμε 'kisha'*».

Συνήθειες. Ο Χ. αναφέρει ακόμη μία διατροφική συνήθεια «*παίρνουμε όλα αυτά τα λουλούδια και τα βάζουμε στο τσάι και το πίνουμε... πράσινο τσάι*».

Καλλιτεχνικές αναφορές. Μνεία στην τέχνη έγινε από τον μουσικόφιλο Majet ο οποίος μοιράστηκε ένα από τα αγαπημένα του τραγούδια με προέλευση από την πατρίδα του, το Μπαγκλαντές και με στίχο «*ω πατρίδα μου κοιμάμαι πάνω σου*», κάτι το οποίο ανακίνησε συναισθήματα νοσταλγίας «*- Σου λείπει η πατρίδα; - Ναι*» (Συνεντεύκτρια – Majet). Επιπρόσθετα, ο Shakil αναφέρει το όνομα γνωστού

νομπελίστα λογοτέχνη από το Μπαγκλαντές *«Γνωρίζεις τον Rabindranath Tagore; Είναι συγγραφέας από το Μπαγκλαντές. Ήταν ένας από τους πιο... πήρε βραβείο Νόμπελ».*

Άλλες συνδέσεις με την πατρίδα. Το φαγητό ως σύνδεση με την πατρίδα επισημάνθηκε από τον Majet διαλέγοντας να μιλήσει για μία από τις έτοιμες φωτογραφίες

(α)

«μοιάζουν με φρούτα από το Μπαγκλαντές» (α). Ακόμη, ο Χ., με αφορμή τη φωτογραφία του που απεικονίζει μία χελώνα λέει *«Έχουμε πολλές από αυτές στη χώρα μου», «είχα μία στην πατρίδα μου και στο δωμάτιο μου», «τις μικρές...σαν αυτή» (β).*

(β)

Μελλοντικά Σχέδια / Όνειρα (2^η Θεματική Ενότητα)

Στην εν λόγω θεματική ενότητα παρατίθενται οι αναφορές των συμμετεχόντων σχετικά με τα μελλοντικά τους οράματα. Οι κύριες διαστάσεις που προσδίδουν είναι ο επαγγελματικός ορίζοντας και η εγκατάσταση σε έναν τόπο, αποδεικνύοντας ότι η παραμονή στο κέντρο φιλοξενίας συνιστά μία προσωρινή συνθήκη που επισφραγίζει το μεταβατικό στάδιο στο οποίο βρίσκονται στην παρούσα φάση της ζωής τους. Επομένως, οι νοηματοδοτήσεις γύρω από τα όνειρά τους έχουν ιδιαίτερη αξία.

Ανάλυση θεματικής ενότητας. Μέσα από την θεματική ανάλυση των λεκτικών δεδομένων της ομάδας εστίασης και της πιλοτικής ατομικής συνέντευξης προέκυψαν οι εξής υποενότητες: Β.1. Επαγγελματική καταξίωση, Β.2. Εγκατάσταση. Αναφορικά με την δεύτερη υποενότητα προέκυψαν δύο αντίστοιχες υποενότητες οι οποίες θα παρουσιαστούν παρακάτω.

Επαγγελματική καταξίωση. Για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, το μελλοντικό τους ενδιαφέρον στρέφεται προς την αναζήτηση και άσκηση ενός επαγγέλματος «θέλω να δουλέψω ως κουρέας» (Χ.). Ο Shakil, αντίστοιχα αναφέρει «θέλω να γίνω επαγγελματίας [βαφέας]» και «Επίσης εάν έπαιρνα τη γνώση από τον πατέρα μου, είναι επιχειρηματίας στη χώρα μας, σε τρεις εταιρείες, και πήρα από τον πατέρα μου πολλές γνώσεις σε σχέση με τις επιχειρήσεις. Και αν καταφέρω να βγάλω περισσότερα λεφτά και σπουδάσω κάτι δεν ξέρω, σχετικά με τις επιχειρήσεις».

Εγκατάσταση. Αναφορικά με την εγκατάσταση σε έναν τόπο, σε μία χώρα, προκύπτουν δύο προοπτικές, η οικογενειακή επανένωση και η παραμονή στην Ελλάδα.

Οικογενειακή επανένωση. Ο Χ. αναφέρει ότι επιθυμεί να πάει στην Αγγλία όπου ζει ο πατέρας του και να ζήσουν μαζί «[θα] πάω στην Αγγλία», «θα ζήσουμε μαζί», «απλά καλή ζωή». Παρόμοια, ο Shakil «έχω καταθέσει μία αίτηση, ο αδερφός μου ζει στην Αγγλία, οπότε το ενδιαφέρον μου είναι στην Αγγλία, θέλει να με πάρει».

Παραμονή στην Ελλάδα. Ο Majet διαφοροποιείται, καθώς επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα «θέλω να μείνω στην Ελλάδα».

Ανατροφοδότηση από τη Συμμετοχή στην Έρευνα (3^η Θεματική Ενότητα)

Η τελευταία θεματική ενότητα περιλαμβάνει τα σχόλια των συμμετεχόντων σχετικά με τις εντυπώσεις τους από την συμμετοχή τους στο παρόν ερευνητικό πρόγραμμα, οι οποίες είχαν συνολικά θετική χροιά, με την ανάκυψη μερικών δυσκολιών.

Ανάλυση θεματικής ενότητας. Μετά την θεματική ανάλυση προέκυψαν δύο υποενότητες: Γ.1. Θετικά σχόλια, Γ.2. Δυσκολίες.

Θετικά σχόλια. Ο Χ. φάνηκε να απόλαυσε την συμμετοχή του στην έρευνα «Ήταν ότι καλύτερο για εμένα!», «Πήρα κάποιες φωτογραφίες σήμερα, τις έδειξα σε εσάς, σας εξήγησα σχετικά με τις φωτογραφίες. Αυτό είναι όλο».

Δυσκολίες. Καθότι τα παιδιά από την ομάδα εστίασης έδειξαν συνολικά θετική στάση απέναντι στο ερευνητικό πρόγραμμα, επισήμαναν και ορισμένες δυσκολίες με τις οποίες βρέθηκαν αντιμέτωποι. Ο Shakil εστίασε στο απρόσμενο θέμα υγείας το οποίο προέκυψε και επηρέασε τη διαδικασία της λήψης φωτογραφιών «*Οκ, πώς να το εξηγήσω.. Όταν πήρα την κάμερα, εκείνη την περίοδο ήμουν άρρωστος και για αυτό το λόγο δεν μπόρεσα να τραβήξω και άλλες φωτογραφίες*», «*Βγήκα έξω μία μέρα και τράβηξα πέντε ή έξι φωτογραφίες. Και μετά πάλι γύρισα πίσω*» αλλά και στο γεγονός ότι δεν είχε τη δυνατότητα να τραβήξει φωτογραφίες και κατά τη διάρκεια της ημέρας κάτι το οποίο ήθελε «*Όταν πήγα εκεί η ώρα ήταν οχτώ το βράδυ, ήταν νύχτα, ζέρεις. Δεν μπορούσαμε να τραβήξουμε φωτογραφίες την ημέρα*». Για τον Majet, διαφάνηκε μία δυσκολία στο ‘άνοιγμα’ στην συμμετοχή του στην ομάδα εστίασης, κατά την διάρκεια της οποίας επέδειξε συστολή, ενώ αρκετές φορές επέλεγε να μην μιλάει και απλώς να παρατηρεί.

Αναστοχασμός

Στο παρόν κεφάλαιο κατατίθενται ορισμένες παρατηρήσεις, σκέψεις και συναισθήματα τα οποία διακινήθηκαν καθ' όλη την διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Δεδομένου ότι η ποιοτική έρευνα ετεροπροσδιορίζεται από το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα, διακρίνεται η σημαντικότητα και η ανάγκη να αναγνωριστούν όλα εκείνα τα στοιχεία του ερευνητικού περιβάλλοντος, καθώς και ο ανθρώπινος παράγοντας του ίδιου του ερευνητή που συνετέλεσαν στη παραγωγή της ερευνητικής διαδικασίας, αλλά και των ερευνητικών αποτελεσμάτων (Dodgson, 2019).

Κατά το ξεκίνημα της έρευνας, το πρώτο συναίσθημα ήταν ο ενθουσιασμός. Ήμουν ενθουσιασμένη, καθότι προέκυπτε μία σημαντική ευκαιρία να έρθω σε επαφή με τον πληθυσμό των ασυνόδευτων ανηλίκων. Μέσα από την εμπειρία αυτή αφενός θα μου δινόταν η δυνατότητα να γνωρίσω και να έρθω σε επαφή με τις ιστορίες του εν λόγω πληθυσμού, αφετέρου παρουσιαζόταν ένας δρόμος δημιουργικός αφού η εισαγωγή της φωτογραφίας στο ερευνητικό πρόγραμμα καθιστούσε ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερη την όλη διαδικασία. Επιπλέον, θα μου δινόταν η ευκαιρία να συνεισφέρω ώστε οι φωνές των παιδιών να φτάσουν στους υπεύθυνους φορείς που βρίσκονται σε κομβικές θέσεις και μπορούν να εφαρμόσουν αλλαγές πάνω σε ζητήματα που αφορούν τους ασυνόδευτους.

Μερικές από τις αναμνήσεις της πρώτης επίσκεψης στη δομή φιλοξενίας αφορούσαν αρχικά την εντύπωση που μου έκανε το κτίριο. Εξωτερικά, η εικόνα του κτιρίου ήταν μίας αρκετά παλιάς και σχεδόν ερειπωμένης κατασκευής που εάν δεν γνώριζα ήδη την λειτουργία του, θα θεωρούσα ότι μάλλον δεν κατοικείται. Μπαίνοντας, ωστόσο στο εσωτερικό του κτιρίου, ο χώρος μετατράπηκε σε ζεστό και φιλόξενο περιβάλλον. Ήταν μάλιστα γεμάτος από όμορφες, πολύχρωμες τοιχογραφίες, σχεδιασμένες από μέλος του προσωπικού της δομής, αλλά και από τα παιδιά. Πολλές από τις τοιχογραφίες αναδείκνυαν στοιχεία από τον πολιτισμό των παιδιών, καθιστώντας την εικόνα ως το μέσο για την πρώτη γνωριμία με τα παιδιά, ακολουθώντας αργότερα και η δια ζώσης γνωριμία. Η εσωτερική εικόνα του κτιρίου ερχόταν, επομένως, σε αντίθεση με την εξωτερική εμφάνισή του, αναδύοντας ένα κλίμα ζεστασιάς και φροντίδας.

Η ομάδα του προσωπικού της δομής, συμπεριελάμβανε τους φροντιστές, την ψυχολόγο, τον κοινωνικό λειτουργό, την εκπαιδευτικό και τους διερμηνείς, οι

τελευταίοι μάλιστα προσέφεραν την πολύτιμη συνδρομή τους στην διεξαγωγή της έρευνας, όπως έχει ήδη επισημανθεί και κατά την ενότητα της μεθόδου. Η υποδοχή τους λοιπόν προς την ερευνητική ομάδα ήταν φιλόξενη και στοργική κάτι που με έκανε να αισθανθώ οικεία και άνετα.

Αντίστοιχα και η πρώτη γνωριμία με τα παιδιά ενείχε ζωντάνια και χαμόγελα. Τα παιδιά μας υποδέχθηκαν φιλικά στο σπίτι τους. «Η ομορφιά σας, δώρο θεού» ήταν ένα από τα σχόλια που μερικά αραβόφωνα παιδιά μας έκαναν. Η συνολική αίσθηση που μου δόθηκε ήταν ότι παιδιά και προσωπικό αποτελούσαν μία δεμένη ομάδα, μία οικογένεια.

Η παρουσία της εκπαιδευτικού της δομής τόσο στην οργάνωση των συναντήσεων όσο και στην γενικότερη συνεισφορά της στην ουσιαστικότερη επαφή και γνωριμία με τα παιδιά, ήταν πολύτιμη. Η ανθρώπινη και ευαισθητοποιημένη ματιά της, δημιούργησε ένα κλίμα οικειότητας.

Κατά τις ενημερωτικές ομάδες που ακολούθησαν με τα παιδιά, διάφορες παρατηρήσεις και σκέψεις ανακινήθηκαν. Στη διάρκεια της ομάδας με τα ουρντόφωνα παιδιά όπου συμμετείχαν και ο Shakil και ο Majet και έγινε παρουσίαση της ερευνητικής διαδικασίας, των ερευνητικών σταδίων και διεξήχθη το σεμινάριο φωτογραφίας, παρατήρησα ότι η ομάδα διατηρούσε χαμηλούς τόνους, ενώ επεδείκνυε μειωμένη συμμετοχικότητα. Εντούτοις, μερικά παιδιά επέδειξαν ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Γενικά, ωστόσο, η φωτογραφία σαν στοιχείο στην έρευνα ήταν κάτι που φάνηκε να κεντρίζει το ενδιαφέρον των παιδιών. Επιπρόσθετα, μέσα από την παρατήρηση των δυναμικών της ομάδας μου δόθηκε η εντύπωση ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ τους χαρακτηριζόταν από συλλογικότητα. Σχετικά με την παρουσία του διερμηνέα, ομαλοποιούσε τα διαμειβόμενα, προάγοντας ένα συναίσθημα ασφάλειας και λειτουργώντας προστατευτικά για την συμμετοχή των παιδιών. Συνολικά, η παρατήρηση της ομάδας έδινε πλούσιες μη λεκτικές πληροφορίες προσθέτοντας στοιχεία, πολιτισμικά και όχι μόνο, για την σφαιρικότερη κατανόηση των παιδιών.

Η κινητικότητα του δείγματος περνώντας από τη μία φάση στην άλλη μου δημιούργησε ανασφάλεια και αγωνία σχετικά με το πόσα τελικά παιδιά θα έφταναν τελικώς μέχρι τη φάση των συνεντεύξεων.

Μολαταύτα, το γεγονός ότι στην εργασία μου συμπεριλήφθηκαν τελικά ο Shakil, ο Majet και ο X. με χαροποιεί, καθώς, πέρα από τον Majet που είχε πιο διακριτική, παρ' όλα αυτά θετική στάση απέναντι στην έρευνα, τα υπόλοιπα δύο παιδιά έδειξαν

υψηλό κίνητρο και ενδιαφέρον από την αρχή, γεγονός που με τη σειρά του ανατροφοδότησε θετικά και την δική μου εμπλοκή. Συγκεκριμένα, ο Χ., περί τα μέσα της ερευνητικής διαδικασίας ενημερώθηκε ότι η αίτησή του για οικογενειακή επανένωση έγινε δεκτή και επεδίωξε να πραγματοποιηθεί μία συνάντηση για να δείξει τις φωτογραφίες του στις ερευνήτριες και να μιλήσει για την ιστορία πίσω από αυτές. Τόσο στον Χ., όσο και στον Shakil, είχε γίνει παρουσίαση της έρευνας στα αγγλικά από εμένα. Έτσι, το γεγονός ότι η πραγματοποίηση συνεντεύξεων μαζί τους ήταν εφικτή και οι οποίες παρουσιάζονται στην εν λόγω εργασία, μου έδωσε την αίσθηση της ικανοποίησης και της ολοκλήρωσης μίας διαδρομής.

Λίγες εβδομάδες μετά τις πρώτες γνωριμίες και ομάδες με τους συμμετέχοντες, μεσολάβησαν ορισμένα απρόοπτα περιστατικά βίας στη δομή, μεταξύ νεοεισερχόμενων ωφελούμενων και των ωφελούμενων που ήδη φιλοξενούνται στη δομή. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν σε επ' αορίστου διακοπή της έρευνας. Τα συναισθήματα μου εκείνη την περίοδο ήταν έντονη αγωνία, ανασφάλεια και άγχος σχετικά με την εξέλιξη της έρευνας. Ταυτόχρονα αγωνία για τους ωφελούμενους, καθώς υπήρχαν τραυματισμοί. Η διακοπή διήρκεσε περίπου δύο εβδομάδες και το διάστημα αυτό μου προκάλεσε αποσυντονισμό και αβεβαιότητα αναφορικά με την περάτωση της έρευνας. Μετά την ομαλοποίηση των συνθηκών και την επανέναρξη της έρευνας, οι ρυθμοί, το κλίμα και η ερευνητική διαδικασία επισκιάζονταν από τα γεγονότα που είχαν λάβει χώρα. Η συνδρομή της εκπαιδευτικού ήταν κρίσιμη και καθοριστική για την περαίωση εν τέλει της έρευνας, παρά τις εσωτερικές αναστατώσεις εντός της δομής φιλοξενίας.

Ένα άλλο γεγονός που αξίζει να σημειωθεί ήταν αυτό της έναρξης της νέας μου απασχόλησης ως ψυχολόγος για τους νεοεισερχόμενους ασυνόδευτους ανήλικους, οι οποίοι όπως προαναφέρθηκε είχαν μόλις καταφτάσει και εγκατασταθεί σε άλλον όροφο του εν λόγω κτιρίου, ως νεοσύστατη δομή φιλοξενίας. Η εξέλιξη αυτή προσέθεσε μία επιπλέον διάσταση στην κατανόηση των αναγκών του συγκεκριμένου πληθυσμού, μέσα από το ρόλο του ψυχολόγου.

Το τελευταίο στάδιο αποτέλεσε η διεξαγωγή της ομάδας εστίασης. Μέχρι και εκείνη τη χρονική στιγμή, υπήρχε κινητικότητα και δυσκολία να συγκεντρωθεί το δείγμα στην τελική φάση της έρευνας. Ο ρόλος της επόπτριας καθηγήτριας ήταν πολύ σημαντικός, αναλαμβάνοντας το συντονισμό των ομάδων, με όσα παιδιά κατάφερναν να προσέλθουν. Παρατηρώντας την επόπτριά μου να διενεργεί την ομάδα εστίασης, αισθάνθηκα την άμεση χημεία ανάμεσα σε εκείνη και τους

συμμετέχοντες, ενώ διαφαινόταν ο στόχος της να διευκολύνει τη συζήτηση, δημιουργώντας ένα κλίμα ασφάλειας, ισότητας και σεβασμού για τα παιδιά. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε πολύτιμη εκπαιδευτική εμπειρία για εμένα.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να αναφερθεί και το δικό μου πολιτισμικό υπόβαθρο το οποίο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην καλύτερη επίγνωση της πρόσληψης των λεγομένων των συμμετεχόντων και γενικότερα στην ερμηνεία της μεταξύ μας αλληλεπίδρασης (Dodgson, 2019). Είμαι λευκή γυναίκα, που ζει στην Ελλάδα, έχοντας ωστόσο πολιτισμικές επιρροές και από την Αλβανία, χώρα στην οποία γεννήθηκα.

Συνολικά, η συμμετοχή μου στο παρόν ερευνητικό πρόγραμμα, ήταν μία εμπειρία πλούσια, όπου η κάθε δυσκολία που ανέκυπτε κατά τη διαδρομή γινόταν ευκαιρία να δοκιμάσω τις δυνάμεις μου, να αξιολογώ την διατιθέμενη βοήθεια, να δημιουργήσω νέες συνδέσεις και να έχω την τύχη να γνωρίσω ανθρώπους που μου χάρισαν νέες εσωτερικές οπτικές.

Συζήτηση

Η παρούσα διπλωματική εργασία είχε σκοπό να μελετήσει τις αφηγήσεις των ασυνόδευτων ανηλίκων που διαβιούν στην ελληνική χώρα, αφηγήσεις οι οποίες προκύπτουν από εμπειρίες και βιώματα της καθημερινότητας. Ο στόχος ήταν να διερευνήσει τα προσωπικά νοήματα και τις διαστάσεις που δίνουν οι ίδιοι οι ασυνόδευτοι, συνυπολογίζοντας το πολιτισμικό υπόβαθρο στη διαμόρφωση των αφηγήσεων και της προσωπικής τους ματιάς εν συνόλω απέναντι στις βιωμένες εμπειρίες. Τα όνειρα και τα σχέδιά τους για το μέλλον απασχόλησαν, επίσης, την τρέχουσα εργασία, καθώς το μέλλον είναι ένα κρίσιμο, από πολλές διαστάσεις, θέμα για τα ασυνόδευτα παιδιά. Ακόμα, δόθηκε ο χώρος ώστε να αναδυθούν στοιχεία από την κουλτούρα των παιδιών.

Η χρήση της ποιοτικής μεθοδολογίας έδωσε τη δυνατότητα να ακουστούν οι μοναδικές εμπειρίες και οι νοηματοδοτήσεις του κάθε συμμετέχοντα. Η εφαρμογή οπτικών μεθόδων και συγκεκριμένα η μέθοδος photovoice, επέτρεψε στους συμμετέχοντες να εκφραστούν με δημιουργικό τρόπο, ξεπερνώντας γλωσσικούς και πολιτισμικούς φραγμούς. Το αποτέλεσμα ήταν η παραγωγή ενός ουσιαστικού διαλόγου ανάμεσα στους συμμετέχοντες και στους ερευνητές. Για το ίδιο το στοιχείο της φωτογραφίας στην έρευνα υπήρξε, μάλιστα, θετική ανατροφοδότηση από τους συμμετέχοντες.

Η ανασκόπηση των ευρημάτων δείχνει ότι οι συμμετέχοντες μέσα από τις αφηγήσεις τους αγγίζουν ποικίλους τομείς της καθημερινότητάς τους προκειμένου να αναφερθούν στο πώς είναι να ζουν και να δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στην Αθήνα. Πολλά από τα θέματα θίχτηκαν μέσα από τις φωτογραφίες που τράβηξαν. Ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο που προέκυψε ήταν η αξία των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, αλλά και των κεντρικών τοποθεσιών της Αθήνας. Τα αρχαιολογικά μέρη αποτελούν σημείο αναφοράς για τους συμμετέχοντες. Από τη μία, αποτελούν χώρο συγκέντρωσης προκειμένου να απολαύσουν όμορφες στιγμές. Τη διάσταση αυτή έθιξε κυρίως ο Χ., συνδυάζοντας τα κεντρικά σημεία της Αθήνας και τα ιστορικά μέρη και μνημεία με τους φίλους και τον πατέρα του. Σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι μέσα από την κωδικοποίηση οι όμορφες στιγμές που μοιράζεται ο Χ. με τους φίλους του εντάχθηκαν στην υποενότητα των δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων, καθώς οι αναφορές του σχετικά με τον χρόνο που περνάει μαζί τους φαίνεται ότι αποτελούν μία δραστηριότητα της καθημερινότητάς του. Έτσι με τους φίλους του ο Χ. επισκέπτεται διάφορα μέρη της

Αθήνας, συμπεριλαμβανομένων και των ιστορικών σημείων της πόλης. Αυτό το οποίο αναγνώρισαν και οι τρεις συμμετέχοντες, ωστόσο, ήταν ότι οι ιστορικές τοποθεσίες είναι άξιες θαυμασμού για την ομορφιά την οποία διαθέτουν. Ακόμη, τα εν λόγω μέρη φέρνουν αναμνήσεις από την πατρίδα, κάτι που ίσχυε για την περίπτωση του Shakil, ο οποίος αισθάνεται μία σύνδεση με την ελληνική φιλοσοφία που διάβαζε στο σχολείο στο Μπαγκλαντές και την ευκαιρία που πλέον έχει να επισκέπτεται τους χώρους για τους οποίους είχε διαβάσει. Η σημασία που έχουν τα ιστορικά μέρη και μνημεία τόσο για τον Shakil όσο και για τον Χ. προκαλούν την ανάδυση θετικών συναισθημάτων. Τέλος, ένα ενδιαφέρον εύρημα ήταν ο εντοπισμός φυσικών στοιχείων, παραδείγματος χάρη του φεγγαριού και των δέντρων, στα κεντρικά και ιστορικά σημεία της πόλης τα οποία προσδίδουν ακόμα πιο αξιολογικό αισθητικό αποτέλεσμα, όπως απανθάντισαν οι συμμετέχοντες με τις μηχανές τους.

Η φύση, που κέντρισε το φωτογραφικό ενδιαφέρον των συμμετεχόντων, προέκυψε και ως ξεχωριστή υποενότητα μέσα στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής στην Αθήνα και πυροδοτεί τη θύμηση της πατρίδας. Αποδόθηκε, επομένως στη φύση μία δυνατή νοηματοδότηση και σύνδεση με τον τόπο προέλευσης.

Εν γένει, οι συνδέσεις με την κουλτούρα και τον πολιτισμό των συμμετεχόντων έγιναν αισθητές σε όλο το υλικό που προέκυψε, τις φωτογραφίες και τα λεγόμενά τους κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Όπως έχει εξάλλου σημειωθεί και στον ίδιο το χώρο της δομής φιλοξενίας οι πολιτισμικές αναφορές ήταν παρούσες. Η ανάγκη για αναφορά των συμμετεχόντων σχετικά με θέματα γύρω από την κουλτούρα και τον πολιτισμό έχει εντοπιστεί και στους McBrien & Day (2012), όπου οι συμμετέχοντες, χρησιμοποιώντας επίσης τη φωτογραφία, έκαναν συνδέσεις μεταξύ πολιτισμικών υποβάθρων και γενικά ποικίλες διαπιστώσεις πάνω σε θέματα κουλτούρας. Καθότι, φαίνεται ότι οι αναστοχασμοί πάνω σε πολιτισμικές ομοιότητες και διαφοροποιήσεις ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και στη χώρα εγκατάστασης αποτελούν μία αναπόφευκτη διεργασία για τους ασυνόδευτους ανήλικους, εύλογα μπορεί να υποτεθεί ότι οδηγούνται στην διαμόρφωση μιας πιο εμπλουτισμένης πολιτισμικής ταυτότητας. Επομένως, η παρούσα έρευνα είναι σημαντική, με το να αναδεικνύει απλώς στοιχεία αυτής της διαδρομής, αλλά και την προσωπική εμπλοκή του κάθε συμμετέχοντα. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας είναι μία συνεχής και δυναμική διαδικασία με ιδιαίτερο αντίκρισμα κατά την εφηβική περίοδο, όπου διαμορφώνεται συνολικά η ταυτότητα

του εφήβου (Erikson, 1968). Συνεπώς, το αναπτυξιακό στάδιο που βρίσκονται οι ασυνόδευτοι διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην επεξεργασία των νέων πληροφοριών από την χώρα υποδοχής.

Οι φίλοι, επίσης, αποτέλεσαν σημαντικό κεφάλαιο της ζωής των παιδιών. Δεδομένου ότι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι δεν διαθέτουν το προνόμιο της καθημερινής παροχής φροντίδας και προστασίας από την οικογένεια, οι φίλοι επιφορτίζονται εν μέρει τον ρόλο αυτό. Στην παρούσα έρευνα και συγκεκριμένα μέσα από τα λεγόμενα των δύο φίλων, του Shakil και του Majet, φάνηκε ότι οι φίλοι αποτελούν πηγή υποστήριξης, ενδυνάμωσης, ενώ τα φιλικά δίκτυα διευκολύνουν την διαδικασία της ενσωμάτωσης. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλους ερευνητές (Ní Raghallaigh, M., 2018; Denov & Akesson, 2013; Oh, 2011; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Σύμφωνα με τους Ní Raghallaigh & Gilligan (2010), για τα ασυνόδευτα παιδιά το δίκτυο των φίλων και ειδικά άλλων ασυνόδευτων ανηλίκων που βρίσκονται περισσότερο χρόνο στη χώρα εγκατάστασης που για την εν λόγω μελέτη ήταν η Ιρλανδία, προσφέρει υποστήριξη, ενδυνάμωση και ενθάρρυνση με σκοπό την ομαλή ένταξη των παιδιών στη νέα χώρα.

Η παρέα των φίλων και τα πράγματα που μοιράζονται μαζί, αποτελεί μία από τις καθημερινές και αξιομνημόνευτες δραστηριότητες για τον X. όπως περιέγραψε στην υποενότητα των ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων. Το γεγονός ότι στην τρέχουσα μελέτη για την υποενότητα των δραστηριοτήτων υπάρχει η δυνατότητα να γίνει κατηγοριοποίηση με βάση τους συμμετέχοντες, κάνει πιο προσωπική την έρευνα, αφήνοντας να αναδειχθεί το ατομικό στοιχείο και η μοναδική οπτική του κάθε ενός ξεχωριστά. Το πλεονέκτημα αυτό απορρέει από την υιοθέτηση της ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης, η οποία αναγνωρίζει ότι ο κάθε συμμετέχοντας είναι μία μοναδική οντότητα και εστιάζει στην κατανόηση της πραγματικότητας μέσα από την μοναδική ματιά του (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Η συμμετοχή του Majet στην ομάδα εστίασης ήταν σε γενικές γραμμές συνεσταλμένη και διακριτική. Εντούτοις, όταν ερωτήθηκε σχετικά με αυτά που έχουν σημασία για εκείνον, ονομάτισε την αγαπημένη του μουσική, κάνοντας το δικό του «άνοιγμα» με το να μοιραστεί με την ερευνήτρια την μουσική που του αρέσει τη στιγμή της ομάδας εστίασης.

Στην παρούσα εργασία, χαρτογραφήθηκαν και μερικές από τις δυσκολίες που βιώνουν οι ασυνόδευτοι συμμετέχοντες ζώντας στην Ελλάδα. Οι δυσκολίες προέκυψαν μόνο από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων και, κατά κύριο λόγο, επισημάνθηκαν από τον Shakil. Ο X. δεν εστίασε σε αρνητικές διαστάσεις. Μία

υπόθεση είναι ότι για εκείνον ο κύκλος παραμονής του στην Ελλάδα έφτανε προς το τέλος του, λόγω της επικείμενης μετεγκατάστασής του στην Αγγλία και την επανένωσή του με τον πατέρα του, προσδίδοντας έτσι ένα θετικό πρόσημο στην αφήγησή του. Ένα από τα ζητήματα που θίχτηκαν από τον Shakil, είναι η σκληρή εμπειρία της παραμονής του σε συνθήκες κράτησης. Η διαδικασία που ακολουθείται στην Ελλάδα σχετικά με την κράτηση των ασυνόδευτων ανηλίκων είναι ασαφής, συχνά απλαισιώτη νομοθετικά, ενώ οι συνθήκες κράτησης έχουν χαρακτηριστεί ως απάνθρωπες και εξευτελιστικές (Ελληνικό Συμβούλιο Προσφύγων, 2014). Για τον Majet, η δυσκολία που αντιμετωπίζει αφορά στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, αν και όπως αναφέρει κάνει προσπάθειες προκειμένου να μάθει τα ελληνικά, δεδομένου ότι επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα. Οι γλωσσικές και επικοινωνιακές προκλήσεις είναι παρούσες για τους ασυνόδευτους ανήλικους που φτάνουν σε μία χώρα υποδοχής (Ní Raghallaigh, 2018; Horgan & Ní Raghallaigh, 2017). Ακόμη, από τις αφηγήσεις των παιδιών τονίστηκε το γεγονός ότι η τοποθεσία της δομής ενείχε πολλά μειονεκτήματα που επηρεάζουν τις καθημερινές τους κινήσεις, αλλά και συμβάλλουν στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την νέα χώρα στην οποία κατοικούν. Ο ρόλος της κοινότητας εντός της οποίας ζουν οι συμμετέχοντες για την βαθύτερη κατανόηση των νοηματοδοτήσεων και απόψεών τους είναι θεμελιώδης άξονας των εθνογραφικών μεθόδων στην έρευνα (Miller et al., 2003), όπως έχει ήδη επισημανθεί στην ενότητα της μεθόδου.

Τα μελλοντικά σχέδια αποτέλεσαν το δεύτερο σημαντικό κεφάλαιο που προήλθε από τις αφηγήσεις των παιδιών. Τα όνειρα διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο για τους ασυνόδευτους συμμετέχοντες, ενδυναμώνουν το παρόν και τροφοδοτούν την ανθεκτικότητά τους. Σε μία έρευνα με ασυνόδευτα παιδιά, τα μελλοντικά σχέδια, όπως είναι η λήψη ασύλου ή η επανένωση με μέλη της οικογένειας, συνδέονται με την αίσθηση της ασφάλειας, σωματικής και συναισθηματικής (Mougne, 2010). Στην παρούσα έρευνα, η επανένωση με οικογενειακά πρόσωπα και η επαγγελματική αποκατάσταση που έρχεται μετά από την εγκατάσταση σε έναν τόπο, φαίνεται να δίνει ελπίδα, δύναμη και θετική προοπτική στους συμμετέχοντες. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τον X. και τον Shakil, τα επαγγέλματα που επιθυμούν να εξασκήσουν μελλοντικά διέπονται από μία συναισθηματική χροιά, καθώς φέρνουν στην αφήγησή τους και οι δύο τον πατέρα τους.

Παρά τις δυσκολίες στις οποίες αναφέρθηκαν οι συμμετέχοντες, έγινε φανερό ότι μία θετική ματιά αναδύθηκε από τα λεγόμενά τους, κάτι το οποίο έχει επιβεβαιωθεί

και από άλλες έρευνες (π.χ. Rogers, Carr & Hickman, 2018; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Η ανθεκτικότητα που επιδεικνύουν οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι παρούσα και εξαιρετικά ουσιαστική για την αντιμετώπιση των καθημερινών προκλήσεων στο καινούριο κοινωνικό περιβάλλον (Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Η διατήρηση των στοιχείων της κουλτούρας τους, η συναναστροφή με ομάδες ομοεθνών οι οποίοι διευκολύνουν τη διαδικασία της ενσωμάτωσης και άρα ενισχύουν την ανθεκτικότητα, οι δραστηριότητες όπως είναι η βόλτα με φίλους, αποτελούν διαστάσεις ανθεκτικότητας που αναδύθηκαν από τους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Ένας βασικός περιορισμός στην τρέχουσα εργασία ήταν ο περιορισμένος αριθμός του δείγματος. Όπως, έχει ήδη επισημανθεί, κατά την ερευνητική διαδικασία ανέκυψαν αναπάντεχες καταστάσεις οι οποίες δυσχέραναν την προγραμματισμένη ροή των ερευνητικών σταδίων, με αποτέλεσμα να υπάρξει ένα χρονικό κενό που ίσως επηρέασε την συμμετοχικότητα και τη δέσμευση στη διαδικασία. Μολαταύτα, και εντός της ομάδας των παιδιών υπήρξε κινητικότητα, διαρροή και αποχώρηση από την έρευνα. Αφενός το αποτέλεσμα ήταν να συμπεριληφθούν εν τέλει τρεις συμμετέχοντες. Από την άλλη, ωστόσο, παρέχεται η ευκαιρία για πολύτιμη γνώση για τους επόμενους ερευνητές που θα αποφασίσουν να ασχοληθούν με τον πληθυσμό των ασυνόδευτων, προκειμένου να λάβουν υπόψη τις δυσκολίες συγκέντρωσης και διατήρησης του δείγματος μέχρι το τελικό ερευνητικό στάδιο. Το περιορισμένο δείγμα, μπορεί ακόμη να αποτελέσει ευκαιρία ώστε να αναδειχθούν περισσότερες πτυχές από τον κάθε συμμετέχοντα με αποτέλεσμα ο αναγνώστης να κατανοήσει σε μεγαλύτερο βάθος τις μοιραζόμενες εμπειρίες του. Εξάλλου, η γενίκευση των αποτελεσμάτων δεν αποτελεί στόχο της ποιοτικής έρευνας, όσο «η εμβάθυνση σε μικρό αριθμό περιπτώσεων αποκαλύπτοντας την ιδιαιτερότητα και εστίαση στο ιδιαίτερο και ανεπανάληπτο» (Ισαρη & Πούρκος, 2015, σ. 35).

Λόγω του μειωμένου αριθμού του δείγματος της παρούσας έρευνας δόθηκε μόνο μία, αν και πολύτιμη διάσταση στο ρόλο των φιλικών σχέσεων στη ζωή των ασυνόδευτων ανηλίκων. Πιθανά, να προέκυπταν αναφορές από τη σημασία των φιλικών σχέσεων από την πατρίδα των παιδιών ή ακόμα, να αναφέρονταν στους άξονες της απόκτησης νέων φίλων, με παιδιά από την χώρα εγκατάστασης,

διαστάσεις τις οποίες έχουν συμπεριλάβει άλλες ποιοτικές έρευνες με ασυνόδετους ανηλίκους (McBrien & Day, 2012; Ní Raghallaigh, 2011).

Το σχολείο, ενώ κατέχει κύρια σημασία στην καθημερινότητα των ασυνόδετων στη χώρα υποδοχής (McBrien & Day, 2012; Oh, 2011; Yohani, 2008), στην εν λόγω εργασία δεν απασχόλησε εκτενώς τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων. Μία εξήγηση είναι ότι οι συμμετέχοντες δεν είχαν ακόμη ξεκινήσει να πηγαίνουν στο σχολείο λόγω καθυστέρησης της έναρξης των τμημάτων υποδοχής. Για την ακρίβεια, ξεκινούσαν κατά την περίοδο που διενεργούνταν οι συνεντεύξεις. Συνεπώς, το υλικό που αφορά σε εμπειρίες από τη σχολική φοίτηση δεν αναδύθηκε, ενώ θα αποτελούσε πηγή πολλών προσωπικών ιστοριών και νοηματοδοτήσεων. Σημαντικό είναι, επομένως, οι επόμενοι ερευνητές να διεξάγουν μελέτες εντός της σχολικής περιόδου, με στόχο την εκμαίευση των σημαντικών πληροφοριών από την σχολική εμπειρία.

Αναφορικά με τη μέθοδο συλλογής δεδομένων που εφάρμοσε η τρέχουσα εργασία, προτείνεται να εφαρμοστούν και άλλες εναλλακτικές μέθοδοι εκμαίευσης αφηγήσεων, πέρα από την φωτογραφία, που να είναι επίσης δημιουργικοί, ευχάριστοι και να ανταποκρίνονται στην ηλικιακή ομάδα των ασυνόδετων, με την χρήση της ποιοτικής προσέγγισης. Τέτοια παραδείγματα μπορούν να αποτελέσουν οι αφηγήσεις με έναυσμα την ζωγραφική, την προβολή μιας ταινίας, τις χειροτεχνίες – καλλιτεχνικές κατασκευές κ.λ.π.

Τα ευρήματα της παρούσας εργασίας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τους αρμόδιους κοινωνικούς φορείς που είναι υπεύθυνοι για τις μεταρρυθμίσεις όσον αφορά στα ζητήματα των ασυνόδετων ανηλίκων στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες υποδοχής. Η αξιοποίηση της μεθόδου photovoice δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να προβάλλουν κρίσιμα θέματα που επιδέχονται τροποποιήσεις από την πλευρά των κρατικών φορέων (Wang & Burris, 1997), όπως ήταν η εμπειρία της παραμονής του Shakil σε κέντρο κράτησης στην Ελλάδα σε χειριστές συνθήκες διαβίωσης. Συνεπώς, θίχτηκε ένα ουσιαστικό ζήτημα το οποίο αφενός χρειάζεται να καταδειχθεί, αφετέρου να κινητοποιήσει διαδικασίες αλλαγών.

Μία άλλη διάσταση που αγγίζει η παρούσα έρευνα είναι η αξία της ύπαρξης κατάλληλα διαμορφωμένων δομών και περιβαλλόντων για την φιλοξενία των ασυνόδετων ανηλίκων. Η ύπαρξη ευαισθητοποιημένου και εκπαιδευμένου προσωπικού σε θέματα πολυπολιτισμικότητας που να υιοθετεί μία ενταξιακή προσέγγιση απέναντι στους ασυνόδετους, κρίνεται επίσης ουσιαστική.

Τέλος, όπως φάνηκε από τους συμμετέχοντες, αλλά έχει επισημανθεί και από άλλες έρευνες με ασυνόδετους ανήλικους (π.χ. Νί Raghallaigh & Gilligan, 2010), οι δραστηριότητες αποτελούν έναν από τους παράγοντες που ενισχύουν την ανθεκτικότητα και προάγουν την κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών. Κρίνεται επομένως απαραίτητο να διατίθενται περισσότερες υπηρεσίες παροχής δραστηριοτήτων σε ασυνόδετους και μη ανήλικους αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η ψυχική τους ευημερία στην νέα χώρα.

Εν κατακλείδι, μέσα από τις φωτογραφίες και τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων της παρούσας έρευνας, δόθηκε ο χώρος προκειμένου να μοιραστούν ζητήματα που τους απασχολούν, βιώματα από την καθημερινότητα, όνειρα, μελλοντικά σχέδια, δυνάμεις και εκφάνσεις της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Οι πολιτισμικές αναφορές των παιδιών δηλώνουν πως η σύνδεση με την κουλτούρα και τον πολιτισμό λειτουργεί ενισχυτικά και βρίσκεται παρούσα στην διαβίωση των παιδιών στην Ελλάδα, άρα στη συναναστροφή τους με τους συνανθρώπους τους. Η παρούσα έρευνα συμβάλει, επομένως, στην προαγωγή της πολιτισμικής ενσυναίσθησης, την ώρα της συνδιαλλαγής και ανταλλαγής εμπειριών, απόψεων και στιγμών ανάμεσα στην κοινωνική ομάδα της χώρας υποδοχής και στον πληθυσμό των ασυνόδετων. Αναπόφευκτα, η διαδικασία αυτή συνεπικουρεί στην προώθηση καλών πρακτικών που αφορούν στην υποδοχή και στην ενσωμάτωση της ποικιλόμορφης ομάδας των ασυνόδετων ανηλίκων.

Βιβλιογραφία

- Βαθάκου, Ε., & Καζάκου, Σ. Μ. (2019). *Διαχείριση συγκρούσεων και βίας σε δομές φιλοξενίας για ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες - Κατευθυντήριες οδηγίες για καλές πρακτικές*. Αθήνα: UNICEF, Μέριμνα, ΕΚΚΑ & Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιο Αθηνών.
<https://merimna.org.gr/>, <https://merimna.org.gr/program-merimna-unicef-ekka-prosfygiko-epimorfwsi-epopteia/#practices>
- Bhabha, J. (2004). Seeking asylum alone: treatment of separated and trafficked children in need of refugee protection. *International Migration*, 42(1), 141–148.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (4th ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615–631.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–68.
- Berry, J., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative stress. *International Migration Review*, 21, 491–511.
- Betancourt, T. S., Abdi, S., Ito, B., Lilienthal, G. M., Agalab, N., & Ellis, H. (2015). We left one war and came to another: Resource loss, acculturative stress, and caregiver–child relationships in Somali refugee families. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 21(1), 114–125.
- Betancourt, T. S., & Khan, K. T. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: protective processes and pathways to resilience. *International Review of Psychiatry*, 20(3), 317–328.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Çelikaksoy, A., & Wadensjö, E. (2016). *Mapping Experiences and Research about unaccompanied Refugee Minors in Sweden and Other Countries*. IZA Discussion Paper No. 10143. Retrieved from: <http://ftp.iza.org/dp10143.pdf>
- Collier, J. (1987). Visual anthropology's contributions to the field of anthropology. *Visual Anthropology*, 1, 37-46.
- Correa-Velez, I., Nardone, M., & Knoetze, K. (2014). *Leaving family behind: Understanding the irregular migration of unaccompanied asylum-seeking minors-A qualitative study*. Irregular Migration Research Programme, Occasional Paper Series. Australian Government: Department of Immigration and Border Protection. Retrieved from: https://pdfs.semanticscholar.org/6798/a2173508cd39eb16050af9be53248618cffa.pdf?_ga=2.226895061.930721875.1581263721-839385948.1579712915
- Denov, M., & Akesson, B. (2013). Neither here nor there? Place and placemaking in the lives of separated children. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 9(2), 56–70.
- Derluyn, I., & Vervliet, M. (2012). The wellbeing of unaccompanied refugee minors. In D. Ingleby, A. Krasnik, V. Lorant, & O. Razum (Eds), *Health inequalities and risk factors among migrants and ethnic minorities. Vol. 1* (pp. 95-109). Antwerpen/Apeldoorn: Garant Publishers.
- Dodgson, J. E. (2019). Reflexivity in Qualitative Research. *Journal of Human Lactation*, 35(2), 220–222.
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης. (2020). *Επικαιροποιημένη κατάσταση: Ασυνόδευτα Ανήλικα (Α.Α.) στην Ελλάδα*. <http://www.ekka.org.gr/index.php>, <http://www.ekka.org.gr/images/%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE>

[%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91_2020/GR_EKKA_Da
shboard_15-1-2020.pdf](#)

Ελληνικό Συμβούλιο Προσφύγων. (2014). *Παράνομη η επ' αόριστον διοικητική κράτηση*. Ανακτήθηκε από: <https://www.gcr.gr/index.php/el/news/press-releases-announcements/item/357-deltio-typou-28-5-2014>

Epstein, I., Stevens, B., McKeever, P., & Baruchel, S. (2006). Photo Elicitation Interview (PEI): Using Photos to Elicit Children's Perspectives. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(3), 1–11.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.

European Observation Network for Territorial Development and Cohesion (ESPON). (2015). *Territorial and urban aspects of migration and refugee inflow*. ESPON Policy Brief No. 2. Retrieved from: https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/Policy_brief_migration_FINAL_151215.pdf

Foster-Fishman, P., Nowell B., Deacon Z., Nievar A. M., & McCann P. (2005). Using Methods that Matter: The Impact of Reflection, Dialogue, and Voice. *American Journal of Community Psychology* 36(3-4), 275–291.

Freeman, M., & Mathison, S. (2009). *Researching Children's Experiences*. New York and London: Guildford Press.

Gleeson, K. (2011). Polytextual thematic analysis for visual data—pinning down the analytic. In P. Reavey (Ed.), *Visual psychologies: Using and interpreting images in qualitative research* (pp. 314 – 340). London: Routledge.

Green, E., & Kloos, B. (2009). Facilitating Youth Participation in a Context of Forced

- Migration: A Photovoice Project in Northern Uganda. *Journal of Refugee Studies*, 22(4), 460–482.
- Greene, S., & Hogan, D. (2005). *Researching Children's Experiences: Approaches and Methods*. London: SAGE Publications.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: A case for photo elicitation. *Visual Studies*, 17(1), 13-26. doi: [10.1080/14725860220137345](https://doi.org/10.1080/14725860220137345)
- Hjern, A., Brendler-Lindqvist, M., & Norredam, M. (2012). Age assessment of young asylum seekers. *Acta Paediatrica*, 101(1), 4–7.
- Hopf, C. (2004). Research ethics and qualitative research. In U. Flick, E. von Kardorff, & I. Steinke (Eds.), *A companion to qualitative research* (pp. 335-339). London: SAGE Publications.
- Hopkins, P. E., & Hill, M. (2008). Pre-flight experiences and migration stories: the accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies*, 6(3), 257-268. doi: [10.1080/14733280802183981](https://doi.org/10.1080/14733280802183981)
- Horgan, D., & Ní Raghallaigh, M. (2017). The social care needs of unaccompanied minors: The Irish experience. *European Journal of Social Work*, 33, 1-12. doi: [10.1080/13691457.2017.1357018](https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1357018)
- Θεοδωροπούλου, Ε. (2018). *Οι έφηβοι φωτογραφίζουν και μιλούν για την ψυχική ευεξία τους: η μέθοδος photovoice*. Διπλωματική Εργασία: Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών. Ανακτήθηκε από: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2838998>
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. www.kallipos.gr, <http://repository.kallipos.gr>
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα:

Εκδόσεις Κριτική.

- Jabbar, S., & Betawi, I. (2018). Children express: war and peace themes in the drawings of Iraqi refugee children in Jordan. *International Journal of Adolescence and Youth, 24*(1), 1-18. doi:10.1080/02673843.2018.1455058
- Jensen, T. K., Fjermestad, K. W., Granly, L., & Wilhelmsen, N. H. (2013). Stressful life experiences and mental health problems among unaccompanied asylum-seeking children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 20*(1), 106–116. doi:10.1177/1359104513499356
- Jensen, L. A. (2003). Coming of age in a multicultural world: Globalization and adolescent cultural identity formation. *Applied Developmental Science, 7*, 188-195.
- Καλλινικάκη, Θ. (2010). *Ποιοτικές Μέθοδοι στην Έρευνα της Κοινωνικής Εργασίας* (2η έκδ.). Αθήνα: Τόπος.
- Κατσακάρης, Λ., Κουμαλάτσου, Ε., & Ντόντης, Δ. (2016). *Τοπική δράση για την κοινωνική ένταξη των Ρομά. Μελέτη της περιοχής Αγία Βαρβάρα (Ελλάδα)*. Ανακτήθηκε από: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/local-engagement-roma-greece-aghia-varvara_el.pdf?fbclid=IwAR28tFCaXvZLW5-Hz-PPoHprCMe3d9phDZCHe7SYH5j-uB86FLGVKioUr24
- Kennedy, C., Kools, S., & Krueger, R. (2001). Methodological considerations in children's focus groups. *Nursing Research, 50*(3), 184-187.
- Kohli, R. K. S. (2011). Working to ensure safety, belonging and success for unaccompanied asylum-seeking children. *Child Abuse Review, 20*, 311-323. doi:10.1002/car.1182
- Kohli, R. K. S. (2006). The comfort of strangers: Social work practice with

unaccompanied asylum-seeking children and young people in the UK. *Child and Family Social Work*, 11, 1–10.

McBrien, J. L., & Day, R. (2012). From There to Here: Using Photography to Explore Perspectives of Resettled Refugee Youth. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 4(1), 546–568.

Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2012). Child development in the context of disaster, war and terrorism: pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*, 63, 227–257.

Mauthner, M. (1997). Methodological aspects of collecting data from children: Lessons from three research projects. *Children & Society*, 11(1), 16–28.

Miles, G. M. (2000). Drawing together hope: listening to militarised children. *Journal of Child Health Care*, 4(4), 137–142.

Miller, P. J., Hengst, J. A., & Wang, S-h. (2003). Ethnographic methods: Applications from developmental cultural psychology. In P. M. Camic, J. E. Rhodes, & L. Yardley (Eds.), *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design* (p. 219–242). American Psychological Association.

Mougne, C. (2010). *Trees only move in the wind: A study of unaccompanied Afghan children in Europe*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/4c1229669.pdf>

Murphy, C. (2013). *Immigration, integration and the law: The Intersection of Domestic, EU and International Legal Regimes* (1st ed.). London: Routledge.

Nardone, M., & Correa-Velez, I. (2015). Unpredictability, Invisibility and Vulnerability: Unaccompanied Asylum-Seeking Minors' Journeys to Australia. *Journal of Refugee Studies*, 29(3), 295–314.

Ní Raghallaigh, M. (2018). *The integration of asylum seeking and refugee children:*

resilience in the face of adversity. Retrieved from:
<https://researchrepository.ucd.ie/handle/10197/9518>

- Ní Raghallaigh, M., & Gilligan, R. (2010). Active survival in the lives of unaccompanied minors: coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child and Family Social Work, 15*, 226-237. doi:10.1111/j.1365-2206.2009.00663.x
- Nikolaidis, G., Ntinapogias, A., & Stavrou, M. (2017). *Rapid assessment of mental health psychosocial needs and services for unaccompanied children in Greece (Report)*. Athens: Institute of Child Health, Department of Mental Health and Social Welfare. Retrieved from: http://www.ich-mhsw.gr/sites/default/files/Report_Rapid%20Assessment_UNICEF_ICH_2017_0.pdf
- Oh, S. A. (2011). Rice, slippers, bananas and caneball: children's narratives of internal displacement and forced migration from Burma. *Global Studies of Childhood, 1*, 104–19.
- Olwig, K. F. (2011). Integration: Migrants and refugees between Scandinavian welfare societies and family relations. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 37*(2), 179–196.
- Oppedal, B. (2006). Development and acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 97-112). Cambridge: Cambridge University Press.
- Παπαδόπουλος, Ρ. Κ. (2019). *Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση*. Αθήνα: Κέντρο Ημέρας Βαβέλ (Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοινωνικής Αλληλεγγύης), Centre for Trauma, Asylum and Refugees (University of Essex). Ανακτήθηκε από: <https://babeldc.gr/wp-content/uploads/2019/09/Psyxokoinonikes-diastrateis-prosfygikhs-syn8hkhs.pdf>

- Papadopoulos, R. K. (2015). Refugees and psychological trauma. In A. Leo (Ed.), *Psychoanalysis, collective trauma and memory place* (pp. 225- 247). Italy: Frenis Zero Press.
- Papadopoulos, R. K. (2010). *Enhancing Vulnerable Asylum Seekers Protection (EVASP) - Trainers' Handbook*. Rome: International Organisation for Migration. Retrieved from: https://asop4g.eu/wp-content/uploads/2019/01/EVASP-TrainersHandbook_Trauma-vulnerabilities.pdf
- Papadopoulos, R. K. (2007). Refugees, trauma and adversity activated development. *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 9(3), 301–312.
- Paradee, T., Angela, F., Sue, G., & Stian H. T. (2017). Identifying the needs of refugee and asylum-seeking children in Thailand: A focus on the perspectives of children. *Journal of Refugee Studies*, 30(3), 426–446.
- Pumariega, A. J., & Rothe, E. (2010). Leaving No Children or Families Outside: The Challenges of Immigration. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(4), 505–515.
- Rania, N. (2017). Studying Migration from Different Perspectives and with Different Techniques. In N. Rania, & L. Migliorini (Eds.), *Intercultural Relations and Migration Processes* (pp. 1-15). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Rappaport, J. (1995). Empowerment meets narrative: listening to stories and creating settings. *American Journal of Community Psychology*, 23, 795–807.
- Reed, R. V., Fazel, M., Jones, L., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in low income and middle-income countries: risk and protective factors. *Lancet*, 379(9812), 250–265.
- Rogers, J., Carr, S., & Hickman, C. (2018). Mutual benefits: The lessons learned from a community based participatory research project with unaccompanied

asylum-seeking children and foster carers. *Children and Youth Services Review*, 92, 105-113.

Rousseau, C., Said, T., Gagné, M. J., & Bibeau, G. (1998). Resilience in unaccompanied minors from the north of Somalia. *Psychoanalytic Review* 85, 615–637.

Save the Children. (2018). *Protecting Children on the Move – A Guide to Programming for Children Affected by Migration and Displacement*.

Retrieved from:

https://resourcecentre.savethechildren.net/node/13638/pdf/children_on_the_move_programme_guide.pdf

Separated Children in Europe Programme. (2004). *Statement of Good Practice* (3rd ed.). Save the Children & United Nations High Commissioner for Refugees.

Retrieved from: <https://www.unhcr.org/4d9474399.pdf>

Sleijpen, M., Boeije, H. R., Kleber, R. J., & Mooren, T. (2016). Between power and powerlessness: A meta-ethnography of sources of resilience in young refugees. *Ethnicity and Health*, 21(2), 158–180.

Smyth, B., Shannon, M., & Dolan, P. (2015). Transcending borders: Social support and resilience, the case of separated children. *Transnational Social Review*, 5(3), 274–295.

Spaun, H. (2007). *Reconstructing Social Networks: The importance of friends and family in the acculturation of unaccompanied minors*. MA Thesis: University of Oslo. Retrieved from:

https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/18302/Masterxthesis_HegexSpaun.pdf?sequence=2

Thomas, S., Thomas, S., Nafees, B., & Bhugra, D. (2004). I was running away from

death – the pre-flight experiences of unaccompanied asylum seeking children in the UK. *Child: Care, Health and Development*, 30, 113-122.

doi:[10.1111/j.1365-2214.2003.00404.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2003.00404.x)

Thoresen, P, Fielding, A., Gillieatt, S., & Thoresen, S. H. (2017). Identifying the needs of refugee and asylum-seeking children in Thailand: A focus on the perspectives of children. *Journal of Refugee Studies*, 30(3), 426-446.

Tol, W. A., Song, S., & Jordans, M. J. D. (2013). Annual Research Review: Resilience and mental health in children and adolescents living in areas of armed conflict – a systematic review of findings in low- and middle-income countries. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 445-460.

doi:10.1111/jcpp.12053

Traianou, A. (2014). The centrality of ethics in qualitative research. In P. Leavy (Ed.), *The Oxford handbook of qualitative research* (pp. 62-77). New York, NY: Oxford University Press.

Unicef. (2019). *Latest statistics and graphics on refugee and migrant children*.

Retrieved from: <https://www.unicef.org/eca/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>

United Nations High Commissioner for Refugees - Greece. (2019). *Στατιστικά*.

Ανακτήθηκε από:

<https://www.unhcr.org/gr/%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC>

United Nations High Commissioner for Refugees. (2002). *Refugee Resettlement. An International Handbook to Guide Reception and Integration*. Retrieved from:

<https://www.refworld.org/docid/405189284.html>

United Nations High Commissioner for Refugees. (1997). *Guidelines on Policies and*

Procedures in dealing with Unaccompanied Children Seeking Asylum.
Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Refugees.
<https://www.unhcr.org/>, <https://www.unhcr.org/3d4f91cf4.pdf>

United Nations High Commissioner for Refugees. (1994). *Refugee children: Guidelines on protection and care.* Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/>,
<https://www.unhcr.org/3b84c6c67.pdf>

United Nations High Commissioner for Refugees. (1951). *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees.* Retrieved from:
<https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/55726/Convention+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+28+July+1951%2C+entered+into+force+22+April+1954%29+189+UNTS+150+and+Protocol+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+31+January+1967%2C+entered+into+force+4+October+1967%29+606+UNTS+267/0bf3248a-cfa8-4a60-864d-65cdfce1d47>

van Os, E. C. C., Kalverboer, M. E., Zijlstra, A. E., Post, W. J., & Knorth, E. J. (2016). Knowledge of the unknown child: A systematic review of the elements of the best interests of the child assessment for recently arrived refugee children. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 19(3), 185–203.

Vervliet, M., Vanobbergen, B., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2015). The aspirations of Afghan unaccompanied refugee minors before departure and on arrival in the host country. *Childhood – A Global Journal of Child Research*, 22(3), 330–345.

Vervliet, M., Meyer Demott, M. A., Jakobsen, M., Broekaert, E., Heir, T., & Derluyn, I. (2014). The mental health of unaccompanied refugee minors on arrival in the host country. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55(1), 33–37.

Wang, C. (2006). Youth Participation in Photovoice as a Strategy for Community Change. *Journal of Community Practice*, 14(1-2), 147-161.

- Wang, C. (1999). Photovoice: A Participatory Action Research Strategy Applied to Women's Health. *Journal of Women's Health, 8*(2), 185–192.
- Wang, C. C., & Burris, M.A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education & Behavior, 24*(3), 369-387.
- Wang, C. C., Burris, M. A., & Xiang, Y. P. (1996). Chinese village women as visual anthropologists: A participatory approach to reaching policymakers. *Social Science & Medicine, 42*(10), 1391-1400.
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology* (2nd ed.). Berkshire: Open University Press.
- Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology. Adventures in theory and method*. Buckingham/ Philadelphia: Open University Press.
- Wernesjö, U. (2012). Unaccompanied asylum-seeking children: Whose perspective? *Childhood, 19*(4), 495–507.
- White, A., Bushin, N., Carpena-Méndez, F., & Ní Laoire, C. (2010). Using visual methodologies to explore contemporary Irish childhoods. *Qualitative Research, 10*(2), 143–158.
- World Health Organization. (2020). *Definitions*. Retrieved from: <http://www9.who.int/migrants/about/definitions/en/>
- Wright, M.,O., Masten, A. S., Narayan, A. J. (2013). Resilience Processes in Development: Four Waves of Research on Positive Adaptation in the Context of Adversity. In S. Goldstein, & R. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 15-37). Boston, MA: Springer.
- Yohani, S. C. (2008). Creating an ecology of hope: Arts-based interventions with refugee children. *Child & Adolescent Social Work Journal, 25*(4), 309–323.

Zwi, A. B., Garfield, R., & Loretto A. (2002). Collective violence. In E. Krug, L. Dahlberg, J. Mercy, A. Zwi, & R. Lozano (Eds), *World Report on Violence and Health* (pp. 213-240). Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Παραρτήματα

Παράρτημα Α. Φόρμα Συγκατάθεσης Ερευνητή

..... / / 2019

Permission for Interview / Use for Educational Purposes

I myself.....within the research project: “Narratives and Experiences of Unaccompanied Minor Refugees: The contribution of folk culture to the formation of identity and intercultural empathy.”, I certify that the material that I will record and which will concern information about unaccompanied minors hosted at the, which implements the ..., will be used ONLY for research / educational purposes and provided that the terms of anonymity and confidentiality are respected in accordance with the European Regulation 679/2016 Data limit.

Παράρτημα Β. Πίνακας Οριζόντιας Ανάλυσης

A. Διαβίωση στην Ελλάδα

A.1. Αρχαιολογικοί χώροι -μνημεία / Κεντρικά σημεία πόλης

A.1.1. Αισθητικό κάλλος.

A.1.2. Ανάμνηση πατρίδας.

A.1.3. Θετικά συναισθήματα.

A.1.4. Ανάμνηση όμορφων στιγμών με οικογένεια

A.2. Φίλοι

A.2.1. Πηγή υποστήριξης

A.3. Φύση

A.3.1. Ανάμνηση πατρίδας

A.4. Προσωπικά ενδιαφέροντα / Δραστηριότητες

A.4.1. Shakil

A.4.2. Majet

A.4.3. X.

A.5. Δυσκολίες / Προβληματισμοί

A.5.1. Αρνητικές εντυπώσεις

A.5.2. Αρνητικές εμπειρίες / συναισθήματα

A.5.3. Σύνδεση με πατρίδα / Αντιπροτάσεις / Τρόποι αντιμετώπισης

A.5.4. Άλλες δυσκολίες

A.5.5. Ευρύτεροι κοινωνικοί προβληματισμοί

A.6. Πολιτισμικές αναφορές

A.6.1. Γλωσσικές αναφορές

A.6.2. Συνήθειες

A.6.3. Καλλιτεχνικές αναφορές

A.6.4. Άλλες συνδέσεις με την πατρίδα

B. Μελλοντικά Σχέδια / Όνειρα

B.1. Επαγγελματική καταξίωση

B.2. Εγκατάσταση

B.2.1. Οικογενειακή επανένωση

B.2.2. Παραμονή στην Ελλάδα

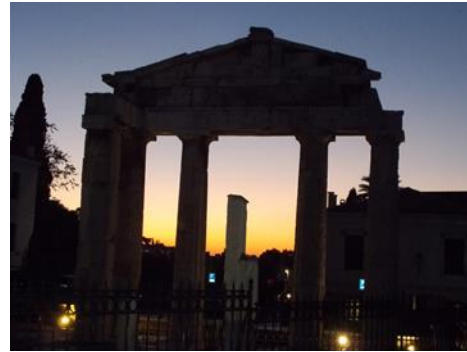
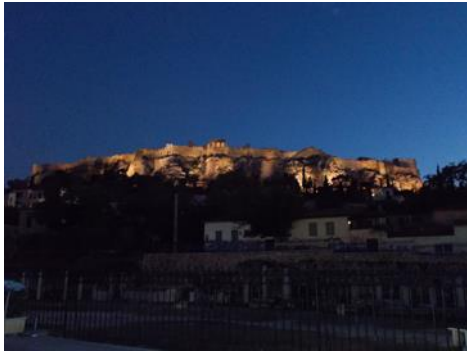
Γ. Ανατροφοδότηση από τη Συμμετοχή στην Έρευνα

Γ.1. Θετικά σχόλια

Γ.2. Δυσκολίες

Παράρτημα Γ. Φωτογραφίες Συμμετεχόντων

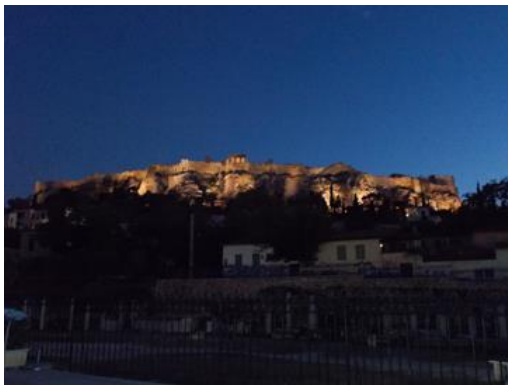
Shakil

«A piece of gold mind in the dark»

Majet

«Ένα όμορφο μέρος στο Μοναστηράκι»

X.

